

sosyolojikbağlam

journal of **sociological** context
sosyolojik bağlam dergisi

ISSN: 2757-5942

August / Ağustos 2023

Volume / Cilt: 4

Issue / Sayı: 2

journal of **sociological** context
sosyolojik bağlam
dergisi

Uluslararası Hakemli Dergi
International Refereed Journal

August, 2023
Volume: 4, Issue: 2

Ağustos, 2023
Cilt: 4, Sayı: 2

Antalya, 2023

ISSN: 2757-5942

<https://doi.org/10.52108/2757-5942>

www.sosyolojikbaglam.org

Dergi Yazı Kurulu/ Editorial Management Board

Baş Editör/ Editor-in-Chief

Prof. Suat KOLUKIRIK

Akdeniz University, Faculty of Letters, Department of Sociology, Antalya, Türkiye

✉ suatkolukirik@akdeniz.edu.tr orcid.org/0000-0003-0399-666X

Baş Editör Yardımcısı/ Co-Editor-in-Chief

Assoc. Prof. Chiara PIOVANI

Department of Economics, College of Arts,
Humanities & Social Sciences,
University of Denver, Denver, CO, USA

✉ chiara.piovani@du.edu

Yönetici Editör/ Managing Editor

Prof. Nursel AYDINER AVŞAR

Akdeniz University, Serik Faculty of Business
Administration, Department of Economics and
Finance, Antalya, Türkiye

✉ nurselavsar@akdeniz.edu.tr

Editör Kurulu/ Editorial Board

Prof. Matias VERNENGO

Department of Economics,
Bucknell University,
Lewisburg, PA, USA

✉ m.vernengo@bucknell.edu

Prof. Ramazan YELKEN

Ankara Yıldırım Beyazıt University,
Faculty of Humanities and Social Sciences,
Department of Sociology,
Ankara, Türkiye

✉ ryelken@ybu.edu.tr

Prof. Talip KÜÇÜKCAN

Marmara University, Faculty of Arts and Sciences,
Department of Sociology, İstanbul, Türkiye

✉ talip.kucukcan@marmara.edu.tr

Prof. Zeki DUMAN

Van Yüzüncü Yıl University, Faculty of Letters,
Department of Sociology , Van, Türkiye

✉ zedu@yyu.edu.tr

Assoc. Prof. Codrina RADA

Department of Economics, University of Utah,
Salt Lake City, UT, USA

✉ rada@economics.utah.edu

Assoc. Prof. Ezgi KAYA

Cardiff Business School, Cardiff University,
Cardiff, UK

✉ kayae@cardiff.ac.uk

sosyolojikbağlam

Bilimsel Sekreteryay/ Scientific Secretariat

Res. Assist. Dr. Elif GÜN

Akdeniz University, Faculty of Letters,
Department of Sociology, Antalya, Türkiye
✉ elifgun@akdeniz.edu.tr

Editöryal İlişkiler Yöneticisi/ Editorial Operations Manager

Prof. Zafer DURDU

Mugla Sıtkı Koçman University, Faculty of
Letters, Department of Sociology, Mugla, Türkiye
✉ zaferdurdu@mu.edu.tr

Metodoloji Editörü/ Methodology Editor

Assoc. Prof. Gül AKTAŞ

Pamukkale University, Faculty of Science and
Letters, Department of Sociology,
Denizli, Türkiye
✉ gaktas@pau.edu.tr

İstatistik Editörü/ Statistics Editor

Prof. Mustafa Kemal ŞAN

Sakarya University, Faculty of Science and
Letters, Department of Sociology,
Sakarya, Türkiye
✉ mksan@sakarya.edu.tr

Kitap İnceleme Editörü/ Book Review Editor

Prof. Tuncay Ercan SEPETCİOĞLU

Adnan Menderes University,
Nazilli Faculty of Economics and Administrative
Sciences, Political Science and Public
Administration, Aydın, Türkiye
✉ tesepetcioglu@adu.edu.tr

Tanıtım Yöneticisi/ Publicity Manager

Res. Assist. Merve Suzan İLİK BİLBEN

Akdeniz University, Faculty of Letters,
Department of Sociology, Antalya, Türkiye
✉ mervesuzanilik@akdeniz.edu.tr

Teknik Uzman/ Technical Specialist

Res. Assist. Birtan BOZLU

Akdeniz University, Faculty of Letters,
Department of Sociology, Antalya, Türkiye
✉ birtanbozlu@akdeniz.edu.tr

İngilizce Dil Editörü/ English Language Editor

Prof. Arda ARIKAN

Akdeniz University, Faculty of Letters,
Department of English Language and Literature,
Antalya, Türkiye
✉ ardaarikan@akdeniz.edu.tr

Alan Editörleri/ Section Editor

Prof. Cevdet YILMAZ

Süleyman Demirel University, Isparta, Türkiye
✉ cevdetyilmaz@sdu.edu.tr

Prof. Güven DİNÇ

Akdeniz University, Antalya, Türkiye
✉ gdinc@akdeniz.edu.tr

Prof. Kayhan DELİBAŞ

Adnan Menderes University, Aydın, Türkiye
✉ kdelibas@adu.edu.tr

Prof. Mustafa ŞEKER

Akdeniz University, Antalya, Türkiye
✉ mustafaseker@akdeniz.edu.tr

Prof. Vehbi BAYHAN

İnönü University, Malatya, Türkiye
✉ vehbi.bayhan@inonu.edu.tr

Danışma Kurulu/ Advisory Board

- Prof. Adem SAĞIR**
Karabük University, Karabük, Türkiye
✉ ademsagir@karabuk.edu.tr
- Prof. Bengül GÜNGÖRMEZ**
Uludağ University, Bursa, Türkiye
✉ bgungormez@uludag.edu.tr
- Prof. Cahit GELEKÇİ**
Hacettepe University, Ankara, Türkiye
✉ gelekci@hacettepe.edu.tr
- Prof. Dilek YEŞİLTUNA**
Ege University, İzmir, Türkiye
✉ dilek.yesiltuna@ege.edu.tr
- Prof. İbrahim Ertan EĞRİBEL**
İstanbul University, İstanbul, Türkiye
✉ egribel@istanbul.edu.tr
- Prof. Halil Saim PARLADIR**
İzmir Katip Çelebi University, İzmir, Türkiye
✉ halilsaim.parladir@ikcu.edu.tr
- Prof. Halime ÜNAL REŞİTOĞLU**
Ankara Yıldırım Beyazıt University, Ankara, Türkiye
✉ hunal@ybu.edu.tr
- Prof. Hayati AKTAŞ**
Akdeniz University, Antalya, Türkiye
✉ hayatiaktas@akdeniz.edu.tr
- Prof. Hayati BEŞİRLİ**
Ankara Hacı Bayram Veli University, Ankara, Türkiye
✉ hayati.besirli@hbv.edu.tr
- Prof. Kadir CANATAN**
İstanbul Sabahattin Zaim University, İstanbul, Türkiye
✉ kadir.canatan@izu.edu.tr
- Prof. Kadir TEMURÇİN**
Süleyman Demirel University, Isparta, Türkiye
✉ kadirtemurcin@sdu.edu.tr
- Prof. Kenan ÇAĞAN**
Samsun University, Samsun, Türkiye
✉ kenan.cagan@samsun.edu.tr
- Prof. M. Nuri GÜLTEKİN**
Gaziantep University, Gaziantep, Türkiye
✉ mngultekin@gantep.edu.tr
- Prof. Mehmet ANIK**
Bingöl University, Bingöl, Türkiye
✉ anik@bingol.edu.tr
- Prof. Mehmet KARAKAŞ**
Afyon Kocatepe University, Afyonkarahisar, Türkiye
✉ mkarakas@aku.edu.tr
- Prof. Metin ÖZKUL**
Süleyman Demirel University, Isparta, Türkiye
✉ mozkul@sdu.edu.tr
- Prof. Mustafa TALAS**
Niğde Ömer Halis Demir University, Niğde, Türkiye
✉ mtalas@ohu.edu.tr
- Prof. Nevin GÜNGÖR ERGAN**
Hacettepe University, Ankara, Türkiye
✉ nevine@hacettepe.edu.tr
- Prof. Ömer AYTAÇ**
Fırat University, Elazığ, Türkiye
✉ oaytac@firat.edu.tr
- Prof. Sami ŞENER**
KTO Karatay University, Konya, Türkiye
✉ sami.sener@karatay.edu.tr
- Prof. Sevinç GÜÇLÜ**
Akdeniz University, Antalya, Türkiye
✉ sguclu@akdeniz.edu.tr
- Prof. Suvat PARİN**
Van Yüzüncü Yıl University, Van, Türkiye
✉ sparin@yyu.edu.tr
- Prof. Dr. Şeref ULUOCAK**
Çanakkale 18 Mart University, Çanakkale, Türkiye
✉ uluocak@comu.edu.tr
- Prof. Şevket ÖKTEN**
Harran University, Şanlıurfa, Türkiye
✉ sevketokten@harran.edu.tr
- Prof. Ümit AKÇA**
Süleyman Demirel University, Isparta, Türkiye
✉ umitakca@sdu.edu.tr
- Prof. Veysel BOZKURT**
İstanbul University, İstanbul, Türkiye
✉ vbozkurt@istanbul.edu.tr
- Prof. Yıldız AKPOLAT**
Dokuz Eylül University, İzmir, Türkiye
✉ yildiz.akpolat@deu.edu.tr
- Prof. Zülküf KARA**
Mardin Artuklu University Mardin, Türkiye
✉ zulkuffkara@artuklu.edu.tr
- Assoc. Prof. Ali ÖZTÜRK**
Antalya Alaaddin Keykubat University, Antalya, Türkiye
✉ ali.ozturk@alanya.edu.tr
- Assoc. Prof. Bengi YANIK İLHAN**
Altınbaş University, İstanbul, Türkiye
✉ bengi.ilhan@altinbas.edu.tr
- Assoc. Prof. Çağdaş Ümit YAZGAN**
Nevşehir Hacıbektas Veli University, Nevşehir, Türkiye
✉ cumityazgan@nevsehir.edu.tr
- Assoc. Prof. Devrim ERTÜRK**
Adnan Menderes University, Aydın, Türkiye
✉ devrim.erturk@deu.edu.tr
- Assoc. Prof. Emin ADAŞ**
Adnan Menderes University, Aydın, Türkiye
✉ eminadas@gmail.com
- Assoc. Prof. Fatma Özlem GÜZEL**
Akdeniz University, Antalya, Türkiye
✉ ozlemguzel@akdeniz.edu.tr
- Assoc. Prof. Gamze AKSAN**
Selçuk University, Konya, Türkiye
✉ gaksan@selcuk.edu.tr
- Assoc. Prof. Gaye GÖKALP YILMAZ**
Burdur Mehmet Akif Ersoy University, Burdur, Türkiye
✉ fgyilmaz@mehmetakif.edu.tr
- Assoc. Prof. Gökhan Veli KÖKTÜRK**
Akdeniz University, Antalya, Türkiye
✉ gkokturk@akdeniz.edu.tr

Danışma Kurulu/ Advisory Board

Assoc. Prof. Hakan GÜLERCE
Harran University, Şanlıurfa, Türkiye
✉ hakangulerce@harran.edu.tr

Assoc. Prof. Hamza KURTKAPAN
İstanbul University, İstanbul, Türkiye
✉ hamza.kurtkapan@iuc.edu.tr

Assoc. Prof. Hasan Hüseyin AYGÜL
Akdeniz University, Antalya, Türkiye
✉ hasanhuseyinaygul@akdeniz.edu.tr

Assoc. Prof. Kamil ŞAHİN
Kırıkkale University, Kırıkkale, Türkiye
✉ sahinkamil@kku.edu.tr

Assoc. Prof. Kerem ÖZBEY
Artvin Çoruh University, Artvin, Türkiye
✉ ozbey-kerem@artvin.edu.tr

Assoc. Prof. Lia TSULADZE
Tbilisi State University, Georgia
✉ l.tsuladze@css.ge

Assoc. Prof. Mehmet TAN
Siirt University, Siirt, Türkiye
✉ mehmet.tan@siirt.edu.tr

Assoc. Prof. Metin KILIÇ
Düzce University, Düzce, Türkiye
✉ metinkilic@duzce.edu.tr

Assoc. Prof. Muhammet FIRAT
Fırat University, Elazığ, Türkiye
✉ muhammedfirat@firat.edu.tr

Assoc. Prof. Özge ZEYBEKOĞLU AKBAŞ
Akdeniz University, Antalya, Türkiye
✉ ozgezeybekoglu@akdeniz.edu.tr

Assoc. Prof. Serdar ÜNAL
Adnan Menderes University, Aydın, Türkiye
✉ serdarunal@adu.edu.tr

Assoc. Prof. Yavuz ÇOBANOĞLU
Munzur University, Tunceli, Türkiye
✉ yavuzcobanoglu@munzur.edu.tr

Dr. Ahmed Ünal BOZYER
Muğla Sıtkı Koçman University, Muğla, Türkiye
✉ ubozyer@mu.edu.tr

Dr. Bushra BEEGOM R.K.
Kerala University, India
✉ bushrabeegom@keralauniversity.ac.in

Dr. Cenk BEYAZ
İstanbul Medeniyet University, İstanbul, Türkiye
✉ cenk.beyaz@medeniyet.edu.tr

sosyolojikbağlam

Hakem Kurulu

Sosyolojik Bağlam Dergisi, üç hakemin görev aldığı çift taraflı kör hakemlik sistemi kullanmaktadır. Hakem isimleri gizli tutulmakta ve yayımlanmamaktadır.

Referee Board

Journal of Sociological Context uses double-blind review fulfilled by three reviewers. Referee names are kept strictly confidential.

Dizinleme Bilgileri/ Abstracting and Indexing Services

Sosyolojik Bağlam, Aralık 2020'de yayımlanan Cilt I, Sayı I'den itibaren aşağıdaki indekslerce izlenmekte ve taranmaktadır.

Sociological Context has been reviewed and indexed by the indexes below since Volume I, Issue I published in December 2020.

EBSCO	Semantic Scholar
İdeal Online	EZB
ASOS Index	Hollis
WorldCat	Princeton University Library Articles+
The Lens	EuroPub
ZDB	Acarindex
Zenodo	ISAM
University of Cambridge – iDiscover	Internet Archive
Base	Open Ukrainian Citation Index
Index Copernicus	The Scientific Literature Database
OJOP	DTU Library
OpenAIRE	Stanford Libraries

Dergimiz Nisan, Ağustos ve Aralık aylarında olmak üzere yılda üç kez elektronik ortamda yayımlanmaktadır.

Our journal is published electronically for three times a year in April- August- December.

Yazıların her türlü sorumluluğu yazarlara aittir.

Authors are responsible for the content of their articles.

Yazı sahiplerine telif ücreti ödenmez, makale yayımlamak için ücret talep edilmez.

No royalty is paid to, and no fee is requested from the authors.

sosyolojikbağlam

Yazışma Adresi/ Correspondence Address

Akdeniz Üniversitesi Edebiyat Fakültesi
Sosyoloji Bölümü 07058 Kampüs / Antalya/ Türkiye
Tel: +90 532 206 9043
Elektronik posta/e-mail: dergi@sosyolojikbaglam.org
Web: www.sosyolojikbaglam.org

Sosyolojik Bağlam®

Etik İlkeler ve Yayın Politikası/ Ethical Issues and Editorial Policy

Etik İlkeler ve Yayın Politikası

Sosyolojik Bağlam Dergisi, yayın etiğini uygulamada COPE tarafından belirlenen standartları benimser.

Bu çerçevede kötüye kullanım veya yayın etiğinin ihlali durumlarında COPE tarafından geliştirilen yayın etiği akış şemalarını (<https://publicationethics.org/resources/flowcharts>) referans alır.

Sosyolojik Bağlam Dergisi Budapeşte Açık Erişim Deklarasyonu'nu imzalamıştır.

Sosyolojik Bağlam Dergisi, bilginin global değişimini artırarak insanlık için yararlı sonuçlar doğurabilmek amacıyla içeriğinin sürekli ve ücretsiz olarak kullanımını için açık erişim sağlar.

Bilinen standartlarda kaynak gösterilmesi koşuluyla, ticari kullanım amacı ve içerik değişikliği dışında kalan tüm kullanım (çevrimiçi bağlantı verme, kopyalama, baskı alma, herhangi bir fiziksel ortamda çoğaltma, dağıtma vb.) haklarını (ilgili içerikte aksi belirtilmediği sürece) Creative Commons Atıf-GayriTicari-Türetilemez 4.0 Uluslararası (CC BY-NC-ND) lisansı aracılığıyla kullanıma sunmaktadır.

Etik Olmayan Bir Durumla Karşılaşırsanız:

Dergimizde yukarıda bahsedilen etik sorumluluklar ve dışında etik olmayan bir davranış veya içerikle karşılaşırsanız lütfen dergi@sosyolojikbaglam.org adresine e-posta yoluyla bildiriniz.

Ethical Issues and Editorial Policy

Journal of Sociological Context adheres to the standards of COPE for publication ethics. Therefore, in cases of misconduct or violation of publication ethics, the journal will take the publication ethics flowcharts developed by COPE (<https://publicationethics.org/resources/flowcharts>) as a reference.

Journal of Sociological Context signed the Budapest Open Access Initiative Statement.

Journal of Sociological Context provides open access for a continuous and free use of its content in order to produce beneficial results for humanity by increasing the global exchange of information.

The journal offers all usage rights (linking online, copying, printing, reproducing in any physical medium, distributing, etc.), except for commercial use and content change (unless otherwise stated in the relevant content), through Attribution-NonCommercial-NoDerivatives 4.0 International (CC BY-NC-ND) license, provided that the source is cited in known standards.

If You Encounter an Unethical Situation:

If you encounter any unethical behavior or content other than the above-mentioned ethical responsibilities in our journal, please report it to dergi@sosyolojikbaglam.org via e-mail.

sosyolojikbağlam

İÇİNDEKİLER/ CONTENTS

ARAŞTIRMA MAKALESİ/ RESEARCH ARTICLE:

**Pandemi Sürecinde Orta Sınıfın Değişen Tüketim Pratikleri:
Nevşehir ve Eskişehir Örneği**

Changing Consumption Practices of the Middle-Class During the Pandemic:
The Case of Nevşehir and Eskişehir

—— Nurdan DEMİR - Çağdaş Ümit YAZGAN 101-118

ARAŞTIRMA MAKALESİ/ RESEARCH ARTICLE:

Diyarbakırlı Kadın Girişimciler Üzerine Bir Araştırma

A Study on Women Entrepreneurs from Diyarbakır

—— Süleyman İLHAN -Filiz ORUÇLU 119-133

ARAŞTIRMA MAKALESİ/ RESEARCH ARTICLE:

Mühendislik Perspektifinden İnsan ve Yapay Zekâ İşbirliğinin Toplumsal Boyutu

The Social Dimension of the Human and Artificial Intelligence Collaboration
from the Perspective of Engineering

—— Serkan GÜZEL 134-148

RESEARCH ARTICLE:

Functional Perception of Artificial Intelligence and Robot Technology

—— Meltem TOKSOY ÇAĞAL - Yahya Mustafa KESKİN 149-172

RESEARCH ARTICLE:

Syrian Forced Migration and Social Cohesion Process in Türkiye

—— Bushra BEEGOM R. K. 173-181

RESEARCH ARTICLE:

**An Investigation of the Relationship between Fingerprints and Anaerobic Powers
of Sports Sciences Students**

—— Hacı İsmail ÇINGİ - Sadettin ÇALDIRAN - Mustafa YILMAZ - Ömer ÇINGİ 182-192

ARAŞTIRMA MAKALESİ/ RESEARCH ARTICLE:

Ortaöğretim Öğrencilerinde Sosyal Değerler ve Dindarlık İlişkisi: Isparta Örneği

The Relationship Between Social Values and Religiosity in Secondary School Students:
Isparta Sample

—— Muhammed TOSUN - Nurdan YAĞLI SOYKAN 193-215

Araştırma Makalesi ♦ Research Article

**Pandemi Sürecinde Orta Sınıfın Değişen Tüketim Pratikleri:
Nevşehir ve Eskişehir Örneği**

*Changing Consumption Practices of the Middle-Class During the Pandemic:
The Case of Nevşehir and Eskişehir*

Nurdan DEMİR **

 0000-0002-7188-7361

Çağdaş Ümit YAZGAN*

 0000-0002-3290-4202

MAKALE BİLGİSİ

Başvuru: 14. 06. 2023
Düzeltilme Talebi: 18. 07. 2023
Son Düzeltilme: 28. 07. 2023
Kabul: 28. 07. 2023
Online Yayın: 15. 08. 2023

Anahtar Kelimeler:

Covid-19
Tüketim
Tüketim pratikleri
Orta sınıf
Tüketim sosyolojisi

ÖZ

Covid-19 salgını dünyada ve ülkemizde birçok alanda köklü değişimlerin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Salgın, ekonomik faaliyetler, iş ve çalışma hayatı, aile içi ilişkiler, eğitim süreci ve medya kullanımı gibi birçok alanı derinden etkilemiştir. Bu çalışmada, salgının etkisini önemli biçimde hissettirdiği tüketim pratiklerine odaklanılmaktadır. Araştırma, Covid-19 salgını sürecinde orta sınıfa mensup bireylerin tüketim pratiklerinde ortaya çıkan değişimleri ortaya çıkarmayı ve anlamayı amaçlamaktadır. Nitel araştırma yönteminden faydalanılarak, orta sınıfa mensup 15'i Nevşehir, 5'i Eskişehir'den olmak üzere toplam 20 katılımcıdan yarı yapılandırılmış görüşmeler aracılığıyla veriler elde edilmiştir. Araştırma sonucunda; salgının etkisiyle orta sınıfa mensup bireylerin tüketim pratiklerinde çeşitli değişimlerin yaşandığı ortaya çıkmıştır. Salgın sürecinde alınan önlemlerden dolayı; hijyen, temizlik, takviye gıda ve vitamin ürünlerinin kullanımı artmış, giyim harcamaları azalmış, nakit para yerini temassız kredi kartına, dışarıda yeme-içme yerini "evde yemek"e bırakmış, tatil planları ve özel gün kutlamaları ertelenmiş, hediye alma ve verme ritüelleri değişmiş, sanal kültürel tüketim (sanal tiyatro, sinema, sanal sergi vb.), sanal market harcamaları ve online TV abonelikleri çoğalmıştır. Ayrıca kişisel bakım hizmetleri satın alınan bir hizmet türü olmaktan çıkarak evde karşılanmaya çalışılmıştır. Bu dönemde özellikle medya ve iletişim teknolojilerinin, tüketim pratiklerine damgasını vurduğu tespit edilmiştir.

ARTICLE INFO

Submitted: 14. 06. 2023
Revision Requested: 18. 07. 2023
Final Revision Received: 28. 07. 2023
Accepted: 28. 07. 2023
Published Online: 15. 08. 2023

Keywords:

Covid-19
Consumption
Consumption Practices
Middle-Class
The Sociology of Consumption

ABSTRACT

The Covid-19 pandemic has caused radical changes in the world and our country. It has deeply affected many areas such as economic activities, business and working life, family relations, education, and media use. This research focuses on consumption practices, the effects of which are felt by the pandemic. The study aims to reveal and understand the changes in the consumption practices of middle-class individuals during the Covid-19 epidemic. Using the qualitative research method, data were obtained through semi-structured interviews with 20 middle-class participants, 15 from Nevşehir and five from Eskişehir. As a result of the research, With the effect of the epidemic, it has been revealed that there are various changes in the consumption practices of middle-class individuals. Due to the measures taken during the epidemic; The use of hygiene, cleaning, supplementary food and vitamin products has increased, clothing expenditures have decreased, cash has been replaced by contactless credit cards, eating and drinking out has been replaced by "eat at

*Bu makale, 1. yazarın 2021 yılında Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sosyoloji Anabilim Dalı'nda tamamladığı "Covid-19 Salgını Sürecinde Orta Sınıfın Değişen Tüketim Pratikleri Üzerine Sosyolojik Bir Araştırma" başlıklı yüksek lisans tezinin bir bölümünün genişletilmiş ve güncellenmiş halidir.

1Yazar İletişim/ Corresponding Author: Nurdan Demir (Öğr. Gör.), Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi, Sağlık Hizmetleri Meslek Yüksekokulu, Tıbbi Hizmetler ve Teknikler Bölümü, Nevşehir, Türkiye ✉ nurdandemir@nevsehir.edu.tr

*2 Çağdaş Ümit Yazgan (Doç. Dr.), Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü, Nevşehir, Türkiye ✉ cumityazgan@nevsehir.edu.tr

Kaynak Gösterimi/ Citing This Article: Demir, N. ve Yazgan, Ç. Ü. (2023). Pandemi sürecinde orta sınıfın değişen tüketim pratikleri: Nevşehir ve Eskişehir örneği. *Sosyolojik Bağlam Dergisi*, 4(2), 101-118. doi:10.52108/2757-5942.4.2.1

This work is licensed under the Creative Commons Attribution-NonCommercial-NoDerivatives 4.0 International (CC BY-NC-ND 4.0).

home," holiday plans and special day celebrations have been postponed, the rituals of giving and receiving gifts have changed, virtual cultural consumption (virtual theatre, cinema, virtual exhibition etc.), virtual market expenditures and online TV subscriptions have increased. In addition, personal care services have been tried to be met at home rather than being a purchased service type. In this period, it has been determined that media and communication technologies have especially left their mark on consumption practices.

1 Giriş

Çin'in Wuhan kentinde Aralık 2019'da başlayan Covid-19 salgını, kısa sürede tüm dünyayı etkisi altına almış ve dünya genelinde Mart 2023 tarihi itibarıyla 766.895.075 vaka tespit edilmiş, 6.935.889 insan yaşamını yitirmiştir. Türkiye'de tespit edilen vaka sayısı 17.004.677, yaşamını virüs nedeniyle yitiren insan sayısı ise 101.419'dur (covid19.who.int). Covid-19 salgını dünyada ve ülkemizde bir anda ortaya çıkıp milyonlarca insanın hem fiziksel hem de psikolojik sağlıklarını olumsuz yönde etkilemiş ölümcül bir salgın olarak nitelendirilebilir. Salgın kişilerin ve toplumların sadece sağlıklarını olumsuz yönde etkilemekle kalmamış bir yandan bireylerin gündelik yaşantılarını diğer yandan eğitim, aile, ekonomi, politika gibi temel toplumsal kurumların işleyişini önemli ölçüde değişikliğe uğratmıştır. Bu yönüyle sağlıkla ilgili bir sorunun toplumsal süreçleri de kalıcı biçimde etki altına aldığını söylemek mümkündür.

Tarih boyunca salgınların toplumlarda kısa ve uzun vadede yıkıcı etkilere yol açtığı aşikâr bir gerçeklik olarak karşımıza çıkmaktadır. Covid-19 pandemisinde de bireyler evlerine kapanmış, eğitim, ticaret, üretim ve tüketim, gündelik yaşam gibi birçok alanda ortaya çıkan değişimler ve belirsizlikler birçok yeni sorunun oluşmasına yol açmıştır. Bu süreçte salgının önlenmesi ve kontrol altına alınması için ülkelerin katlanması gereken maliyetler artmış, bazı sektörler durma noktasına gelmiş olup toplumun üretim ve tüketim pratiklerinde önemli değişimler yaşanmaya başlamıştır (Demirbaş, Bozkurt, 2020: VII; Karaoğlu, 2020:2). Pandemi boyunca tüketici davranışlarının bir dizi dönüşüm yaşadığı apaçık bir gerçekliktir. Bu dönüşümlere yön veren iki temel boyut üzerinde görüşler ortaklaşmaktadır; birincisi özellikle tam ve kısmi kapanma ile sosyal mesafe uygulamaları, ikincisi ise küresel boyutta yaşanan ekonomik daralma ve alınan küresel-ulusal önlemlerdir (Çetin ve Ercansungur, 2022: 41). Tüketim pratikleri iktisat ekseninde birçok disiplinin inceleme konusu olarak öne çıksa da sosyoloji disiplini için özel bir öneme sahiptir. Tüketim ile ilgili olarak öne çıkan sosyolojik yaklaşımlara baktığımızda Veblen (2015), tüketimi bir statü sembolü olarak ve gösteriş aracı olarak değerlendirmektedir. Baudrillard (2013), tüketimi kullanım ve değişim değerinden farklı düzlemde bir gösterge veya sembol olarak ele almaktadır. Frankfurt Okulu temsilcileri tüketimi tepeden dayatma ve kontrol ile kitlesel tüketime sevk etmeye çalışan ve bireyi nesne olarak konumlandıran kültür endüstrisi, sahte ihtiyaçların üretimi, bir iksir olarak reklamların kullanımı gibi kavram ve süreçlerle tasvir etmektedir (Akt. Bayhan, 2011). Ritzer (2011) ise alışveriş merkezleri, market zincirleri, eğlence merkezleri gibi tüketim mekânlarını mabetlere benzeterek tüketimi değerlendirmektedir. Yine Ritzer (2001), Toplumun McDonaldlaştırılması eserinde fastfood işletmelerinin mantığı ve ilkeleri ile Amerikan toplumunun ve yaşam tarzının egemenleşmesi arasındaki bağlantıya odaklanmaktadır. Tüketim ve tüketim toplumuna yönelik bu teoriler ve bu teoriler dışında kalan çok sayıdaki sosyolojik nitelikteki teorilerde eleştirel bakış açısının hakim olduğu göze çarpmaktadır.

Herhangi bir toplumda her birey aynı biçimde tüketmez. Tüketimin, bir toplumda var olan toplumsal tabakalaşmaya ve diğer statü organizasyonlarına göre farklılaşması, bu konunun esas niteliklerinden biridir (Kıray, 2005:13). Tabakalaşmış bir toplumda farklı sınıflara mensup bireyler farklı tüketim pratiklerine sahip olabilmektedir. Tüketilen şeyler daha çok imajlara dayalı olmakta ve bireyleri içinde bulunmak istedikleri sınıfların veya grupların mensupları haline getirmektedir (Ersoy, 2014). Bu araştırmada salgın sürecinde orta sınıfa mensup bireylerin tüketim pratiklerinde meydana gelen değişimlere odaklanılmaktadır. Sınıf konusu sosyolojinin en temel inceleme alanlarından biri olup, konu ile ilgili temel değerlendirmelerin Marxist ve Weberyan yaklaşımlar temelinde ayrıştığını söylemek mümkündür. Marksist yaklaşım, sınıfı üretim araçlarının sahipliği ve kontrolü bağlamında ekonomi temelinde açıklarken; Weberyan yaklaşım sınıfı açıklarken hayat tarzı, tüketim pratikleri, piyasa, güç ilişkileri (parti temelinde) gibi farklı boyutları da analize dahil ederek geniş bir perspektif sunabilmektedir. Yakın dönem sosyologlarından Pierre Bourdieu, Ayrım isimli eserinde orta sınıfı tüketim kalıpları ve beğeniler üzerinden hem kendi içerisinde hem de diğer sınıflardan farklılaşan bir kesim olarak değerlendirmektedir. Ayrıca Lockwood orta sınıfa mensup bireylerin ihtiyaçlarını daha iyi müzakere edebilme yeteneğine sahip olduğunu ve kendileri için açık olan fırsatları etkileme ve keşfetme konularında daha fazla kendilerine güven duyduklarını belirtmektedir (akt. Güllüoğlu, 2012: 105). Featherstone yeni orta sınıf için tüketimin kendini sergilemenin bir üslubu olduğunu, Savage ve arkadaşları ise kültürel sermayesi üzerinden oluşan "orta sınıf" kesitinin, mülk ve yönetim varlıkları üzerinden oluşan diğer "orta sınıf" kesitlerinden farklı bir beden kültürü ve sağlık algısı geliştirdiğini göstermişlerdir (akt. Karademir Hazır,

Kalaycıoğlu ve Çelik, 2016: 75). Fernandes, orta sınıfın tüketim yoluyla ulaşabileceklerini düşündükleri hegemonik bir milli yaşam standardını temsil ettiğini vurgulamaktadır (akt. Aydın, 2012: 108). Orta sınıfa yönelik araştırmalarda orta sınıfa mensup bireylerin, kimliklerini, yaşam biçimlerini tüketim aracılığıyla inşa ettikleri fikri öne çıkmaktadır. Orta sınıfa mensup bireyler, alışveriş, beslenme, araba, ev, ev eşyası, giyim-kuşam, gidilen mekânlar, kültürel tüketim, serbest zaman alışkanlıkları, hobiler (Güven, 2016: 79; Arslan, 2012: 76), tatil imkânları, hediyeleşme, kişisel bakım gibi birçok tüketim pratiği aracılığı ile kendilerini daha alt tabakalara mensup bireylerden sembolik biçimde ayırabilmekte üst sosyal sınıfların yaşam standartlarını yakalamaya çalışabilmektedirler.

Pandemi sürecini tüketim pratikleri ekseninde değerlendiren birçok araştırmanın yürütüldüğü söylenebilir. Türkiye’de yürütülen araştırmalar incelendiğinde, Duygun (2020), tüketicilerin yaşam tarzlarının değiştiği, evlerinde daha fazla kalan bireylerin tüketim alışkanlıklarının değiştiğini belirtmektedir. Koşaroğlu, Ünal ve Yalman (2020), salgının tüketicilerin talep düzeylerinde değişikliklere sebep olduğunu ve salgın sürecinde tüketicilerin virüse yakalanmayacak şekilde alışveriş ve ödeme yapmayı tercih ettikleri sonucuna ulaşmışlardır. Kartal (2020), çalışmasında bazı tüketicilerin emniyet tedbirleri çerçevesinde daha az harcama yapmaya eğilimli olduğunu, işten uzaklaştırma korkusu ile para biriktirme davranışlarının arttığını tespit etmiştir. Çalışmada bu dönemde hobi ve inşaat malzemelerinin tüketiminde ise bir artış olduğu belirtilmektedir. Güven (2020), araştırmasında özellikle fiziksel mağazaların alınan tedbirler nedeniyle olumsuz etkilendiği, online satış yapanların ise satış hacmini arttırdığı, tüketicilerin bu dönemde daha fazla e-ticareti tercih ettikleri sonucuna ulaşmışlardır. Demirdoğmez ve Gültekin (2020), birçok ürünün satış hacminde %300’ü geçen artışlar olduğunu, insanların interneti kullanamayan aileleri ve yakınları için online alışveriş yaptıkları ve yerel marketlerin bile sosyal medya aracılığıyla satış yapmaya başladıkları tespitinde bulunmuşlardır. Baltacı (2020), çalışmasında tüketicilerin özellikle karantina vb. yasaklarda ekonomik ve psikolojik belirsizliklerden dolayı temizlik malzemesi, gıda ve temel ihtiyaçları stoklama eğiliminde buldukları tespit etmiştir. Öztürk (2020), e-ticaret, hızlı tüketim ürünleri, evde yaşam ve boş zaman geçirme ürünlerinin olumlu yönde arttığı, seyahat, eğlence, spor, otomotiv, mücevher gibi ürünlerin satışının olumsuz yönde etkilendiği bulgusuna ulaşmıştır. Ayrıca TV, Netflix, Twitter, Youtube, WhatsApp ve mobil oyunlarının kullanımlarının arttığını belirtmektedir.

Literatür incelendiğinde pandemi döneminde tüketim pratikleri ile ilgili çok sayıda araştırmanın yürütüldüğü ancak salgın sürecinde orta sınıfa mensup bireylerin tüketim pratikleri ile ilgili literatürde bir boşluk olduğu söylenebilir. Bu araştırma literatürdeki ilgili boşluğu göz önünde bulundurarak 2019 yılında başlayan Covid-19 salgını ile birlikte orta sınıfın değişen tüketim pratiklerini incelemektedir. Covid-19 salgını hem dünyayı hem de ülkemizi birçok alanda etkileyerek çeşitli değişimlere yol açmıştır. Bu bakımdan salgını sadece sağlıkla ilişkili bir süreç olarak değerlendirmek mümkün değildir. Bu süreçte kişilerin yaşam tarzları önemli ölçüde değişime uğramıştır. Yaşam tarzının en önemli göstergelerinden biri olarak kabul edilen tüketim pratikleri de salgın sürecinde değişmeye başlamıştır. Bu araştırmanın temel amacı; Covid-19 salgını sürecinde orta sınıfa mensup bireylerin tüketim alışkanlıklarında ortaya çıkan değişimleri anlamaya ve yorumlamaya çalışmaktır.

2 Yöntem ve Çalışma Grubu

Bu araştırma nitel araştırma desenlerinden fenomenolojik desen ile tasarlanmıştır. Araştırmanın çalışma grubu, Nevşehir ve Eskişehir il merkezinde yaşayan orta sınıf mensubu 20 katılımcıdan oluşmaktadır. Örneklem büyüklüğü araştırmanın doygunluk seviyesine ulaşması ile belirlenmiştir. Görüşme sayısı 20’ye ulaştığında verilerin tekrarlandığı gözlenmiştir. Araştırmada orta sınıf bireyler ve ailelerle görüşme yapılmıştır. Araştırmada orta sınıfın seçilmesinin nedeni ise salgın süreci sırasında yaşanan ekonomik krizde gelir kaybından en az etkilenen sabit gelir grubunun orta sınıf olmasıdır. Gelir seviyesinde çok fazla değişiklik olmayan birey ve ailelerin pandemi sürecinden etkilenen tüketim alışkanlıklarının anlaşılması ve yorumlanması hedeflenmiştir. Görüşme yapılan katılımcılar ile ilgili ayrıntılı bilgiler Tablo 1’de yer almaktadır:

Tablo 1. Katılımcı Bilgileri

SIRA	YAŞ	CİNSİYET	EĞİTİM DURUMU	MESLEK	MEDENİ DURUM	ÇOCUK SAYISI	GELİR DURUMU	YAŞADIĞI YER	KİMLİLE YAŞADIĞI
K1	34	KADIN	DOKTORA	AKADEMİSYEN	BEKAR	-	7500	NEVŞEHİR	YALNIZ
K2	34	KADIN	DOKTORA	AKADEMİSYEN	EVLİ	-	7500	NEVŞEHİR	EŞ, ANNE BABA
K3	45	ERKEK	DOKTORA	DOKTOR	EVLİ	1	7000	ESKİŞEHİR	EŞ-ÇOCUK
K4	34	KADIN	YÜKLİS.	ÖĞRETMEN	BEKAR	-	6000	NEVŞEHİR	ANNE
K5	33	KADIN	LİSANS	ÖĞRETMEN	EVLİ	2	9000	NEVŞEHİR	EŞ-ÇOCUK
K6	31	KADIN	DOKTORA	AKADEMİSYEN	EVLİ	1	20000	ESKİŞEHİR	EŞ-ÇOCUK
K7	39	KADIN	LİSANS	ÖĞRETMEN	EVLİ	2	12000	ESKİŞEHİR	EŞ-ÇOCUK
K8	44	KADIN	LİSANS	MEMUR	EVLİ	-	11000	ESKİŞEHİR	EŞ
K9	42	ERKEK	DOKTORA	AKADEMİSYEN	EVLİ	2	12000	NEVŞEHİR	EŞ-ÇOCUK
K10	40	KADIN	YÜKLİS.	HEMŞİRE	BEKAR	-	6000	NEVŞEHİR	YALNIZ
K11	34	KADIN	LİSANS	ÖĞRETMEN	EVLİ	-	12000	ESKİŞEHİR	EŞ-ÇOCUK
K12	42	KADIN	LİSANS	MEMUR	BEKAR	-	6000	NEVŞEHİR	YALNIZ
K13	31	ERKEK	YÜKLİS.	AVUKAT	EVLİ	1	7000	NEVŞEHİR	EŞ-ÇOCUK
K14	43	KADIN	DOKTORA	AKADEMİSYEN	BEKAR	-	7600	NEVŞEHİR	YALNIZ
K15	33	ERKEK	LİSANS	ÖĞRETMEN	EVLİ	-	6000	NEVŞEHİR	EŞ
K16	37	KADIN	DOKTORA	AKADEMİSYEN	EVLİ	2	13000	NEVŞEHİR	EŞ-ÇOCUK
K17	38	ERKEK	YÜKLİS.	MEMUR	EVLİ	1	9000	NEVŞEHİR	EŞ-ÇOCUK
K18	41	ERKEK	LİSANS	AVUKAT	EVLİ	2	20000	NEVŞEHİR	EŞ-ÇOCUK
K19	30	ERKEK	LİSANS	PSİKOLOG	BEKAR	-	7000	ESKİŞEHİR	ANNE-BABA
K20	39	ERKEK	DOKTORA	AKADEMİSYEN	EVLİ	1	15000	NEVŞEHİR	EŞ-ÇOCUK

Tablo1. Katılımcıların Özellikleri

Araştırmada 12 (%60) kadın ve 8 (%40) erkek ile görüşme yapılmıştır. Katılımcıların yaş aralığı 30-45 orta yaş grubu olarak belirlenmiştir. Katılımcıların eğitim durumlarına bakıldığında 8'i (%40) lisans, 4'ü (%20) yüksek lisans, 8'i (%40) doktora mezunudur. Katılımcıların meslek dağılımlarına bakıldığında 7 akademisyen, 1 hekim, 5 öğretmen, 3 memur, 1 hemşire, 2 avukat, 1 psikolog çalışmaya katılmıştır. Katılımcıların medeni durumuna bakıldığında 6'sı (%30) bekar; 14'i (%70) evli olarak belirlenmiştir. Evli olan 10 ailenin en az 1 çocuğu vardır. Evli olan katılımcılar eş ve çocuklarıyla birlikte yaşamakta bekar olan katılımcılardan ise 4'ü yalnız yaşamaktadır. Katılımcıların aylık gelir durumları 6000-20000 TL arasında değişmektedir. Katılımcıların 15'i (%75) Nevşehir 5'i (%25) Eskişehir ilinde ikamet etmektedir.

2.1 Veri Toplama Tekniği

Araştırmada birincil düzeyde nitel veri toplama tekniği olarak görüşme (mülakat) tekniği kullanılmıştır. Bu çerçevede yarı yapılandırılmış görüşme formu oluşturulmuştur. Yarı yapılandırılmış görüşme formunda 8 soru yer almaktadır. Sorular Covid-19 salgını sürecinin tüketim alışkanlıklarını nasıl ve ne yönde değiştirdiği ile ilgilidir. Katılımcılara salgın başladıktan sonra hangi ürün ve hizmetleri tükettikleri, bu ürün ve hizmetlerin tüketimlerinin salgından nasıl ve ne yönde etkilendiklerini ölçmek amaçlı sorular sorulmuştur. Örneğin; yeme-içme alışkanlıkları, giyim-kuşam harcamaları, temizlik-hijyen ürünlerine yapılan harcamalar, ulaşım, seyahat ve tatil harcamaları, sağlık harcamaları, telefon, televizyon, internet harcamaları, kültürel tüketim harcamaları gibi günlük yaşam tüketim pratiklerinin değişimi ölçülmeye çalışılmıştır.

2.2 Veri Toplama Süreci

Katılımcılarla görüşmeler gerçekleştirilmeden önce etik kurul onayı alınmıştır. 2020 Mayıs ayı boyunca Zoom uygulamaları üzerinden online görüşme tekniği ile mülakatlar tamamlanmıştır. Görüşmeler 35-40 dakika ile sınırlı tutulmuştur. Katılımcıların izni alındıktan sonra görüşmeler ses kayıt cihazı ile kayıt altına alınmıştır. Ses kayıtları daha sonrasında bilgisayarda kayıt altına alınmıştır. Nitel araştırmalarda -özellikle fenomenolojik desende- katılımcıların gündelik yaşam deneyimlerinin, sözlü ve bedensel anlatımlarının gözlenmesi önemlidir. Zoom üzerinden yapılan görüşmelerin bu bakımdan çeşitli sınırlıklar içerdiği söylenebilir.

2.3 Verilerin Analizi

Bu araştırmada elde edilen nitel veriler Braun ve Clark'ın (2006) altı aşamalı tematik analiz sürecine uyularak elde edilmiştir:

- (1) Nitel verilere tekrar tekrar okumalar aracılığıyla aşinalık sağlandı,
- (2) ilk kodlamalar yapıldı,
- (3) temalar aranarak potansiyel temalar belirlendi,
- (4) verilerin temalarla ilişkisi kontrol edildi,
- (5) temalar tanımlanarak isimlendirildi,
- (6) analiz sonuçları araştırma sorusu ve literatürle ilişkilendirilerek raporlaştırıldı.

Nitel verilerin analizinde uzman bir akademisyen ile güvenilirlik çalışması yapıldı ve güvenilirlik katsayısı değerinin 0,90 olduğu tespit edildi (Miles ve Huberman, 1994).

3 Bulgular

Bu araştırmada nitel araştırma yöntemi kapsamında elde edilen nitel veriler şu temalar altında başlıklandırılmıştır: beslenmeye yönelik tüketim pratikleri, temizlik ürünleri tüketimi, giyim kuşam harcamaları, stoklama eğilimi, evde kişisel bakım, tatil ve seyahatin dönüşümü, iletişim giderlerinde artış, medya-tüketim ilişkisi, sosyal-kültürel ihtiyaçlar ile ilgili harcamalar, ödeme araçlarında değişme, özel günlerde hediyeleşme.

3.1 Beslenmeye Yönelik Tüketim Pratikleri

Katılımcılar pandemi sürecinde dışarıda yeme içme ve eğlence alışkanlıklarının bittiğini belirtmişlerdir. Katılımcılar dışarıda yemek yerine gıda vb. ürünleri marketten alıp evde kendileri yemek yaptıklarını ve bunun da ekstra mutfak masraflarını artırdığını belirtmişlerdir. Katılımcıların dışarıda yemek kültürünün zayıflamasına yönelik bazı ifadeleri şöyledir:

"Yani şöyle dışarda yemek yeme kültürümüz tamamen sona ermiş oldu. Hani biz kahvaltıya bir yerlere gidelim, akşam yemeğine şu restoranta gidelim, hatta bazen iş yoğunluğundan dolayı çıkışta şu kafeteryada bu günü geçiştirelim gibi yaşarken birden bire devamlı evde yemek yapalım, kahvaltı, öğle, akşam yemeği derken dolayısıyla bir anda market alışverişimiz inanılmaz derecede artış gösterdi."(K20,39,E)

"Tabi ki değiştirdi, işte dediğim temel ihtiyaç maddeleri, gıda ve temizlikten bahsediyorum, bunların hepsinin alışverişi hemen hemen günlük olmaya başladı, çünkü evde yemek yapma alışkanlığımız arttı."(K15,33,E)

"Dışarıdan yaptığım yiyecek alışverişlerini azalttım hatta hiç kalmadı gibi bir şey. Kendim pişirip yiyorum. Ne kadar sağlıklı şeyler yiyemsek de organik beslenemsek de kendi üretip yapıyorum."(K12,42,K)

"Kesinlikle yiyecek konusunda özellikle çok fazla değişikliklere oldu normalde abur cubur tüketen bir aile değildik şu anda evde sınırsız derecede abur cubur tüketiliyor sıkıntından durmadan yemek yiyoruz. Yemek üzerine çok fazla bir değişiklik oldu evde"(K11,34,K).

Katılımcılardan alınan cevaplardan görüldüğü üzere salgın sürecinde yeme-içme tüketimi alışkanlıkları değişmiştir. Daha öncesinde dışarıda geçirilen vakitler genellikle kafe, lokanta ve restoranlarda olmakta, çoğunlukla dışarıda yemek yenildiği görülmektedir. Ancak salgın sürecinde gerek karantina önlemleri gerekse kişilerin hastalık endişeleri yeme-içme alışkanlıklarını değiştirmiş, evde yemek yapma eylemi artış göstermiştir. Bu sonuç, bir başka araştırmada (Özel ve Yıldız, 2020) ulaşılan kişilerin her ne kadar olumlu tutum ve algıları olsa da dışarıda yemek yeme niyetlerinin oldukça düşük çıktığı sonucu ile örtüşmektedir. Aynı zamanda bu sonuç Yenişehirlioğlu ve Salha (2020) tarafından yapılan çalışmada da Covid-19 sonrası tüketicilerin kalabalık yerlerden uzak durma eğilimine sahip oldukları sonucuyla örtüşmektedir.

Katılımcılar salgın öncesinde elde etmekte zorlandıkları ve dışarıdan temin edemedikleri gıda ürünlerini bu süreçte kendileri evde üretmeyi denediklerini belirtmişlerdir:

“Örneğin tatlıları daha pratik oluyordu işte vakit sıkıntısı olduğundan dolayı dışarıdan hani alıp geliyorduk ya da ekmeği. Ama mutfakta biraz zaman ayırınca ekmek olsun diğer ürünler olsun kendim yapmaya başladım. Yani hamur işleri vb. bunları mutfakta kendim yaptım.”(K4,34,K)

“Mesela fast-food tarzıdır, çocukların sevdiği şeyler pizzadır filan bunları evde yapmaya başladık. Eskiden dışarıdan sipariş veriyorduk ama şimdi evde yapmaya başladık.”(K5,33,K)

“Mesela ekmek yapmayı evde kendimiz yapmaya çalıştık, mesela lokantalara gitmediğimiz için bu sefer canımızın her çektiğini evde yapmaya başladık. Lahmacundu ekmek arası dönerler bunların hepsini kendimiz yapmaya başladık. Öyle bir süreç içindeyiz.”(K7,39,K)

Katılımcıların hemen hemen hepsi salgın sürecinde dışarıda yemek yeme eyleminin ve siparişlerin bittiğini, evde yemek yapmaya başladıklarını, hatta hamburger, pizza, lahmacun, tatlı gibi ürünleri ilk kez evde yapmayı denediklerini ve daha sağlıklı beslenmeye başladıklarını söylemişlerdir. “Evde geçirilen vakti değerlendirmek için yeni tarifleri keşfedip yeni tatlar denemek ve bağışıklığı güçlendirmek için sağlıklı tarifler öğrenmek motivasyonu arama motorlarında tarif sorgulamaları artmıştır. Kek ve kurabiye gibi tatlı atıştırma malzemeleri birlikte Türk mutfağının olmazsa olmazı ekmeklerin evde yapımı hobi ve terapi yöntemi haline gelmiştir. Mart ayında Google’da “evde ekmek yapımı”, “maya yapımı” ve “ekmek yapma makineleri” aramaları şubat ayı ile karşılaştırıldığında önemli derecede artış göstermiştir” (Güven, 2020).

Salgın sürecinde alınan tedbirler doğrultusunda kapatılan yeme-içme mekânlarının mutfak harcamalarını ve yeme-içme alışkanlıklarını nasıl değiştirdiğini katılımcılar şöyle belirtmişlerdir:

“Yiyecek alımı yüzde 200 arttı, çünkü evde yemek yapmıyordum ben nerdeyse çoğu zaman. Dışarda yemek yiyordum ama dışarıda yemek için harcadığım paraya kıyasla çok daha az parayla çok daha fazla ürün alıyorum. Daha karlı oluyor tabii.” (K2,34,K)

“Ya bence arttı çünkü bir panik havasıyla fazla alışveriş yaptık. Yani gittiğimiz zaman şunu da alalım, bunu da alalım, bir daha gelemeyiz, bir daha gidemeyiz daha onları da aldık. Çünkü evde oldukça çocuklar bir şeyler yemek istiyor, biz bir şeyler yemek istiyoruz. Yani o yüzden galiba.” (K5,33,K)

“Mutfak giderlerimiz arttı hatta yüzde 50-60 oranında belki daha fazla bile artmış olabilir. Çünkü günün her öğünü düzenli olarak evde yemek ve beslenme yapmak zorunda kalıyoruz hep beraber evde olduğumuz için aile fertleri olarak. Bu yüzden dolayı mutfak giderlerimiz arttı önceden dışarda olduğumuz için herkes farklı yerlerden yemek giderlerini karşılayabiliyordu ama şu anda bizim kendi mutfağımızda yapıldığı için artmış oldu.”(K9,42,E)

“Mutfak giderlerim arttı ama onun farklı nedenleri de olabilir, ne gibi, duygusal açlık yaşayan bir insanım sürekli evde olduğum için hadi şunu da yapalım yiyelim hadi bunu da yapalım yiyelim gibi herhalde o nedenle artmış olabilir. Sadece covid-19 a bağlı olmayabilir evde olmama da bağlı olabilir kilo da aldım zaten.” (K16,37,K)

Katılımcıların hemen hemen hepsi salgın öncesine göre mutfak giderlerinin çok fazla arttığını, market alışverişlerinin normal zamanlara göre en az 2-3 kat artış gösterdiğini, dayanıklı tüketim malzemelerini gerekenden fazla aldıklarını, dışarıda yemek içme olanağı olmadığından evde yemek yaptıklarını ve bu sebeple mutfak giderlerinin çok arttığını belirtmişlerdir.

3.2 Temizlik Ürünleri Tüketimi

Bazı katılımcılar salgın sürecinde virüs korkusu ile eskisine oranla daha fazla temizlik ve hijyen malzemesi aldıklarını ve her ürünü dezenfekte ettikleri için temizlik ürünleri masraflarının çok fazla arttığını belirtmişlerdir. Bu konuda katılımcıların ifadelerin şöyledir:

“Tabii ki değiştirdi, işte dediğim temel ihtiyaç maddeleri, gıda ve temizlikten bahsediyorum, bunların hepsinin alışverişi hemen hemen günlük olmaya başladı, çünkü evde yemek yapma alışkanlığımız arttı, hijyene daha çok önem vermeye başladık, daha çok temizlik maddesi kullanılmaya başladı.” (K15,33,E)

“Öncelikle salgını duyar duymaz işte dezenfektan, eldiven maske vesaire onları almaya ben kendi adıma söylüyorum, bunları edindim. Epey bir losyon, temizleme mendilleri, hijyen ürünleri ilk salgın başladığında bunlara inanılmaz yoğunlaştım, bir iki hafta bunları tamamladıktan sonra tekrar diğer ihtiyaçlarıma döndüm.” (K16,37,K)

Temizlik ürünlerine yönelik tüketimin arttığına yönelik sonuç, salgın döneminde internetten yapılan aramalarda en çok temizlik, kolonya ve dezenfektan ürünlerinin olduğunu vurgulayan araştırmayı (Güven, 2020) desteklemektedir.

3.3 Giyim Kuşam Harcamaları

Katılımcılar salgın sürecinde giyim kuşam harcamalarının ne yönde değiştiği ve artıp azalmadığını şöyle ifade etmişlerdir:

“Azaldı kesinlikle çünkü evden dışarı çıkamayınca şöyle giyineyim, bugünde ne giysem gibi, şunu mu giysem bunu mu giysim bunların hiçbiri kalmadı inanır mısınız eşofman altıyla geçirdiğim aylar var, tekrar eski kıyafetlerime dönüşü sabırsızlıkla bekliyorum. Herkes bekliyordur zaten.” (K20,39,E)

“Çok azalmıştır, sıfır yani nerdeyse, bilmiyorum ki eşofmanla yaşadık zaten, o eşofman kirlenince diğerine geçiyorduk, mevsim geçiydi bir de, hiç almadık, aklımıza bile gelmedi.” (K18,41,E)

“Bunlar azaldı, hatta en son alışverişimi virüsten önce yapmıştım. Şu anda hani evde olduğumdan dolayı belki de hani kimseyi göremediğimizden toplum içerisine çıkmadığımızdan dolayı kendimize çok da dikkat etmiyoruz ya da hani etme ihtiyacını mı duyuyoruz artık bilemiyorum o giderlerde azalma var büyük oranda azalma var yani.” (K12,42,K)

“Onlarda azalma var, o harcamalarda. Çünkü gereksinimle ilgili olduğu için hani dışarı çıkmadığımız için gereksinim duymadığımız için çok fazla giyim, aksesuar vs. harcamam olmadı bu süreçte.” (K2,34,K)

Katılımcıların çoğunluğu salgın sürecinde giyim, aksesuar, kozmetik vb. gibi giderlerinin çok azaldığını nerdeyse sıfıra indiğini belirtmişlerdir. Evden çıkmadıkları için “bugün ne giysem” derdinin bittiğini ve en son alışverişlerini ne zaman yaptıklarını bile hatırlamadıklarını belirtmişlerdir. Ayrıca bu süreçle birlikte yapılan alışverişlerin niteliğinin değiştiğini, giyim, kozmetik ve aksesuar giderlerinin yerini daha çok dezenfektan, deterjan, şampuan vb. gibi temizlik ürünlerinin aldığını söylemişlerdir. Tüketim kültürünün en belli başlı göstergelerinden biri olan hedonik ve gösterişçi tüketimin salgın sürecinde azaldığı ve yerini daha zorunlu ve faydacı tüketime bıraktığı söylenebilir. Pandemi sürecinde yoksulların geçinme stratejileri ile ilgili yürütülen bir başka araştırmada da salgından önceki dönemlerden farklı olarak ihtiyaca yönelik tüketme eğilimlerinin ağır bastığı vurgulanmaktadır. Hizmet sektörü çalışanları salgın sürecinde geçinmek amacıyla, ihtiyaç dışında lüks sayılabilecek gıda ve giyeceklerden uzak durmuş veya onları kısıtlı olarak kullanmışlardır (Fırat, 2022: 11).

3.4 Stoklama Eğilimi

Bazı katılımcılar salgın başladıktan sonra market alışverişleri yaparken stoklama eğilimlerinin arttığını belirtmişlerdir:

“Hani virüsten önce bu insanlarda tüketim alışkanlığının değişmesi, özellikle markete gidip stokçuluk yapmak, çok tuhaf buluyordum. Fark ettim ki bu süreçte farkında olmadan aynı şeyi bende yapıyorum. Özellikle de işte sanal alışverişlerde. Hani ihtiyacım olmasa da stoklama ihtiyacı hissettim bu süreçte. Eskiden yoktu bu. Bunun nedeni dışarı çıkamama olabilir, evdeki tüketim malzemeleri azaldığında onu alamama korkusu olabilir.” (K12,42,K)

“Kesinlikle oldu. Yani bir gün eşime alışveriş listesi verdim gitti ve gelmesi çok uzun sürdü. O sırada baktık ki marketlerde her şey bitmiş. Onu görünce daha çok panik yaptık. Makarna falan aldık yani stokladık yani bu süreçte.” (K5,33,K)

Katılımcılar panik duygusuyla özellikle gıda ürünlerinde bozulmayacak tarzda (un, makarna, konserve vb.) ürünleri stokladıklarını, hastalık korkusu ile de temizlik ve hijyen ürünlerini (maske, kolonya, deterjan, sabun vb.) depoladıklarını belirtmişlerdir. Bu sonuç Baltacı ve Akaydın'ın (2020) çalışmasında salgın sürecinde stoklama davranışının değiştiği özellikle gıda ve hijyen ürünlerinde stoklama eğiliminin artış gösterdiği bulgusuyla örtüşmektedir.

3.5 Evde Kişisel Bakım

Katılımcılar ayrıca bu süreçte mutfak alışkanlıkları dışında kişisel bakım tarzındaki ihtiyaçlarını da kendilerinin karşılamak zorunda kaldıklarını belirtmişlerdir:

“Kuaföre gitmeye gerek olmayan fön, boya vb. onları kendi başıma yaptığımı farkettim. Kendim uğraşıyorum, zaman da bol olduğu için ayrıca. Hem tüketim açısından da çok karlı olduğunu görünce bu süreçten sonra da kendim yapmayı planlıyorum artık.” (K2,34,K)

“Evde birçok kişinin saç traşını kendimiz yapabildik, işte bakımlarımızı kendimiz yaptık yani yerine bir şekilde koyduk onları. Ama çevrede o gördüğümüz birçok şeyi para harcadığımız şeyleri hepsini evde kendimiz halledebildik tabii ki.” (K7,39,K)

“Nedir mesela saç kesebiliyormuşum eşim berbere gidemediği için onun saçlarını ben kestim ya da oğlumun saçlarını kestim bu tarz şeyleri mesela kendimiz yaptık. Eşim aralıksız tamir yaptı bu arada evde ne varsa sürekli tamir işine girdi.” (K11,34,K)

“Normalde erkek kuaförüne ayda bir giderim saç sakal için, benim artık bu durum için bir berbere ihtiyacım kalmadı, tamamen kendi başıma her türlü düzenlemeyi yapar hale geldim. Birçok şeyi de öğrendik bu süreçte, yani biraz böyle küçük elektrik işleri, kapı tamiri, klozet tamiri gibi bunlar benim hiç elimden gelen işler değildi, eskiden en küçük bir şey için bile usta çağırırdım, şimdi yapıyorum yani demek ki yapıyormuş” (K20,39,E)

Sosyal mesafeye aykırı olduğu için kuaförlere gitmek istemeyen kadınlar saçlarını evde boyamaya başlamışlardır. Türkiye’de berberlerin kapalı olmasından dolayı erkek saç tıraş makinelerinin satışlarında önemli derecede artış olmuştur (Güven, 2020). Katılımcıların hepsi salgın sürecinde dışarıdan aldıkları kuaförlük hizmetinin sona erdiğini, erkekler evde saç tıraşlarını kendi tıraş makineleri ile yaptıklarını, kadınlar ise saçlarını kendilerinin boyadıklarını belirtmişlerdir. Ebeveynler ise çocuklarının saçlarını kendilerinin kestiklerini söylemişlerdir. Ayrıca kadınlar cilt bakımı, tırnak bakımı vb. gibi bakımlarını evde kendi imkânlarıyla karşıladıklarını belirtmişlerdir. Sanayi devrimi öncesi insanlar ihtiyaç duydukları ürünleri genellikle evde kendileri üretmiş ve tüketmiştir. Ancak sanayi devrimi ile birlikte endüstrileşmenin artması ev içi üretimi durdurup ihtiyaçların dışarıdan temini yolunu açmıştır. Salgın sürecinde evin tüketim formundan uzaklaşp tekrar sanayi devrimi öncesi üretim formuna doğru yaklaştığı görülmektedir. Katılımcıların verdiği cevaplarda daha önce dışarıdan aldıkları ürünleri evde üretmeyi denedikleri görülmüştür. Erkekler saçlarını evde tıraş etmeye başladıklarını, kadınlar ise saç boyama vb. bakımlarını evde kendileri yapmaya çalıştıklarını söylemişlerdir.

3.6 Tatil ve Seyahatin Dönüşümü

Katılımcılar salgın sürecinde seyahat ve tatil alışkanlıklarının değiştiğini, bu süreçte ulaşım masraflarının da eskiye göre farklılaştığını şöyle belirtmişlerdir:

“Hemen hemen sıfırladı. Yani bu zaman diliminde yakın gelecekte bu Covid sıfırlansa bile bir tatile çıkmayı çok düşünmüyorum. Yasaklar filan kalksa bile tatile çıkmayı çok düşünmüyorum. Toplu yaşama çok girmeyi düşünmüyorum açıkçası bir yıl boyunca.” (K3,46,E)

“Arabanın benzininde azalma oldu yani ne zaman benzin aldığımızı unuttuk. Tatil içinde planlarımız vardı ama onlar iptal oldu. Tatille ilgili şu an bir düşüncemiz yok. Hatta ödeme yapmıştık onu iptal ettik.” (K5,33,K)

“Tatili filan düşünemiyoruz bile. Bundan önce haziran ayı yaklaşırken nereye gitsek diye bakardık şu an sıfır hani yaparsak bir kış tatili yapabilir miyiz diye acaba diye hayal kuruyorum sadece.” (K6,3,K)

“Ulaşımında kesinlikle değişiklik oldu çünkü artık araç evin önünde duruyor, süreçten önce depoyu doldurmuştum hala deponun dörtte üçü dolu duruyor, tatil içinse mesela biz bu ayı kesinlikle değerlendirirdik, fakat yapamadık evde kalmak zorundayız. Normalde biz şimdiye kadar kalacağımız oteli seçmiştik ama şimdi bekliyoruz.” (K20,39,E)

Katılımcıların tamamı ulaşım giderlerinin (yani araçları varsa benzin masraflarının yoksa otobüs, servis gibi toplu taşıma giderlerinin) çok azaldığını hatta bir kısmı sıfırlandığını belirtmiştir. Bu süreçte seyahat ve tatile gitmediklerini, hatta sürecin devamında yaz tatili planlarını da ertelemeyi veya iptal etmeyi düşündüklerini belirtmişlerdir.

Dünyada ve ülkemizde “Evde Kal” sloganı tarzında söylemler sürekli medyada ve günlük yaşamda kişilere etik değer olarak aşılınmış, dışarıda olmak ve tatil gibi organizasyonlara katılmak toplum tarafından kınanan ve eleştirilen bir eylem haline dönüşmüştür.

3.7 İletişim Giderlerinde Artış

Teknolojik devrimlerin çok hızlı yaşandığı günümüzde salgının akıllı telefon ve internet kullanımı üzerindeki etkisinin anlaşılması amacıyla katılımcılardan eskiye göre kullanımlarının karşılaştırmasını yapmaları istenmiş bu konuda şöyle cevaplar alınmıştır:

“Acayip arttı. İlk defa telefonla konuşma dakikam bitti. Hiç daha önce bunu yaşamamıştım. Karantina döneminde telefon sürem bitti. Bu arada internetimiz yoktu bağlattık biz bu arada. Eve internet bağlattık bu pandemi süresinde. Ekstra bir masraf oldu tabii.” (K5,33,K)

“Evde internet vardı, sabit ödemesi vardı ama kullanım oranı muazzam arttı belki on kat artmıştır. Çünkü çocuklar ve eşim derslere online girdiler, onun harici zamanlarda da işte Netflix filan işte en az on kat artmıştır. Çünkü akşam beşten sonra eve gelen bir aileydik evde durduğumuz süre uyuyana kadar 4-5 saattir şimdi 24 saat evdeyiz.” (K18,41,E)

Katılımcıların büyük çoğunluğu salgın sürecinde telefon kullanımlarının çok fazla arttığını, bu süreçte sadece telefonla sesli konuşmalarının değil, alınan salgın önlemleri sırasında sevdikleri ile görüşmediklerinden dolayı görüntülü konuşmaların da çok artış gösterdiğini belirtmişlerdir. Bir kısım katılımcı ise neredeyse gece gündüz telefonla yaşadığını dışarıyla bağlantısının sadece telefon yoluyla olduğunu söylemiştir. Yine katılımcıların tamamına yakını evde internet kullanımının çok arttığını, eğer evde internet bağlantıları yoksa bu süreçte bağlattıklarını; varsa da kotalarını doldurduklarını ve normal zamanların çok üstünde bir internet giderleri olduğunu söylemişlerdir. Bazı katılımcılar bunun sebebinin çocuklarının evde uzaktan eğitim almaları ve internetin normalden fazla kullanılması olduğunu belirtmişlerdir. GSM ve iletişim firmaları tarafından elde edilen verilere istinaden evde eğitim ve evde iş hayatı uygulamaları internet kullanımını % 40-50 oranında, limitsiz tarifeleri % 90 oranında artırmıştır (Demirdöğmez, Taş ve Gültekin, 2020).

3.8 Medya-Tüketim İlişkisi

Covid-19 salgını sürecinde en önemli konulardan birisi de bireylerin bilgi alma ihtiyaçlarının karşılanması olmuştur. Günümüzde en kolay bilgi edinme yolu ise medya araçlarıdır. Salgın sürecinde televizyon izleme alışkanlıklarını katılımcılar şöyle değerlendirmişlerdir:

“O da arttı tabii. Televizyonda da bir artış oldu. Biz genel olarak televizyon izlemiyorduk internette bağlattıktan sonra televizyondan izlediğimiz dizilerde yüzde 75 artmıştır. Yani çünkü gece bile çocukları uyutup izliyorduk. Televizyon biz hiç izlemiyorduk ama şimdi dizilere kaptırdık.”(K5,33,K)

“Arttı daha önce ben hiç izlemiyordum, hiç sıfır, çünkü ancak akşam eve geldiğimizde çocukların ödevleri, ertesi gün hazırlığı, yatırılması derken geçiyordu, haber bile izlemiyordum. Şimdi günde iki üç saat izliyorum. Akşamları bazen çocuklarla film açıktık izledik, bazen belgesel izledik, bazen saçma sapan magazin izledim, ama arttı.” (K16,37,K)

“Ben normalde hiç televizyon izlemeyen bir insandım, açmazdım bile, haber filan da izlemezdim ama bu süreçte tabii ki çok fazla arttı izlemem, niye? Haber kalanında süreci takip etmek, sağlık bakanını takip etmek ya da doktorları izlemek için izleme oranım arttı.” (K19,30,E)

Katılımcıların çoğunluğu bu süreçte normalden çok daha fazla televizyon izlediklerini belirtmişlerdir. Katılımcılar, bu durumun nedenini salgın hakkında bilgi almak ihtiyacından kaynaklanan haber izleme, konunun uzmanlarını takip etme ve salgının seyri hakkında bilgi sahibi olma olarak açıklamaktadırlar.

Katılımcılar salgın sürecinde ücretli yayın yapan Netflix, Digi-Türk, Tivibu, Blu Tv, Spotify gibi paket program kullanımı ile ilgili şunları belirtmişlerdir:

“Netflix ve Tivibu üyeliği vardı evimizde bunların haricinde yeni bir şey almaya gerek duymadık. Tabii ki kullanımları arttı. Daha fazla oradaki şeylere dikkat etmeye başladık bu süreçte. Çocuklar kendilerine ait dizileri filmleri izlemeye başladı. Biz kendimize ait diziler filmler izlemeye başladık.” (K9,42,E)

“Netflix'im vardı sadece bu süreçten önce ondan sonra BluTV'de satın aldım, Spotify satın aldım, ondan sonra oyun şeyleri var, oyunlarla ilgili programlar var satın alabileceğim onlarla ilgili şeyler satın aldım. Bunların hepsini bu dönemde aldım.” (K13,30,E)

"Bu dönemde Netflix platformuna üye olduk, yoktu, bu dönemde cazip geldi aldım, onun başında vakit geçirdik."(K18,41,E)

"Vardı. Evet, Netflix vardı bu süreçte tabii artış gösterdi. Kullanımım iki katına çıkmıştır."(K1,34,K)

Covid-19 salgınıyla birlikte evlerine kapanmak zorunda kalan bireylerin dijital platformlara yönelimi yoğunlaşmıştır. Nitekim Covid-19 salgının dünyaya yayıldığı ilk üç aylık zaman diliminde Netflix firması 16 milyon yeni abone kazanmıştır. Dünya genelinde 167 milyon abonesi bulunan Netflix firması için bu rakam yüzde onluk bir artış demektir (Can, Koçer ve Hekimoğlu Toprak, 2021). Krizin tüm dünyada birçok alanı olumsuz etkilerken Netflix firması örneğinde sanal platformlara olumlu katkılar sağladığını söylemek mümkündür

Katılımcıların büyük bir kısmı salgın başladıktan sonra paket program satın aldıklarını belirtirken aboneliği olanlar ise kullanım oranının çok arttığını özellikle çok fazla dizi ve film izlediklerini belirtmişlerdir. Katılımcılar salgın sürecinde televizyon ve internette yayınlanan reklamların, indirim ve fırsatların etkisinde kalıp kalmadıklarını, bu etki bağlamında alışveriş eğilimi gösterip göstermediklerini şöyle ifade etmişlerdir:

"Trendyol'dan mesaj geliyor şu üründe indirim var diye almasam bile bakıyorum ve sonunda alma eğilimine gidiyorum. Evet, artış oldu." (K4,34,K)

"Bisikleti sosyal medyada görüp aldık. Yani bisiklet almak hiç aklımızda yoktu. Ama hani görünce arkadaşlardan falan güzel olur diye düşündük." (K5,33,K)

"Aaa bu pırlantayı kaçırmamam lazım" filan dediğim oldu. İhtiyacım yokken kendime işte küpeydi, kolyeydi, yüzüktü hani bunlara bakıyorken kendimi bulduğum oldu. İhtiyacım olduğu şeyi evin hapsoldüğüm sürecin bittiğini artık hayal etme çabamdan gereksiz bir şey aldığım oldu. Reklamların etkisinden değil bence pandeminin yarattığı mutsuzluk, huzursuzluk diyebilirim." (K6,31,K)

"Takviye ürünlere işte yönlendirdi, vitamindir hani onlara yönlendirdi. Reklam derken uzmanların görüşlerine göre televizyondaki reklamlara göre almadım. Uzmanların dediklerini aldım kullanıyorum psikolojik olarak da biyolojik olarak da kendimi daha iyi hissediyorum. Propolis aldım, polen aldım."(K8,44,K)

Katılımcıların bir kısmı televizyon ve internet reklamlarından etkilendiklerini, hiç akıllarında olmayan bir ürünü reklam sayesinde alma isteğini taşıdıklarını belirtmişlerdir. Özellikle takviye gıdalar ve vitamin hapları reklamlarının dikkatlerini çektiklerini ve bu tür ürünler satın aldıklarını belirtenler de olmuştur. Onun dışında yine temizlik, dezenfektan ürünlerinde de reklamlardan etkilenecek alışveriş yaptıklarını vurgulayan katılımcılara da rastlamak mümkündür.. Ritzer reklamların tüketicileri aslında almayabilecekleri ürünleri aldırarak üzere tasarlandıklarını ifade eder (Ritzer: 2011: 87). İyi hazırlanmış bir reklamın amacına ulaşmaması hemen hemen imkânsızdır, Reklam onu akıllıca kullanan herkesi amacına ulaştırabilecek çok güçlü bir silahtır. Reklam, satılması istenilen şeyi insanlara hoşlanacakları şekilde gösterme sanatıdır. En etkili satın aldırma gücü ise korku duygusu ile tüketiciyi etkilemektir. Sağlığı ve güvenliği ilgilendiren konularda sunulan reklamlar, dramatize ederek o ürünün alınmasının hayat kurtaracağı duygusunu empoze etmektedir (Karaaliğlu, 1993: 74).

Katılımcılar salgın sürecinde internet üzerinden sipariş verilen sanal market uygulamalarını kullanıp kullanmadıkları ile ilgili şunları belirtmişlerdir:

"Önceden hiç yoktu sıfırdı ama şimdi yüzde yüz sanal market kullanıyorum. Evet, hani çok ihtiyaç olmadığı sürece oradan tedarik ediyorum."(K1,34,K)

"Yaptım, sürekli olarak sanal marketten alışveriş yapıyorum, hala devam ediyor. Salgın öncesinde bu yoktu."(K12,42,K)

"Yapmadık çünkü Migros bize çok yakındı gerek kalmadı ama uzakta olsaydı kesin kullanırdım."(K15,33,E)

Katılımcıların bir kısmı bu süreçte de öncesinde de sanal market kullanmayı tercih etmediklerini, alışverişlerine evlerine en yakın marketten yaptıklarını belirtmişlerdir. Bir kısmı ise daha önce hiç sanal market alışverişini yapmadığını ancak bu süreçte artık sanal marketi yoğun olarak kullandıklarını belirtmişlerdir. Tüketim toplumunda tüketmek için en önemli şartlardan birisi olan dışarı çıkmanız, tüketim mekânlarına gitmeniz ve orada size sunulan sayısız seçenek arasından

seçim yapmanız beklenir. Geleneksel yollarla ve yüz yüze gerçekleştirilen pek çok eylem, artık dijital araçlar vasıtasıyla gerçekleştirilmeye başlanmış ve bireylerin yaşam dünyası farklılaşmıştır. Özellikle ihtiyaçlarımızı karşılamak için gerçekleştirdiğimiz dijital alışveriş eylemi de bunun en belirgin örneklerinden biridir (Kolukırık ve Gün, 2020: 13). Pandemi süreci, tüketmek için dışarı çıkma özgürlüğünüzü kısıtlamıştır. Sağlık Bakanlığı'nın "Evde Hayat Var" sloganıyla birlikte dışarı çıkma yasağı olmasa bile bireyler gönüllü karantinaya teşvik edilmiştir. İşte burada tüketme oranının azalması veya durması kabul edilemez bir zafiyet olarak görülmüştür. "Siz yeter ki evde kalın biz ihtiyaçlarınızı kapınıza getiririz" mantığıyla ürünler evlere servis edilmeye başlanmış özellikle büyük marketler sanal market uygulamalarını internet üzerinden hizmete açmıştır. Migros Sanal Market, Carrefour Sanal Market, A101 Sanal Market, Cepte Şok gibi hipermarketler sanal market uygulamasına geçmiştir. Ayrıca "Getir Yemek" "Yemek Sepeti" gibi sipariş usulü sanal platformlarda ciddi bir artış olmuştur.

3.9 Sosyal-kültürel İhtiyaçlar ile İlgili Harcamalar

Covid-19 salgını sürecinde alınan önlemler dışarıda yapılan kültürel etkinliklerin gerçekleşmesine imkân vermediğinden dolayı katılımcılar salgın sürecinde sosyo-kültürel ihtiyaçlarını evde karşılamak zorunda kalmışlardır. Bu ihtiyaçlarını (kitap, müzik, spor, hobi vb) nasıl ve ne yönde değiştiği ile ilgili katılımcılar şunları belirtmişlerdir:

"Şöyle onda da hani internet üzerinden kitap siparişlerinde bir artış oldu. Onu söyleyebilirim. Yani herhalde bu vakte kadar bu kadar yüksek meblalarda internetten kitap siparişi verdiğimi hatırlamıyorum."(K1,34,K)

"Spor malzemelerin de artış oldu. Eşimle plates topu ve bisiklet aldık ikimize de. Kitap da sipariş verdik tabi. Yani elimde olanları da okuyorum ama hiç almayacaktım ama sipariş verdim."(K5,33,K)

"Kitap harcamalarımız tabi ki arttı. Ekstra kitap okuma yaptığımız için evde, artı spor malzemeleri tabi ki evde bakım ve kilo kontrolünü sağlamak adına spor malzemeleri aldık."(K9,42,E)

"Bol bol kitap okunuyor, puzzle yapılıyor onun haricinde resim yapmaya başladık hobi olarak, eskiden yapmıyordum ama şimdi kara kalem yapmaya başladım, bu süreçte kendimize yeni hobiler edinmeye başladık."(K11,34,K)

Katılımcılar bu süreçte normal zamanlara göre çok daha fazla kitap aldıklarını, bir kısmı ise evde kullanılacak spor aletlerine ekstra masraf yaptıklarını, bir kısmı ise kendilerine yeni hobiler edindiklerini ve bunlar içinde ekstra masraf yaptıklarını belirtmişlerdir. Alınan cevaplardan görüldüğü üzere salgın sürecinde evde geçirilen zamanda kişilerin kendilerine ayırdıkları vaktin fazlaşması ile birlikte kültür, sanat, spor ve hobilerinin artış gösterdiği görülmüştür.

Katılımcılar salgın sürecinde kültürel tüketim alışkanlıklarının değişip değişmediği ve bu salgından dolayı sanal kültür tüketimine yönelip yönelmedikleri ile ilgili şunları belirtmişlerdir:

"Müze gezmeyi çok önemserim ve bazı müzeleri sanal turlarla gezdim. O benim için iyi oldu. Çok uzun zamandan beri tiyatroya gitmiyorum. Ama iki tane tiyatro oyunu seyrettim Youtube dan. Sergi arada giderim. Sanat galerini gezerim. Bu sürede sanal sergilerden yararlanma şansım oldu. Konserleri Instagram konserleri oluyor çok fazla takip etmiyorum. Sinema meselesinde genelde evde sinema izliyorum."(K3,46,E)

"Evet, internette müze de gezdik sirk gösterisi vardı çocuklarla onu izledik, tiyatro izledik ama o heyecanı yaşamıyorsun tabi ama kendini biraz da olsa rahatlatmak açısından sanatsal işlevlerini evde gidermeye çalıştık. Sesli kitaptan yararlanmadım, oyun oynadık evet eşim ve çocuklarla, eskiden de oynuyorduk fakat şu süreçte daha çok arttı, yüzde yüz artmıştır her gün en az iki tane film izliyoruz."(K11,34,K)

"Evet, sanal müzeden yararlandım, çok fazla paylaşıldı, oyuncak müzesi, Göbeklitepe'yi gezdim ama bunu sadece evde kaldığımdan dolayı yaptım bilmiyorum. Sanal konserden hayır öyle bir şey yapmadım, ben zaten sesli kitap dinliyordum onları yine aynı şekilde dinledim, çok oyun aldım. Normalde çok fazla vakit ayıramadığım için bu süreçte vakit ayırdım, haddinden fazla derecede sinema dizi arttı, Netflix furyasına katıldım bende."(K19,30,E)

Katılımcıların hemen hemen hepsi bu süreci evde geçirdikleri için kültürel tüketim alışkanlıklarının değişmek zorunda kaldığını, bu yüzden internet üzerinden sunulan kültürel aktivitelerden yararlandıklarını belirtmişlerdir. Bu aktivitelerin neler olduğu sorusuna ise genellikle sanal müze gezisi, sanal tiyatro, sanal konser, sesli kitap dinleme ve sinema, dizilerin evde izlenmesi ve internet üzerinden oyun oynama şeklinde cevaplar verilmiştir. Katılımcılardan bir kısmı sanal müze uygulamalarına salgın sürecinde aktif olarak katıldıklarını, bir kısmı ise internet üzerinden müzik konserleri dinlediklerini belirtmişlerdir. Bir kısım katılımcı sesli kitap uygulamalarını kullandıklarını, büyük çoğunluğu ise evde sinema ve dizi izleme oranlarının arttığını belirtmişlerdir. Bununla birlikte dijital bölünmenin, erişim (birinci düzey), kullanım (ikinci düzey) ve fayda (üçüncü düzey) (Sütlüoğlu ve Gökalp, 2022: 153) boyutları açısından eşitsiz kullanımı göz önünde bulundurulduğunda orta sınıfın bu düzeylerde daha yoğun biçimde siber ortama yönelmiş olabilir. Çünkü ekonomik ve kültürel sermayenin dijital ortama daha yoğun biçimde katılma imkanı sağladığı söylenebilir.

Kültüre yönelik bütün çabalar keyifli, iyice düşünülmüş ve zekicedir. Yani kültürel çaba denilince mutlaka bir can sıkıcılık aramak doğru değildir. Teknolojide yaşanan gelişmelerle birlikte kültüre erişme süreci kitle iletişim araçları ile çok daha kolaylaşmıştır. Ayrıca günümüzde kültür artık insanların aklına sadece zorunlu ihtiyaçlar giderildikten sonra gelen bir fazlalık değildir. Yenilenmeye aç bir dünyada tümüyle değişen değerler karşısında insan yeni bir kültür modeli keşfetme yolunda ilerlemektedir (Dolot, 1991:73-109).

3.10 Ödeme Araçlarında Değişme

Katılımcılar, salgın sürecinin alışverişte kullandıkları ödeme araçlarının (nakit para veya kredi kartı vb.) değişim gösterip göstermediğini şöyle ifade etmişlerdir:

"Kredi kartıyla. Nakit para kullanamıyorum nerdeyse hiç kullanamıyorum. Nerdeyse tamamen kredi kartı kullanıyorum. ATM'ye ye gidip çekmemek için nakit para çok kullanamıyorum."(K2,34,K)

"Hepsi kredi kartı. Temassız oldu özellikle. Bankaya gidiyim çekiyim parayı elleyim istemediğimiz için."(K6,31,K)

"Çoğunlukla kredi kartı kullandım. Dokunmatik temassız özelliğini kullanmak istedim nakit paraya dokunmak istemedim, para üstüyle filan uğraşmak istemedim."(K9,42,E)

"Dokunmamak için paraya kredi kartı daha rahat oluyor. Mesela bankalar kampanyalar yaptı temassız da bonus daha fazla kazandırıyor."(K14,43,K)

Katılımcıların hemen hemen hepsi ödemelerini kredi kartı ile yaptıklarını hatta bazıları bu süreçte özellikle temassız kredi kartı kullanmayı tercih ettiklerini, virüs dolayısıyla nakit paraya dokunmak istemediklerini belirtmişlerdir. Covid-19'un temas yoluyla bulaşması ve özellikle kâğıt paralardan oldukça fazla bulaşma riski taşıması nedeniyle temassız işlem ile temassız kredi kartı sayısında hızlı bir şekilde artış olmuştur (Demirdöğmez, Taş ve Gültekin, 2020).

Pandemi sürecinde bireylerin evden çıkıp alışveriş merkezlerine gidememeleri ve internet üzerinden alışveriş imkânlarının artması sayesinde kredi kartlarının kullanımını neredeyse zorunlu hale gelmiştir. Ritzer'in belirttiği gibi kredi kartları kendi başına bir tüketim aracı, tüketim ortamı ya da yeri değildir. Ancak tüketim araçlarını kullanabilmemizi sağlayan bir mekanizmadır. Özellikle alışveriş merkezlerinde alışverişi çok kolaylaştıran bir mekanizma olan kredi kartları asıl işlevini internet üzerinden alışverişlerde göstermektedir. Ancak burada önemli bir husus şudur: tüketiciler kredi kartı kullanmaya zorlanmazlar. Ne var ki yeni tüketim sisteminde kredi kartı olmadan alışveriş yapmak neredeyse imkânsız hale gelmiştir. Çok yumuşak bir geçişle tüketici adeta ayartılmakta ve kredi kartlarına yönlendirilmektedir (Ritzer: 2011:56-86). Bu süreç evlerinden çıkamayan tüketicilerin veya çıksa bile nakit paraya dokunmak istememesi sebebiyle kredi kartı kullanımına yoğun geçişi göstermiştir.

3.11 Özel Günlerde Hediyeleşme

Katılımcılar salgın sürecinde özel günlerde hediyeleşme ritüellerinin yani hediye seçme, alma ve verme şekillerinin değişimi ile ilgili şunları belirtmişlerdir:

"İnternet üzerinden sipariş verdim anneler gününde. Bunu da ilk defa yaptım sanırım. Daha önce böyle bir şey yapamazdım herhalde görmeden bir hediye alamazdım. Ama ilk siparişi"

verdim. Ama bunu reklamdan etkilenmiş olabilirim aslında. Blue Diamond reklamından etkilenmiş olabilirim. Oradan sipariş verdim yani. Bunu ilk defa yaptım. Hani önce çiçek siparişi tarzı şeylerden vermişim ama geçmiş yıllarda. Böyle bir takı ziynet eşyası tarzı bir sipariş vermemiştim.”(K1,34,K)

“Mesela annemin doğum günü geldi geçti bu pandemi sürecinde, anneler günü geldi, annemin kendi talebiydi. “Sakın çiçek gönderme zaten virüs var çiçek de virüs olur mu olmaz mı belli değil” dedi. “Tamam anne” dedim, erteledim. Şimdi yakınlarda kocamın doğum günü var, bizim genelde doğum günü ritüellerimiz şeydir, dışarı çıkıp yemek yeriz, hediye alırsız, bu tip dışarda etkinliklerimiz olurdu. Şimdi mesela kocamın doğum günüydü evde pasta yapmayı düşünüyorum gibi. Dışardan veya kendimin çıkıp olduğu bir süreç olmadı.”(K6,31,K)

“Bu sene bu hediyeleşme olayında geriledik, hediye olayında da birebir almak isterim, internetten hediye almadım, kendim almak istiyorum çünkü. Ertelemeyi tercih ettim.”(K12,42,K)

“Tabi ki hediye aldık sevdiğimiz ama dışarı çıkıp almayı tercih etmedik yine online alışverişle bu işi çözdük, kesinlikle internetten. Ben bunun bu süreçle ilgili olduğunu düşünüyordum kendi adıma çünkü ben birine hediye alırken dışarı çıkıp kendim almayı tercih ediyordum, görmeyi, kalitesine bakmayı, ne biliyim alacağım şeyi seçmeyi tercih ediyordum. İnternette o şansınız olmuyor tabi ki ama nu süreçte bu mecburen böyle oldu.”(K20,39,E).

Katılımcılardan alınan cevaplara göre daha öncesinde özel günlerde internetten hiç hediye almadıklarını ancak bu süreçte mecburen bu yöntemi tercih ettiklerini belirtmişlerdir. Hediye seçiminde görerek, dokunarak ve özenle seçmeyi tercih ettiklerini, ancak salgın sürecinde mecburen hediyelerini internetten almak zorunda kaldıklarını vurgulamışlardır. Bazıları ise bu süreçte ne internetten ne de dışarı çıkarak hediye almadıklarını, özel günlerdeki hediyeleşme pratiklerini ertelediklerini belirtmişlerdir.

Modern toplumlarda hediye verme ve özel gün törenlerine (bayramlar, anneler günü, sevgililer günü, yılbaşı, doğum günleri vb.) tüketim törenleri denilebilir. Törenlerdeki eylemler standart bir hale gelmiştir, daha önce defalarca tekrarlanmıştır ve kabul görmüştür. Tüketici açısından törenler tüketicinin kendisinin kim olduğunu ve başkalarına da kim olduğunu gösterdiği bir geçişin oluşmasında çok önemli bir yer tutar. Törenlerin en yaygın uygulama alanlarından biri hediye verme törenleridir (Odabaşı,1999:44-52). Araştırmamıza göre yaşanan salgın sürecinde hediye alma, hediye seçme ve hediye sunma alışkanlıklarının değiştiği bulgusuna ulaşılmıştır. Özel günlerde hediyeleşme ritüellerini önemseyen, günler öncesinden ne hediye alması gerektiğini hesaplayan, alışverişe ciddi bir zaman ayıran kesimin salgın sürecinde ya hiç hediye almaması ya da internetten hızlıca bir hediye görmeden dokunmadan seçip göndermesi hediyeleşme pratiklerinin değiştiğini göstermektedir. Ayrıca salgın öncesine göre çiçek gönderme alışkanlığının da salgın sırasında değiştiği görülmüştür. Özellikle anneler gününde annelerine çiçek göndermek isteyen katılımcılar virüs bulaşması endişesiyle çiçek göndermeyi tercih etmemişler hatta annelerinin de bunu istemediklerini söylemişlerdir. Oysaki salgın öncesi dönemde her yıl anneler gününde çiçeklere yönelik yoğun talep medyaya sıklıkla yansımaktaydı. Sonuç olarak Covid-19 salgını sürecinde tüketim kültüründe oldukça önemsenen ve yüceltilen özel günlerde hediyeleşme davranışlarının değiştiğini söyleyebiliriz.

4 Sonuç

Covid-19 salgını ile birlikte orta sınıfın alışverişlerinin niteliklerinin değiştiği, gösterişçi ve hızlı tüketimin yerini ihtiyaç temelli zorunlu mal ve hizmet tüketimine bıraktığı söylenebilir. Salgın önlemleri kişilerin dışarıda geçirdikleri zamanın azalmasına ve evde geçirilen zamanın artmasına bununla birlikte tüketim pratiklerinin önemli ölçüde değişmesine yol açmıştır. Daha öncesinde ev dışından kolaylıkla temin edilen ürün ve hizmetlere kolaylıkla ulaşamayan tüketici artık yemeğini evde yapmak, evde tıraş olmak, kişisel bakımlarını kendi yöntemleriyle karşılamak, tamiratla uğraşmak, ev temizlemek vb. ihtiyaçları hane içinde gidermek durumunda kalmıştır.

Orta sınıfın değişen tüketim pratiklerine detaylı olarak değinirsek: Bunlardan en önemlilerinden birisi temizlik ve hijyen ürünlerine yapılan harcamalardır. Salgında yaşanan virüs korkusu ile kişiler normalden çok daha fazla dezenfektan, çamaşır suyu, kolonya, alkollü ürünler vb. kullanmaya başlamış hatta bu süreç davranış değişikliğine de yol açmıştır. Eve alınan ürünler uzun

bir süre hijyenik açıdan temizlenmekte, el yıkama alışkanlıkları değişmekte, ev temizliğine ayrılan zaman artmaktadır. Bu doğrultuda sadece tüketiciler değil üreticiler de ürün reklamlarındaki temaları değiştirmiş; reklamların çoğunluğunu temizlik ve hijyen ürünlerine ayırmışlardır. Bu reklamları tüketicilerin dikkatini çektiği ve bu ürünlere talebin önemli ölçüde arttığı tespit edilmiştir.

Tüketim pratiklerinde yaşanan bir diğer değişiklik ise tatil, seyahat ve ulaşım harcamalarıdır. Bu araştırmada Covid-19 salgını sürecinde orta sınıfa mensup katılımcıların tatil ve seyahate olan bakışlarının değiştiği, özellikle salgının ilk aylarında rezervasyonların iptal edildiği, tatillerin ertelendiği ortaya çıkmıştır. İlerleyen zamanda ise tatil yapacakları otellerin salgın önlemleri ile ilgili gerekli belgeye sahip olup olmadığı kontrol edilmeye başlanmış, karavan ile yapılan tatile talep artmış ya da katılımcılar kalabalıktan uzak yazlık evlerde tatil yapma seçeneklerine yönelmişlerdir. Bu süreçte kullanılan ulaşım aracı olarak genellikle özel araç tercih edilmiş, otobüs ve uçak gibi toplu taşıma araçları kullanılmamaya çalışılmıştır. Salgın sürecinde zaman zaman Türkiye'nin de içinde bulunduğu bazı ülkelerin sınırları kapatılmış, giriş çıkışlara izin verilmemiş, yurt dışına seyahatler zorunlu haller haricinde ertelenmiştir. Sağlık Bakanlığının "Evde Kal" sloganı ile başlattığı kampanya sonucunda bireyler yurt içi tatil ve seyahatlerini de çoğu zaman ertelemek durumunda kalmışlardır. Turizm sektöründe yaşanan bu değişiklikler kişilerin turistik tüketim pratiklerini etkilemiş ve turizm harcamalarında ciddi bir azalma görülmüştür. Bu çerçevede alım gücünün görece yüksek olmasına bağlı biçimde normal koşullarda orta sınıf bireyler için vazgeçilmesi zor bir serbest zaman etkinliği olan tatil pratiğinin pandemi döneminde zayıfladığı söylenebilir. Ancak yine de yazlığa gitme fırsatına sahip olma, özel araçların sıklıkla kullanımı gibi orta sınıfa özgü nitelikler taşıyan imkânların pandemi döneminde orta sınıf mensubu bireyler tarafından değerlendirildiği de gözden kaçmamalıdır.

Salgın sonrası süreçte iletişim kanallarının gündelik hayat içerisinde kapladığı alan genişlemiştir. Günümüzde kullanılan telefonların görüntülü konuşma teknolojisi sayesinde salgın sürecinde virüs korkusu ile birbiriyle görüşemeyen bireyler çoğunlukla görüntülü telefon görüşmeleri aracılığıyla iletişim kurmuşlardır. Dini bayramlarda uygulanan sokağa çıkma yasakları kişilerin aileleri ile bayramlaşma ritüellerini etkilemiş, görüntülü telefon görüşmesi ile "sanal bayramlaşma" törenleri düzenlenmiştir. Daha önce internet bağlantısına sahip olmayan katılımcılar internet aboneliği başlatmış, aboneliği olanlar ise kotalarını arttırmış, dolayısıyla katılımcıların dijital davranış değişikliğine gittikleri söylenebilir. Resmi kurumların yaptığı açıklamaları anında öğrenme isteği ve salgınla ilgili diğer ülkelerdeki bilgilerden haberdar olma isteği, boş zaman etkinlikleri, okulların kapalı olması nedeniyle eğitimin uzaktan eğitim yoluyla sürdürülmesi, evden online çalışma, fiziksel mesafenin kısıtlamasından dolayı bireylerin yakınlarıyla dijital teknolojiler aracılığıyla iletişim kurmaları gibi nedenlerle pandemi sürecinde siber ortama katılımın hiç görülmediği kadar yoğunlaştığı söylenebilir.

Bu araştırmada salgın sürecinde katılımcıların sağlık ile ilgili bütün ürünlere ve hizmetlere özellikle de doğal ve organik ürünlere yönelik tüketimlerinin arttığı ortaya çıkmıştır. Covid-19 sürecinde, toplumun ve bireylerin sağlık algısı değişmiş, daha öncesinde tedavi edici sağlık hizmetleri öne çıkarken salgınla birlikte koruyucu sağlık hizmetleri önemsenmeye başlanmıştır. Koruyucu sağlık hizmetleri hastalık ortaya çıkmadan önce alınan önlemler kapsamında yer aldığı için bu süreçte aşılama başat faktör olurken; vitamin hapları, doğal ürünler ve takviye gıdalara ilgi normalden çok daha fazla artmıştır. Bütün bunlarla birlikte orta sınıfa mensup bireylerin gelirlerinin görece yüksek olmasından dolayı daha aşağı konumlarda yer alan bireylere oranla doğal ve organik ürünlere daha fazla yönelmiş olabileceği söylenebilir. Ayrıca salgın sürecinde maske kullanımının zorunlu olması daha önce tüketicinin hayatında hemen hemen hiç yer almayan maskenin bir tüketim kalemine dönüşmesine yol açmıştır. Salgının hastanelerde daha fazla yayılacağı korkusu ile katılımcılar çoğu zaman hastaneye gitme durumlarını ertelemiş, zorunlu haller dışında sağlık kurumlarından yararlanmamışlardır. Küçük rahatsızlıklarını geleneksel yöntemler ile evde kendileri çözmeye çalışmışlardır. Bu durum sağlık tüketiminin yönünü değiştirmiş tedavi edici hizmet tüketimi yerini koruyucu hizmet tüketim ürünlerine bırakmıştır. Bu noktada ekonomik anlamda görece avantajlı konumda olan orta sınıf mensuplarının koruyucu sağlık hizmetlerine daha fazla yönelmiş olabileceğini söylemek mümkündür.

Covid-19 salgınında tüketim pratikleri bağlamında gözle görülür en önemli değişikliklerden biri yeme-içme ya da gıda harcamalarında gözlemlenmiştir. Virüsün kalabalık ortamlarda daha fazla

yayıma ihtimali nedeniyle lokantalar, kafeler, restoranlar, kahvehaneler vb. yeme-içme ve eğlence mekânları uzun süre kapalı kalmıştır. Bu mekânların kapalı olması toplumun yeme-içme kültürünü köklü biçimde değiştirmiştir. Daha öncesinde dışarıda tüketilen yemeklerin yerini evde yapılan yemekler aldığından katılımcıların market alışverişleri ve mutfak harcamaları da ciddi düzeyde artmıştır. Ayrıca bu süreçte “paket servis” uygulamalarının çoğalması ile birlikte internet üzerinden eve yemek siparişler de yaygınlaşmıştır. Salgın öncesi çok tercih edilmeyen bu yöntem salgın sürecinde ciddi bir artış göstermiştir. Yemek Sepeti, Getir Yemek vb. gibi uygulamaların yanında Migros Sanal Market vb. gibi eve kadar hizmet getiren sanal market uygulamaların da ciddi bir artış gözlenmiştir.

Salgın sürecinde tüketim pratikleri ile ilgili değişikliklerine bakıldığında dikkat çeken bir diğer unsur giyim kuşam harcamalarının azalması veya neredeyse sıfırlanmasıdır. Alınan salgın önlemleri çoğu zaman dışarı çıkmaya izin vermemiş, bazı meslekler kademeli mesai uygulamış bazıları ise tamamen evde çalışma şeklinde devam etmiştir. Dolayısıyla giyime ve aksesuara ayrılan bütçe ciddi oranda azalmış, katılımcılar sosyal hayatlarının sınırlandırılması dolayısıyla bu tür ihtiyaçlara yönelik alışveriş yapmayı gereksiz bulmuşlardır. Salgın korkusu ile bireylerin AVM’lerde geçirdiği zaman azalmış, sanal alışveriş siteleri (Trendyol, Markafoni vb.) bu süreçte çok daha fazla tercih edilir hale gelmiştir. Alışverişlerin genellikle internet üzerinden gerçekleşmesi katılımcıların kredi kartı kullanımını artırmış nakit para kullanımı ise azalmıştır. Nakit para kullanmama isteğinin altında virüs bulaşma endişesi yer almakta olup kişiler daha hijyenik buldukları kredi kartlarına ve dijital satın alma yöntemlerine yönelmişlerdir.

Orta sınıfın özel gün kutlama ritüelleri salgın sonrası biçim değiştirmiştir. Salgın öncesi dışarıda yapılan kutlama, iş yemeği, doğum günü, anneler günü vb. etkinlikler yerini evde aile içinde gerçekleştirilen küçük kutlamalara bırakmıştır. Hediye seçimi salgın öncesinde genellikle bireyin kendisinin çıktığı alışverişlerde belirlenirken bu süreçte hediyeler katılımcılar tarafından internet üzerinden seçilip alınmıştır. Özellikle anneler günü, sevgililer günü vb. gibi özel günler yaklaşırken medya kanallarında hediye reklamlarında ciddi artışlar olmuş ve tüketiciler internette siparişler aracılığıyla hediye almayı tercih etmişlerdir. Ayrıca şunu belirtmek gerekir ki salgın sürecinde virüs endişesi nedeniyle çiçek siparişi çok tercih edilmemiş ve bazı katılımcılar yine aynı sebeple hediye alımını ertelemiştir.

Salgın sürecinde toplu yapılan etkinliklerin salgını olumsuz yönde etkileyeceği kaygısı ile konser, tiyatro, sinema vb. etkinliklere katılım kısıtlanmıştır. Bu tarz kültürel etkinliklerin yerine ikame edilecek yeni bir yöntem arayışı sanal kültürel tüketim alışkanlıklarını ortaya çıkarmıştır. Örneğin bu süreçte müzisyenler sanal konserler vermiş, sanal müze gezileri açılmış, sanal tiyatrolar sergilenmiştir. Evde geçirilen zamanın yoğunluğu katılımcıların yeni hobiler edinmesini ve bunlara ekstra bir harcama yapmalarını gerektirmiştir. Ayrıca katılımcılar sadece kendileri için değil çocukları için de yeni oyuncaklar, spor aletleri vb. gibi ürünler almak durumunda kalmışlardır. Katılımcıların kitap okuma oranları artmış hem yetişkinler hem de çocuklar için daha fazla kitap alımına gidildiği görülmüştür.

Orta sınıf mensubu bireylerin tatile gitme, kültürel etkinliklere katılım, yeme-içme alışkanlıkları, hediyeleşme pratikleri, tüketim miktarı gibi konularda ayırıcı diyebileceğimiz yönleri ile ilgili olarak salgın sürecinde kendine özgü bazı tüketim pratikleri geliştirdiklerini söylemek mümkündür. Araştırmada sonuç olarak, salgın sürecinde orta sınıf mensubu bireyleri bazı ölçütler bakımından daha düşük toplumsal tabakalardan ayırabilecek tüketim pratiklerinin şekillendiğini söylemek mümkündür. Bu bağlamda orta sınıfa mensup bireylerin ulaşım masraflarını yükseltme, yazlık kullanma olasılığı, doğal ve organik ürünler tercih etme, ücretli online platformlara üyeliklerinin artması, online hediyeleşmeye yönelme, mutfak ve temizlik masraflarının artması, online kültürel etkinliklere katılım, online kitap okuma eğiliminin güçlenmesi gibi tüketim pratikleri bakımından salgın sürecinde yeni arayışlar ve eğilimler ortaya koyarak değişime ayak uydurmaya ve toplumsal konumlarını sürdürmeye çalıştıkları ileri sürülebilir.

Son olarak Covid-19 salgını bittikten sonra toplumsal ve bireysel düzeyde değişen tüketim alışkanlıklarının devam edip etmeyeceği tartışmaya açık bir konudur. Tüketicilerin alışkanlıklarından bazılarının (örneğin hijyen ve temizlik alışkanlığı, internet alışverişinin tercih edilmesi gibi) kalıcı olabileceği öngörülürken bazılarının ise (örneğin, tatil ve seyahat alışkanlığı, giyim harcamaları, dışarıda yemek yeme vb.) kalıcı olamayabileceği tahmin edilmektedir. Sonuç

olarak; ülkemizi ve bütün dünyayı etkisi altına alan ve milyonlarca insanın ölümüne sebep olan Covid-19 salgınının izlerinin tüketim pratiklerinden kolay kolay silinemeyeceği söylenebilir.

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.

Çıkar Çatışması: Yazarlar çıkar çatışması bildirmemiştir.

Finansal Destek: Yazarlar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

Peer-review: Externally peer-reviewed.

Conflict of Interest: The authors declare no potential conflicts of interest with respect to the research, authorship, and/or publication of this article.

Grant Support: The authors received no financial support for the research, authorship, and/or publication of this article.

Kaynakça/ References

- Arslan, Z. (2012). Geçmişten bugüne eleştirel bir orta sınıf değerlendirmesi. *Toplum ve Demokrasi Dergisi*, 6(13), 55-92.
- Aydın, S. (2012). İstanbul'da "orta sınıf" ve kapalı siteler. *İDEALKENT*, 3(6), 96-123. doi: 10.20990/kilisiibfakademik.708011
- Baltacı, A. ve Akaydın, H. (2020). Covid-19 pandemi sürecinin tüketicilerin gıda ürünlerini satın alma davranışları üzerindeki etkisi: Bir literatür taraması. *Yüksek İhtisas Üniversitesi Sağlık Bilimleri Dergisi*, (1), 57-64. doi: 10.30794/pausbed.799595
- Baudrillard, J. (2008). *Tüketim toplumu (söylenceleri/yapıları)* (Çev. H. Deliceçaylı ve F. Keskin). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Covid19. who. int. (2022). Who coronavirus (COVID-19) Dashboard. [online].
- Bayhan, V. (2011). Tüketim toplumunda bireyin ontolojik mottosu: "Tüketiyorum öyleyse varım". *Istanbul Journal of Sociological Studies*, (43), 221-248.
- Bourdieu, P. (2015). *Ayrım: Beğeni yargısının toplumsal eleştirisi*. (Çev. D. Fırat Şannan ve A. Günce Berkkurt). Ankara: Heretik Yayıncılık.
- Braun, V. ve Clarke, V. (2006). Using thematic analysis in psychology. *Qualitative Research in Psychology*, 3(2), 77-101. doi: 10.1191/1478088706qp063oa
- Can, E. N., Koçer, M. ve Hekimoğlu Toprak, H. (2021). Tüketicilerin Netflix kullanımları üzerine bir araştırma. *Erciyes Akademisi*, 35(1), 323-344.
- Çetin, E. ve Ercansungur, D. O. (2022). Covid-19 ve tüketim: Dönüşen pratikler, dijitalleşme ve Z kuşağı. *Süleyman Demirel Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (56), 36-49.
- Demirbaş, D. ve Bozkurt, V. (2020). Giriş. D. Demirbaş, V. Bozkurt ve S. Yorgun (Ed.) *Covid-19 pandemisinin ekonomik, toplumsal ve siyasal etkileri* içinde (ss. I-VII). İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınevi. doi: 10.26650/B/SS46.2020.005
- Demirdöğmez, M., Taş, H. Y. ve Gültekin, N. (2020). Koronavirüs'ün (Covid-19) e-ticarete etkileri. *Opus Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi*, 16(29), 1907-1927. doi: 10.26466/opus.734477
- Dollot, L. (1991). *Kitle kültürü ve bireysel kültür* (Çev. Ö. Nudralı). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Duygun, A. (2020). Covid-19 pandemisi sırasında tüketicilerin yaşam tarzlarının değerlendirilmesi. *Econder International Academic Journal*, 4(1), 232-247. doi: 10.35342/econder.744621
- Ersoy, E. (2014). Tüketim aynasında "göz"e yansıyan seyirlik ve sembolik kimlikler. *Sosyoloji Konferansları*, 49(1), 47-74.

- Fırat, M. (2022). Covid-19 salgını döneminde yoksulların geçinme stratejileri: Hizmet sektörü çalışanları üzerine bir araştırma. *Sosyolojik Bağlam Dergisi*, 3(1), 1-16. doi:10.52108/2757-5942.3.1.1
- Güllüpinar, F. (2012). Eşitsizlik ve toplumsal tabakalaşma açısından vatandaşlık üzerine sosyolojik bir analiz. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 67(01), 81-109. doi: 10.1501/SBFder_0000002239
- Güven, H. (2020). Covid-19 pandemi krizi sürecinde e-ticarette meydana gelen değişiklikler. *Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 5(2), 251-268.
- Güven, U. Z. (2016). Beğeni Sosyolojisi Açısından Kültürel Tabakalaşma: Yeni Orta Sınıf ve Yeni Medya. *Sosyoloji Konferansları*, (54), 61-84.
- Karaalioglu, M. (1993). *Tüketim virüsü*. İstanbul: Şehir Yayınları.
- Karademir-Hazır I. ve Kalaycıoğlu, S. ve Çelik, K. (2016). Orta sınıfların farklı kesitleri: Sınıf geçmişi, kültür ve mesleki statü. *Sosyoloji Araştırmaları Dergisi*, 19(2): 64-107. doi: 10.18490/sosars.261671
- Karaoğlu, Ö. (2020). *Salgınlardan iktisat tarihi*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınevi. doi: 10.26650/B/SS46.2020.005
- Kartal, C. ve Şentürk, E. (2020). Covid-19 Dönemi Tüketici Harcamalarındaki Değişiklikler, Sanayi Ve Ticari Faaliyetler Üzerindeki Etkileri. *5th International Scientific Research Congress (IBAD-2020)*. İstanbul: E-Kongre.
- Kıray, M. (2005). *Tüketim normları üzerine karşılaştırmalı bir araştırma*. İstanbul: Bağlam Yayıncılık.
- Kolukırık, S. ve Gün, E. (2020). Dijital alışveriş davranışını belirleyen sosyolojik faktörler: Akdeniz Üniversitesi öğrencileri örneği. *Süleyman Demirel Üniversitesi Vizyoner Dergisi*, 11(Ek), 1-16. doi: 10.21076/vizyoner.733992
- Koşaroğlu, Ş. M., Ünal, E. A. ve Yalman, İ. N. (2020). Covid-19 salgınının tüketicilerin talep yapısı üzerindeki etkileri. *Econder International Academic Journal*, 4(2), 479-504. doi: 10.35342/econder.653208
- Miles, M. B. ve Huberman, A. M. (1994). *Qualitative data analysis: An expanded sourcebook*. California: Sage Publications.
- Odabaşı, Y. (1999). *Tüketim kültürü-yetinen toplumun tüketen topluma dönüşümü*. İstanbul: Sistem Yayıncılık.
- Özel, G. ve Yıldız, F. (2021). Covid-19 sonrası dışarıda yemek yeme alışkanlıklarının planlı davranış teorisi kapsamında değerlendirilmesi. *Gaziantep University Journal of Social Sciences*, 20(2), 953-972. doi: 10.21547/jss.769614
- Öztürk, G. (2020). Türkiye’de corona virüsün reklam sektörü üzerindeki etkileri ve reklamın geleceğine ilişkin öngörüler. *İstanbul Ticaret Üniversitesi YAPKO Covid-19 Süreci Analiz Raporları*.
- Ritzer, G. (2001). *Toplumun McDonallaştırılması* (Çev. Ş. S. Kaya). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Ritzer, G. (2011). *Büyüsü bozulmuş dünyayı büyülemek* (Çev. Ş. S. Kaya). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Sütlüoğlu, T. ve Gökalp, E. (2022). From social to digital inequalities: The use of new media by the poor in Eskişehir, Turkey. *Connectist: Istanbul University Journal of Communication Sciences*, (63), 151-178. doi: 10.26650/CONNECTIST2022-1130969
- Veblen, T. B. (1899[2016]). *Aylak sınıfın teorisi*. (Çev. E. Kırmızıaltın ve H. Bilir). Ankara: Heretik Yayınları.
- Yenişehirlioğlu, E. ve Salha, H. (2020). Covid-19 pandemisinin türkiye iç turizmüne yansımaları: değişen talep üzerine bir araştırma. *İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 19(37) 355-368.

Araştırma Makalesi ♦ Research Article

Diyarbakırlı Kadın Girişimciler Üzerine Bir Araştırma

A Study on Women Entrepreneurs from Diyarbakır

Süleyman İLHAN**

ORCID 0000-0002-6549-3462

Filiz ORUÇLU**

ORCID 0000-0002-9359-4308

MAKALE BİLGİSİ

Başvuru: 19. 05. 2023
Düzeltilme Talebi: 23. 06. 2023
Son Düzeltilme: 26. 07. 2023
Kabul: 28. 07. 2023
Online Yayım: 15. 08. 2023

Anahtar Kelimeler:

Girişimcilik
Kadın Girişimciliği
Diyarbakır
Sosyoloji
İktisat Sosyolojisi

ÖZ

Bu çalışma Diyarbakır'daki kadın girişimciliğinin sosyolojik perspektiften incelenmesi amacıyla yürütülen bir saha araştırmasına dayanmaktadır. Araştırma kapsamında Diyarbakır'da farklı sektörlerde faaliyet gösteren kadın girişimcilerle yarı yapılandırılmış mülakat formu kullanılarak derinlemesine görüşmeler yapılmış ve gözleme başvurulmuştur. Araştırmaya göre, özellikle ataerkil sistemin kadınlar üzerindeki baskılayıcı etkisinden dolayı Diyarbakır'da kadın girişimciliği uzun zaman gelişme imkânı bulamamıştır. İş/çalışma hayatına girmek ve kendi işinin patronu olmak isteyen kadınlar iş kurmaya karar verme aşamasından itibaren çeşitli engellerle karşılaşmışlardır. Kendi işini kurmak isteyen kadınların büyük çoğunluğu sosyal destek mekanizmalarından mahrum kaldıkları gibi finans kuruluşlarıyla da büyük sıkıntılar yaşamışlardır. Ancak son yıllarda küreselleşmenin de etkisiyle ataerkillikte görece bir yumuşama olmuş ve kadın girişimciliğinin önündeki geleneksel engeller de azalmaya başlamıştır. Bugün Diyarbakır'da kadınların çalışma hayatında bulunmalarını olumsuzlayan yerleşik toplumsal algının büyük ölçüde değiştiği gözlemlenmektedir. Önceleri ev dışında ücretli olarak çalışmaları bile toplumsal kabul görmeyen, hatta şiddete maruz kalabilen kadınlar artık girişimci olarak kabul görmektedirler. Girişimci kadınlar erkek egemen olarak bilinen sektörlerde de ekonomik faaliyetlerde bulunmakta, Diyarbakır'ın, bölgenin ve ülkenin ekonomisine katkı sağlamaktadırlar. Diyarbakırlı kadın girişimcilerin işlerindeki başarıları arttıkça özgüvenleri de artmakta ve diğer kadınlara da rol model olmaktadır.

ARTICLE INFO

Submitted: 19. 05. 2023
Revision Requested: 23. 06. 2023
Final Revision Received: 26. 07. 2023
Accepted: 28. 07. 2023
Published Online: 15. 08. 2023

Keywords:

Entrepreneurship
Women's Entrepreneurship
Diyarbakır
Sociology
Economic Sociology

ABSTRACT

This research is based on a field research conducted to examine women's entrepreneurship in Diyarbakır from a sociological perspective. Within the scope of the research, in-depth interviews were conducted with women entrepreneurs operating in different sectors in Diyarbakır using a semi-structured interview form and observation was made. According to the research, women's entrepreneurship could not develop for a long time in Diyarbakır, especially due to the repressive effect of the patriarchal system on women. Women who want to enter business/working life and become their own boss have faced various obstacles from the stage of deciding to start a business. The vast majority of women who want to start their own business have been deprived of social support mechanisms and have experienced great difficulties with financial institutions. However, with the effect of globalization, there has been a relative softening in patriarchy in recent years and traditional barriers to women's entrepreneurship have begun to decrease. Today, it is observed that the established social perception that negates women's participation in working life in Diyarbakır has changed to a great extent. Women, who were previously not socially accepted even for paid work outside

*Bu makale, 2. yazarın 2023 yılında Fırat Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsünde tamamladığı "Kadın Girişimciliği Üzerine Bir Araştırma: Diyarbakır Örneği" başlıklı yüksek lisans tezinin bir bölümünün genişletilmiş ve güncellenmiş halidir.

***1Yazar İletişim/ Corresponding Author:** Süleyman İlhan (Prof. Dr.), Fırat Üniversitesi, İnsani ve Sosyal Bilimler Fakültesi, Sosyoloji Bölümü, Elâzığ, Türkiye ✉ silhan@firat.edu.tr

***2 Filiz Oruçlu (Bilim Uzmanı),** Fırat Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sosyoloji Anabilim Dalı, Elâzığ, Türkiye ✉ filizoruclu@gmail.com

Kaynak Gösterimi/ Citing This Article: İlhan, S. ve Oruçlu, F. (2023). Diyarbakırlı Kadın Girişimciler Üzerine Bir Araştırma. *Sosyolojik Bağlam Dergisi*, 4(2), 119-133. doi:10.52108/2757-5942.4.2.2

the home, and could even be exposed to violence, are now accepted as entrepreneurs. Entrepreneurial women are also engaged in economic activities in sectors known as male-dominated and contribute to the economy of Diyarbakır, the region and the country. As women entrepreneurs from Diyarbakır increase their success in their business, their self-confidence also increases and they become role models for other women.

1 Giriş

Girişimcilik, ekonomik refah üretici ve sosyo-kültürel/politik dönüştürücü kapasitesiyle toplum için fonksiyonel önemdedir. Kadınların girişimciliğe yönelmeleri ise girişimciliğin toplumsal fonksiyonelliğini daha da arttırmaktadır. Bu nedenle kadın girişimciliği, gelişmiş ülkelerde hemen her düzeyde teşvik edilmekte ve daha da geliştirilmeye çalışılmaktadır. Buna karşılık kadın girişimciliğinin ülkemizde yeterince destek gördüğü ve gelişmiş olduğu söylenemez. Diyarbakır'da ise, kadın girişimciliği, ülkemizde kadın girişimciliğinin görece gelişmiş olduğu illere/bölgelere nazaran çok daha zayıf konumdadır. Kadın girişimciliğinin Diyarbakır'da arzu edilir seviyede olmaması, Türkiye genelinde kadın girişimcilerin karşısında yer alan bildik engellerle ve Diyarbakır'ın sosyo-kültürel yapısından kaynaklanan özel bariyerlerle ilişkilidir. Diyarbakırlı kadınlar, bir yandan eğitim imkânlarından yeterince yararlanamama, gelir eşitsizliğine maruz kalma, çalışma/iş hayatına yeterince katılmadan mahrumiyet, kendi işlerini kurma teşebbüslerinin önündeki çeşitli toplumsal engeller gibi ülkemiz genelinde kadın girişimcilerin karşılaştıkları bütün engelleri aşmak, diğer yandan Diyarbakır'a özgü yapısal sorunlarla mücadele etmek zorunda kalmışlardır. Diyarbakırlı kadınların, bu iki faktörler setiyle mücadele etmek zorunda kalmaları, Diyarbakır'da kadın girişimciliğinin, ülkemizde kadın girişimciliğinin görece gelişmiş olduğu illere nazaran daha geç ortaya çıkmasına sebebiyet vermiştir.

Diyarbakır'da kadın girişimciliğinin yeterince gelişmemişliğinde Diyarbakır'ın sosyo-kültürel özellikleri, hiç kuşkusuz özel bir konuma sahiptir. Zira ataerkilliğin hâlâ baskın olduğu Diyarbakır'da kültürel değerlerin, toplumsal normların cinsiyet eşitsizliğini besler biçimde işlemesi, kadınların çalışma hayatından uzak kalmalarına ve girişimci yönelimlerin önünün kapanmasına sebebiyet vermiştir. Bu durum, Diyarbakır'da kadınları girişimciliğe özendirilecek/teşvik edecek "girişimci kadın" rol modellerin ortaya çıkmasını engelleyici işlev görmüştür. Böylece kadınlar sadece girişimci/iş kadını olarak değil, çalışan olarak da büyük ölçüde çalışma/üretim sürecinin dışında kalmış ve genel olarak kadın nüfusun üretken potansiyeli kent için uzun süre ekonomik bir değere ve sosyo-kültürel açıdan dönüştürücü bir güce kavuşmamıştır.

Son yıllarda küresel, ulusal ve yerel düzlemde yaşanan kapsamlı ve derinlikli sosyo-kültürel ve teknolojik değişim ve dönüşümün etkisiyle çalışan kadın sayısı artmakta, özellikle eğitim seviyesi yüksek genç jenerasyon, patriarkal sistemin etkisinden giderek uzaklaşmakta, dahası, bu sistemin kültürel kodlarıyla mücadele edebilmektedir. Bu süreçte, geleneksel düşünce yapısına ve kalıp yargılara sahip yaşlılarda ve eğitim seviyesi düşük diğer kesimlerde etkisini sürdüren ve kadınların, çalışma hayatında yer almalarını olumsuzlayan yerleşik zihniyet değişmekte, kadınların iş hayatına katılımlarının karşısındaki toplumsal direnç de giderek kırılmaktadır. Özellikle eğitilmiş ve hayata/dünyaya çok daha geniş bir perspektiften bakan erkeklerin de kadınlara destek vermeleriyle kadınlar, çalışma hayatına girmelerinin önündeki engelleri eskiye oranla daha rahat aşabilmektedirler. Girişimci kadınların sayısı arttıkça, girişimci kadın rol modeller de çoğalmakta ve girişimciliğe yönelimde kadınları olduğu gibi erkekleri de özendirici üretken bir sinerji ortaya çıkmaktadır. Geline nokta Diyarbakır'da kadınların iş hayatında yer almalarında belirgin bir görünürlük gözlemlenmektedir. Bugün Diyarbakır, kadın girişimciliğinin genel kabul görmeye başladığı ve kadın girişimciliğinin bölge illerine nazaran çok önde olduğu bir şehir haline gelmiştir. Artık kadınlar kentte sadece iş hayatında değil, kamusal hayatın genelinde de aktif rol almaktadırlar.

2 Türkiye'de Kadın Girişimciliği

Girişimci, içinde yaşadığı toplumu çok iyi gözlemleyen, eksiklikleri gören ve gelecekte toplumun talep edebileceği ürün ve hizmetleri planlayan, koordine eden ve üretmek üzere yola çıkan, metayı ve işgücünü bir araya getiren kişidir. Bu çerçevede girişimciler, sezgileri güçlü, iyi gözlem yapan, hayal gücü yüksek, sosyal yönü kuvvetli, düşünme ve muhakeme yetenekleri gelişmiş bireyler olarak tanımlanmaktadır (TÜSİAD, 2002). Girişimcilik ise, insanın içinde bulunduğu doğal ve sosyal dünyayı değiştirme ve dönüştürme faaliyetidir. Dolayısıyla girişimcilik hem bireyler hem de sosyal yapı için artı değer üreten, ihtiyaç analizi ile fırsatları görüp değerlendiren ve ekonomik sisteme olumlu etki eden bireyler aracılığı ile iktisadi alanda dönüşüm sağlayan bir süreçtir (Çevik, 2006: 7).

Kadın girişimci, literatürde "kendi adına kayıtlı iş yeri veya işletmesi olan ve bu işletmeyi evinin dışındaki bir ortamda kendi başına veya istihdam ettiği bireylerle işleten, işi gereği resmi ve özel

kurum ve kuruluşlarla iletişimde olan, işletmenin sağladığı gelir üzerinde söz ve tasarruf hakkı olan ayrıca işletmeye dair her türlü riski yüklenen birey” olarak tanımlanmaktadır (Ecevit, 1993: 24). Daha fazla kazanç elde etmek, ağır çalışma şartları, eşin ölümü veya boşanma, kendini gerçekleştirme ihtiyacı, bağımsızlık, hırs, gelir eşitsizliği, daha kaliteli yaşama duyulan arzu ve başarıma tutkusu vb. genel olarak Türkiye’de kadınları girişimci olmaya iten başlıca faktörlerdir. Kentli, eğitilmiş ve gelir düzeyi yüksek kadınları ise, daha çok, “kendini gerçekleştirme” veya “kayda değer bir şey yaratma” düşüncesi girişimci olmaya yöneltmektedir (Çelebi, 1993; Çelebi ve Sallan, 1997; Çakıcı, 2003).

Türk toplumunun güçlü ataerkil özelliklere sahip olması, sosyo-kültürel yapıda kadınlara yüklenen roller, kalıp yargılar ve genel olarak kadınların girişimci olmasını destekleyen bir girişimcilik kültürünün bulunmaması kadın girişimciliğinin önüne set çekmekte (Öğüt, 2006: 73), böylece kadın girişimciliği ülkemizde arzu edilir gelişme seviyesine ulaşamamaktadır. Nitekim TÜİK 2022 hane halkı işgücü araştırması verilerine göre, Türkiye’de 2021’de 15 ve üstü yaşlardaki kadınların işgücüne katılma oranı % 32,8, erkeklerde ise % 70,3 olarak saptanmıştır. Bu veriler kadınların işgücüne katılım oranının erkeklerin yarısından az olduğunu göstermektedir. En yüksek kadın istihdam oranının % 36,8 ile TR90 (Trabzon, Ordu, Giresun, Rize) bölgesinde gerçekleştiği görülürken, Şanlıurfa ve Diyarbakır’ın da içerisinde yer aldığı TRC2 bölgesine dair kadın istihdam oranı ise % 15,9 olarak saptanmıştır (TÜİK, 2022). Bu veriler, özellikle Diyarbakır’da kadınların işgücüne katılım oranının hayli düşük olduğunu ortaya koyması bakımından çarpıcıdır.

1999’da Türkiye’nin Avrupa Birliği’ne adaylık sürecinin yeni bir ivme kazanmasıyla yapılan düzenlemeler kapsamında, kadınların çalışma hayatındaki oranını arttırmak ve kadın girişimciliğini yaygınlaştırmak amacıyla devlet tarafından çeşitli çalışmalar yapılmıştır (Özar, 2005: 28, Toksöz, 2007: 19-46). Özellikle işsizliğin azaltılması ve yoksulluğun önlenmesi için hazırlanan plan ve politikalar doğrultusunda kadın girişimciliği, küçük girişimcilik faaliyetleri kapsamında desteklenmiştir (Çelik ve Çoban, 2012). 2011’de kadınların çalışma hayatında yer almaları ve kendi işlerini kurmaları için hayata geçirilen mikro kredi uygulamaları ile kadınlara belli ölçüde destek olunmuştur. Bu süreçte, girişimcilik noktasında da kadın erkek eşitliğinin sağlanması için toplumsal cinsiyet eşitsizliğinin giderilmesi ihtiyacına dikkat çekilmiştir. Ancak kadın girişimciliğinin geliştirilmesi kapsamında bugüne kadar hazırlanan plan, program, strateji ve uygulamalar yetersiz kalmış ve kadın girişimciliği Türkiye’de arzu edilir seviyeye ulaşamamıştır.

Kadın girişimciliğinin yeterince gelişmemişliğini çeşitli faktörlere bağlamak mümkündür. Finansa erişim sıkıntısı söz konusu faktörlerin başında gelmektedir. Pek çok araştırmada işletmelerin neredeyse yarısının ana problem kaynağının finans ve sermaye sıkıntısı olduğu saptanmıştır. Gök ve Çatal (2012, 2007) da araştırmalarında, işletmelerin büyük çoğunluğunun finans problemleri yaşadıklarını tespit etmişlerdir. Öte yandan, kadın girişimcilerin, genelde teminat gösterilecek gayrimenkullerinin olmaması, iş deneyimlerinin daha az ve eğitim seviyelerinin düşük olması (Özar, 2005: 28), pazarlama teknikleri ve teknoloji kullanımında bilgi eksikliği (Keskin, 2014: 80) de bu bağlamda değerlendirilebilir. Ancak ülkemizde kadın girişimciliğini temel bir faktör olarak yerleşik ataerkil sistemin çok daha kapsamlı ve derinlikli biçimde baskıladığını söylemek mümkündür.

Türkiye’de ataerkil sistem ve ürettiği cinsiyet eşitsizliği kadınların hayatını etkileyen normları ve kadınlık rollerini hâlâ önemli ölçüde sürekli yeniden üretmektedir (Arat, 1995: 212). 2022 TÜİK verilerine göre hane halkı bireyleri tarafından üstlenilen ev işlerinin cinsiyete göre dağılımına bakıldığında, genel olarak kadınların daha çok ev işlerini üstlendikleri ortaya çıkmıştır. Kadınların çocuk bakımını % 94,4, çamaşır ve bulaşık yıkamayı % 85,6, yemek, evin toparlanması ve rutin temizlik gibi işleri ise % 85 oranında üstlendiklerini söz konusu veriler ortaya koymaktadır. Buna karşın erkeklerin % 74,1 oranda aylık faturaları ödedikleri tamir, bakım ve onarım işlerini ise % 65,2 oranında üstlendikleri yine aynı verilerden anlaşılmaktadır (TÜİK, 2022). Dolayısıyla toplumumuzun, genel olarak kadınların geleneksel kadın rollerini, onların iş kurma teşebbüslerinin önünde tuttuğunu söylemek mümkündür. Kadın girişimciler sadece iş kurma aşamasında değil, işlerini sürdürürken de “kadın” a dair bu geleneksel toplumsal inşadan kaynaklanan sıkıntıları tecrübe etmektedirler. Kadın girişimciliğiyle ilgili araştırmalarda, kadın girişimcilerin çalışma hayatında, erkek rakiplerinden farklı olarak tanımladıkları zorluklar arasında kadın olmak, kadın olarak varlığını kabul ettirmek, geleneksel kalıp yargılar ve kültürel kodlar sonucu üretilen cinsiyet rolleri (Çelebi, 1993; Soysal, 2010; Keskin, 2014) öncelikli olarak dile getirilmektedir.

Türkiye’de kadın girişimcilerin sektörel dağılımına bakıldığında; kadınların tarım, imalat ve hizmet sektörlerinde etkin oldukları görülmektedir (Özar, 2005; Fidan ve Tuncay, 2006; Uzun ve Günlük, 2006; Yetim, 2002; Soysal, 2010; Yılmaz vd. 2010). Bununla birlikte, kadın girişimciliğinin hizmet sektöründe yoğunlaştığı ve bu durumun geleneksel bakış açısı ve ev içi kadınlık rollerinin bir sonucu olduğu yapılan araştırmalarla ortaya konulmuştur. Kadın girişimcilerin çalışma yaşamındaki sektörel dağılımında temel noktanın genel olarak kadınlara yüklenen cinsiyet rolleri olduğu ve kadına ayrı erkeğe ayrı mesleklerin atfedildiği, mesleki ayrışmaların bu bağlamda kendini gösterdiğine dikkat çekilmektedir (Yetim, 2002: 82).

3 Yöntem

Bu araştırmada kadın girişimciliğine Diyarbakır özelinde odaklanılmakta ve Diyarbakır’da kadın girişimci profilinin çeşitli değişkenler bağlamında çözümlenmesi amaçlanmaktadır. Çalışma Diyarbakır’da yaşayan ve farklı sektörlerde faaliyet gösteren işletme sahibi kadın girişimcilerle yürütülen bir saha araştırmasına dayanmakta olup nitel araştırma yöntemiyle gerçekleştirilmiştir. Veriler, Diyarbakır il merkezi ve merkez ilçeleri olan Bağlar, Sur, Kayapınar ve Yenişehir’de faaliyet gösteren 33 kadın girişimciyle yarı yapılandırılmış görüşme formu aracılığıyla yapılan derinlemesine görüşmeler ve gözlemler yoluyla elde edilmiştir. Fırat Üniversitesi Sosyal ve Beşeri Bilimler Araştırmaları Etik Kurulu’ndan 04.22.2021/22-16 tarih, toplantı ve karar no’su ile uygunluk alınmıştır.

4 Bulgular ve Değerlendirme

4.1 Kadın Girişimcilerin Sosyo-Demografik Özellikleri

Sosyo-demografik özellikler girişimcilik sürecinin her aşamasında girişimci kadınların tutum, davranış ve tepkilerini etkilemeleri bakımından önem taşımaktadır. Diyarbakırlı kadın girişimcilerin sosyo-demografik özellikleri kapsamında doğum yeri, yaş, eğitim ve medeni durumları ele alınmaktadır. Araştırmaya konu olan girişimcilerin tamamı doğma büyüme Diyarbakırlı olup genel olarak Diyarbakır’ın sosyo-kültürel ikliminde sosyalleşmişlerdir. Bu nedenle katılımcıların görüş, değerlendirme ve yaklaşım biçimleri, düşünce ve anlam dünyaları, bakış açıları, tutum ve davranışları, iktisadi sürece tepkileri, içinde sosyalleştikleri sosyo-kültürel iklimin temel özellikleriyle doğrudan ilişkilidir.

Yaş dağılımları itibariyle, Diyarbakırlı kadın girişimciler 35-44 yaş grubunda yoğunlaşmışlardır. Ancak araştırmaya konu olan girişimci kadınların yaklaşık üçte biri 25-34 yaş kategorisinde yer almaktadırlar. Bu kategoride yer alan görüşmecilere, iş hayatına/girişimciliğe 25-26 yaşlarında başladıklarını beyan edenler de eklendiğinde, Diyarbakırlı kadın girişimcilerin hatırı sayılır oranda genç oldukları ve iş hayatına çoğunlukla erken yaşlarda adım attıkları ortaya çıkmaktadır. Girişimcilik yaşının bu denli genç olmasını genel olarak, eğitim seviyelerinin çoğunlukla yüksek olması, işsizlik kaynaklı ekonomik sıkıntılardan bir an önce kurtulma arzusu, girişimcilik eğitimleri, ilgili proje ve destek programlarının son yıllarda artması gibi faktörlere bağlamak mümkündür.

Görüşülen 33 kadın girişimciden 21’i ön lisans, lisans ve yüksek lisans mezunudur. Bir başka ifadeyle, girişimcilerin yaklaşık üçte birinin eğitim seviyesi oldukça yüksektir. Kadın girişimcilerin, çoğu eğitimli olmakla birlikte, az sayıda kadın herhangi bir eğitim almadan işlerini kurmuşlardır. Bu işler, daha çok, geleneksel kültürel kodların yüklediği kadınlık rollerinin bir uzantısı sayılabilecek ev yemekleri salonu, şarküteri, salça ve reçel üretimi gibi eğitim gerektirmeyen faaliyet alanlarıdır. Yine, hiçbir eğitim almadan boya fabrikası gibi daha zor ve riskli işler kuran ve başarıyla sürdürmekte olan kadın girişimcilere de rastlanmıştır. Bu girişimcilerden birinin dile getirdiği aşağıdaki ifadeler, kadınların eğitim almadan zor şartlarda riskli işler de kurup sürdürebildiklerini göstermektedir:

K.26 "Hiçbir eğitim almadım. Girişimcilik sanatçılık gibidir; aklınız, ruhunuz, bakışınız ve yetenekleriniz bütünleşince onu hayata geçirme isteği de doğuyor. Yayıncılıkla başladım ama sonra çeşitli koşullar beni bu alana itti, bir bakıma mecburen girdiğim bir alandı (boya fabrikası), gerçekten mecbur kaldığım için girdim. Hiçbir şey bilmiyordum, işin içine girdikten sonra öğrendim."

Buna karşılık, genelde yüksek eğitim seviyesine sahip olan kadın girişimcilerin önemli bir bölümünün, kendilerini geliştirmek ve mesleklerini daha iyi icra edebilmek için fazladan çaba harcıyıp başta hukuk ve iş güvenliği olmak üzere, farklı bölümlerde özel eğitim aldıkları, hatta yüksek lisans eğitimiyle uzmanlaştıkları gözlemlenmiştir:

K.22 “Bir mühendislik bölümünden lisans mezunu olmak yeterliydi, sonra Çalışma Bakanlığının zorunlu kıldığı 8 haftalık bir eğitim var, onu aldım. Sonra sınava girip sınavı geçtikten sonra iş sağlığı ve güvenliği uzmanlığı sertifikası aldım. Bu yeterliydi ama ben kendimi geliştirmek için sonradan yüksek lisans yaptım. Hatta bizim sektörümüz hukukla çok iç içe, o yüzden adalet bölümünü de okudum.”

K.24 “Lisans eğitimim zaten psikoloji üzerine, bir de aile danışmanlığı eğitimi aldım. Aile danışmanlığı eğitimi ebeveynleri çocuğa nasıl davranacakları noktasında eğitmeye yönelik yardımcı oldu.”

Özellikle üniversite eğitimi alan kadın girişimcilerin mermer, inşaat, bilişim, otomotiv ve danışmanlık şirketi vb. sektörlerde çalıştıkları ve profesyonel eğitimin bu noktada ziyadesiyle işlevsel olduğu bulgulanmıştır. Kadınlar için eğitilmiş olmak, girişimciliğe yönelimde olduğu gibi, iş hayatında daha nitelikli ve vizyon sahibi olarak var olmayı ve yerleşik ataerkil sisteme direngenliği de mümkün kılmaktadır. Dolayısıyla girişimci kadınların yüksek bir eğitim seviyesine sahip olmaları Diyarbakır’da kadın girişimciliği adına önemli bir avantajdır.

Medeni durumları itibariyle, girişimcilerden 14’ü bekâr, 19’u evli ve boşanmış/dullardan oluşmaktadır. Bekâr olmak, eğitim almada ve kendi işini kurup sürdürmede kolaylaştırıcı bir etkidir. Bekâr girişimciler, ailevi sorumluluklarını azalttığı ve işlerini kolaylaştığı için bekârlığı bir avantaj olarak değerlendirmişlerdir. Bekâr olmaları sayesinde iş kurma kararı alırken daha rahat ve özgür davrandıklarını, ailelerini daha kolay ikna ettiklerini ve işlerine daha fazla zaman ayırabildikleri için başarıya daha rahat ulaşabildiklerini beyan etmişlerdir:

K.7 “Bekâr olmak iş kurmayı ve sürdürmeyi kesinlikle pozitif etkiliyor, evli olsam daha zor olurdu. Ataerkil bir toplumda yaşıyoruz, bölgenin hassasiyetleri ortada, feodal yapıya sahip bir kültürümüz var. Evli olsaydım hareket alanım daha kısıtlı olabilirdi, ailemi ikna etmede zorlanırdım. Hem sorumluluklar hem de toplum baskısı anlamında daha zor olurdu.”

K.11 “Ev ve çocuk olunca sorumluluklar artıyor, bölünebileceğimiz alanlar artıyor, evli olsam bu kadar kolay olmazdı. Bir yerlere yetişmek için kendimi çok hırpalardım ve sonuçta da verimsiz kalırdım.”

Bu ifadelerden, azımsanmayacak sayıda bekâr kadın girişimcinin bulunmasının Diyarbakır için önemli bir avantaj olduğunu çıkarırsak da mümkündür. Buna karşılık evli, boşanmış/dul ve çocuklu kadın girişimcilerin iş ve ev/aile sorumluluklarını aynı anda üstlenmeleri onları bekârlara göre oldukça dezavantajlı kılmaktadır. Bu kadınlar, ev ile iş arasında denge kurmak zorunda kalmalarının/bölünmelerinin, kendilerini çok yorduğunu ve bekâr girişimcilere oranla iki kat emek sarf etmelerine ve daha fazla yıpranmalarına sebebiyet verdiğini dile getirmişlerdir:

K.12 “Çok zor oluyor. Sabah saat 7’de iş yerini açıyorum akşam saat 8’e kadar buradayım. Eve gidince yemek ve temizlik yapıyorum, çocuklarım ve eşimle ilgileniyorum. Gündüz iş yerinde akşam da evde çalışıyorum, gece saat 1’e kadar ayaktayım. O kadar yoruluyorum ki başımı yastığa koyduğumda hiçbir şey hatırlamıyorum. Bekâr olsam akşam evde dinlenirdim.”

K.18 “Ben evliyken okudum, o zaman da eşim bana çok destek oldu. Bu işe de en çok onun desteği ile girdim. Eşim çok destek oldu ama genelgeçer bir kanun haline gelmiş. Kadın evinin temizliğini de yapmak zorunda, eşine ve çocuğuna da bakmak zorunda, yemek yapmak zorunda. Akşam eve gidince bir de evde çalışıyorum ve her seferinde kendimden ödün veriyorum. Evlilik ve bekârlık arasında uçurum var, bekâr olsam çok daha kolay olurdu. Kendimi de çok daha iyi geliştirdim, verimim de artardı.”

Görüldüğü üzere eşin destek olduğu ve girişimciliğe teşvik ettiği durumlarda da evli kadın girişimciler, geleneksel cinsiyet rolleri doğrultusunda yemek, temizlik, çocuklarıyla ilgilenme gibi sorumlulukları da üstlenmektedirler. Ancak işlerini de başarıyla sürdürmeleri bu kadınların direngen ve kararlı kişilik özelliğine işaret etmektedir.

4.2 Kadın Girişimcilerin İş Kurma ve Sürdürme Deneyimleri

Diyarbakırlı kadın girişimcilerin iş kurma deneyimleri oldukça zorlu bir süreç karşılık gelmektedir. Zira kendi işlerini kurmaya karar verme aşamasından itibaren çeşitlilik gösteren bir

sorunlar/engel(leme)ler dizisiyle karşılaşmışlardır. Bu sorunların başında ailenin muhalefeti, sosyal çevrenin destek vermemesi, finans kuruluşlarından büyük ölçüde yararlanamama ve eğitim yetersizliği gelmektedir. Bu bağlamda kadınların özellikle sosyal destek mekanizmalarından mahrum bir şekilde işe başlamış olmaları kendileri için başlı başına bir dezavantajdır. Görüşülen kadınlar, ailelerinden ve sosyal çevrelerinden hiçbir şekilde destek görmediklerini, ailelerinin “borç bırakır veya kapımıza bela getirir” diyerek kendilerini engellemeye çalıştıklarını, ortak da bulamadıkları için iş kurarken çok zorlandıklarını dile getirmişlerdir:

K.28 “Ailem bu işe girme dedi. Hiç kimse destek olmadı. İlk başta ortaklık için neredeyse on kişiyle görüştüm, kimse ortak olmadı.”

K.8 “Hiç kimseden destek almadım, tek başımaydım. Bu işi yokluk içinde kurdum, ilk toplantı yaptığımızda, gittim oturacağımız tabureleri komşu züccaciye den ödünç aldım, toplantı bittikten sonra tabureleri götürüp iade ettim. Ofisimdeki her eşyayı zaman içerisinde çalışarak, taksitler halinde ödeyerek aldım.”

K.13 “Hiç kimseden destek almadım. Birkaç arkadaşım borç aldım, kirayı ödeyemediğim zamanları hatırlıyorum. Ailem zaten destek vermiyordu, atanıp öğretmenlik yapmamı, garantili bir maaşla çalışmamı istiyordu.”

K.1 “Ekonomik sorunlar yaşadım. Kaynak bulmada zorlandım. Şehrin her yerini gezip en uygun fiyata alabileceğim yerleri aradım, o süreç çok yorucuydu. Malzeme alırken param olmadığı için hep daha ucuzunu aradım. Malzemeyi çok kısıtlı alabildim, çok zaruri şeyleri aldım.”

Görüşmelerden anlaşılacağı üzere, kuruluş aşamasında aile ve sosyal çevre muhalefetinden sonra, girişimcilerin karşısına çıkan en önemli maddi sorunların başında sermaye ve finans erişim gelmektedir. Bu sorunu aşmak için finansal kurum ve kuruluşlara başvuruda buldukları ancak çok karmaşık bürokratik işlemlerin yanı sıra ipotek, teminat ve kefil gibi güvence talepleriyle karşılaştıkları, bütün bunları yerine getiremeyenlerin finans erişemedikleri, adlarına kayıtlı herhangi bir mal varlığı da bulunmadığı için büyük sıkıntılar yaşadıkları saptanmıştır:

K.12 “İşi kurarken sıfır sermaye ile başladım. Sonra iki kez KOSGEB’e başvurudum ama destek alamadım. Süreç çok zordu, projeye ücret ödüyorsun. 6 ay sürdü, boşuna o kadar emek verdim.”

K.16 “KOSGEB’in girişimcilik eğitimini aldım ve destek başvurusu yaptım ama onaylanmadı. Süreç boyunca defalarca gidip geldim hatta onaylanacağına dair umut da verdiler. Sonra süre doldu, 2 yıl tamamlanınca da vermediler. Sürekli farklı bilgiler verdiler, süreci uzattılar, o 2 yılı doldurup iptal ettiler. Şu an artık hiçbir başvuru yapamıyorum. Girişimcilik sertifikasının geçerlilik süresi 2 yıl, süre bitince başvuru yapma hakkınız kalmıyor.”

K.30 “Bürokratik işlemlere boğuluyoruz, bir sürü evrak istiyorlar ve o evrakları hazırlarken artık vazgeçiyoruz, resmi işlemler kolaylaştırılmalıdır. Bankacılar bile işi bilmiyorlar, resmi kurum çalışanları yetkin değiller, daha profesyonel çalışanlarının olması gerekiyor.”

Bu ifadeler çerçevesinde, kadın girişimcilerin tamamının finansal destekleri yetersiz buldukları ve birçok sektörün de finansal destek kapsamı dışında kaldığı anlaşılmaktadır.

K.5 “Finansal destek yeterli değil. Kesinlikle ödeme seçeneği olarak kolaylaştırılması gerekiyor. Bürokratik işlemler kaldırılmalı veya azaltılmalı, teminat ve ipotek istenmemeli. Zaten ipotek olarak gösterecek mal varlığım olsa neden kredi çekeyim? Gidip mal varlığımı satar iş yerimi kurarım, o kurumlara ihtiyacım olmaz. Bu noktada Esnaf Kefalet’in sistemi çok güzel, hem faizi çok düşük hem de ödeme seçeneğini ve miktarını sen belirliyorsun. Bu sistem yaygınlaştırılabilir.”

K.30 “Kesinlikle yeterli değil, aslında çok fazla destek verilmeli. Mal bölüşümü yapılırken kadının maalesef ikinci sınıf vatandaş olarak görüldüğü bir toplumda yaşıyoruz. Kadınların üzerine kayıtlı mal olmadığı için kredi başvurusu yaparken ipotek gösteremiyorlar. Kredi kullanırken kefil ve ipotek istenmesi hepimize sıkıntı yaratıyor, bu değişmeli. Ayrıca devlet bankaları şu anda kredi kullanırtmıyorlar çünkü limit yok, para yok. O yüzden eleme yöntemi kullanıyorlar ve kendilerini garantiye alıyorlar. Bunun daha esnek olması gerekiyor. Yasal prosedürün değişmesi, yasa koyucuların bunu değiştirmesi gerekiyor.”

Bazı katılımcılar da kimi kurumların bazı çalışanlarının kadın girişimcilerin başarısından kuşku duydukları için kredi veya hibeler konusunda kadın girişimcilere türlü zorluklar çıkardıklarını beyan etmişlerdir. Ayrıca kadın girişimciliğini destekleyen finans kuruluşlarının kadınlara hakkaniyetli

davranmadığını, erkek kayırmacılığının yaygın olduğunu, KOSGEB ve diğer ilgili kurumlarda yönetici ve personelin sıklıkla değiştiğini ve iletişimde sıkıntılar yaşadıklarını da dile getirmişlerdir:

K.26 “Belediyeden tutun, bankalara kadar resmi kurumların tamamında sorun yaşadım. Evrakımızı alan kişinin de bize inanmadığını gördük, bankacının da çekeceğimiz krediyi ödeyemeyeceğimizi düşündüğünü gördük. Hibe başvuru yapıyoruz “bu işi 2 yıl sürdürebilir mi?” diye düşünüyorlar. Yapabilir mi sorusunu gözlerinde görüyordum zaten o kanaat oluştuktan sonra evraklarınız en altta kalıyor. Mesela beş firma başvuruyorduk, dört tanesi erkek olurdu hepsinin işi biterdi ve benim dosyam en altta kalırdı. O yıllar çok zorlu yıllardı, İŞKUR’u, KOSGEB’i ve diğer bütün kurumları, onlarla yaşadığım bütün sıkıntıları resmi makamların önünde tek tek yüzlerine söyleyerek teşhir ettim. Yaşadığım her sorunu teşhir ederek çözdüm, sonunda hepsini çözmek zorunda kaldılar.”

K.30 “Kadınlara pozitif ayrımcılık yapmak adına artı 10 puan veriliyor ama yeterli olmuyor.”

K.30 “KOSGEB müdürlüğü şehrin neredeyse dışında ve şehre çok uzak, ulaşamıyoruz, mail gönderiyoruz cevap alamıyoruz. Her gün 60 km yol gidiyoruz, herkesin aracı yok ve oraya ulaşmak ciddi bir maliyet. Gidiyoruz memur yerinde değil, telefonlara cevap verilmiyor, hiçbir şekilde ulaşamıyoruz. Bu sorunların çözülmesi gerekiyor.”

K.5 “KOSGEB’in sürekli müdürü değişiyor, personeli değişiyor. Yeni yönetici ve personelden dolayı bazen süreci en başından tekrar başlatmak gerekiyor. Bu da zaman, para ve emek israfı demektir.”

Yukarıdaki ifadelerden de anlaşılacağı üzere katılımcılar, finansal desteklerin bütün sektörleri kapsayacak şekilde genişletilmesine, destek miktarlarının artırılmasına ve faiz oranlarının düşürülmesine, hammadde alımı için de destek verilmesine, destek uygulamalarında şeffaflığa, ilgili kurumların araştırma/istihbarat birimlerinin daha kapsamlı ve detaylı incelemelerle gerçek girişimcileri tespit etmelerine olan ihtiyaca dikkati çekmişlerdir:

K.30 “Her sektöre destek verilmeli, verilen desteklerin miktarı artırılmalı, geri ödemeler kolaylaştırılmalı. Kırsal kalkınmanın verdiği desteklerin içerikleri biraz daha genişletilmeli.”

K.23 “Özellikle kadın girişimciler başvuru yaptığı zaman doğru düzgün yapılacak bir araştırma ile kadınlara yardımcı olunması gerekiyor. İş yapmadığı halde destek alan ve aldığı desteği başka yere kullanan kişileri biliyorum. Kurumların gerçek girişimcileri tespit etmesi çok önemli.”

K.3 “Daha şeffaf olmalı mesela bir liste ile hangi iş yerine ne kadar hibe verildiği ilan edilmeli. Paraların kime verildiği belli olmalı. Ben o listeyi görebilmeliyim, “Şartları ne imiş? Bu şartlara ne kadar uyulmuş? Ne kadar para almış?” görebilmeliyim.”

Ayrıca İŞKUR’un verdiği personel desteği süresinin çok kısa ve yetersiz olduğu, Ticaret Odasına üyelik ücretinin yüksek olduğu, kayıt dışı çalışan işletmelerin bulunduğu ve denetimlerin yetersiz olduğu da girişimciler tarafından dile getirilmiştir.

Kadınları girişimcilğe teşvik eden faktörler arasında; “girişimci ruh”, “sömürülme”, “istihdam yaratma”, “tahakküm altına girmeyi reddetme”, “atanamama”, “vicdani ve manevi doyum”, “piyasadaki boşluk/fırsatlar”, “çevredeki kadınların talepleri”, “ailede söz sahibi olma”, “kötü patron”, “ticarete teşvik eden hadis-i şerif”, “işten çıkarılma” ve “aile mesleği” sayılabilir. Bu noktada katılımcılar aşağıdaki ifadeleri dile getirmişlerdir:

K.7 “Bence kişilik, ruh ve meslek bir bütündür. Ben hiçbir zaman memur ruhlu, sabit maaşlı çalışmak isteyen bir insan olmadım. Daha özgür ruhlu, daha performansım doğrultusunda para kazanmak istedim. Ekonomi çok etkiledi, kendi alanımda iş bulabilmek benim için çok zor değildi ancak bu bölgede iş bulmaktan ziyade çalışma koşulları ve imkânları kısıtlıydı. İş hayatına girmemdeki en büyük faktörlerden biri istihdam yaratabilmektir.”

K.13 “Kötü patron beni iş sahibi yaptı. İşe başladığım zaman İŞKUR işbaşı programı üzerinden başladığım için patronumun cebinden herhangi bir ödeme çıkmıyordu. Süre bitince maaşımı patronun vermesi gerekiyordu, ben maaş artışı beklerken maaşımı düşürdü. Ben 5 kişinin yapacağı işi tek başıma yapıyordum ve milyonlar kazandırıyordum. Öyle olunca ayrıldım ve kendi işimi kurdum.”

K.17 “Belediye personeli olarak çalışıyordum ancak bir süre sonra işten çıkarıldım. 3 yıl işsiz kalınca biraz da mecburiyetten kendi işimi kurma kararı verdim.”

Kadın girişimcilerin faaliyet alanlarına/sektörlere bakıldığında; sağlık, spor (eczane, spor salonu ve sağlıklı yaşam merkezi) ve eğitim sektörü (kreş, rehabilitasyon merkezi ve mesleki belgelendirme kurumu), bilişim, kafe ve yemek salonu, butik (takı ve giyim mağazası) tekstil (iç giyim fabrikası ve satış mağazası), araştırma şirketi, sigorta şirketi, proje ve danışmanlık şirketi, emlak ofisi, organizasyon şirketi, deri çanta üretim atölyesi, inşaat şirketi, mermer fabrikası, boya fabrikası, cam işleme fabrikası, salça ve reçel üretim tesisi, otomotiv yedek parça ticareti gibi alanlar sayılabilir.

Bu dağılım içinde yer alan ve erkek egemen işler olarak nitelenen alanlara kadınların da girmiş olmaları dikkati çekmektedir. Görüşülen kadınlar erkek egemen sektörlerle girmekle gurur duyduklarını ifade etmişlerdir:

K.11 Kadınlarımız senelerce hep arka plana atıldılar, ezildiler, evde iş yapan, çocuk doğuran bir obje gözüyle bakıldılar, kendi işini kuranlar ise "kadın işi" olarak bilinen işlere de girdiler. Bugün inşaat sektöründe bile kadınlar var ve bu da gurur verici."

K.29 "Sosyal çevremden ve rakiplerimden "sen yapamazsın çünkü kadınsın, bu şehirdeki bütün firmaların sahibi erkek, yüzde bir bile kadın yok" gibi söylemlere maruz kaldım. Bu bakış açısı enerjimizi düşürebiliyor. Yaptığım işlerle kendimi kanıtlayarak çözebildim çünkü onların söylemleri değil yaptığımız işler önemli dolayısıyla günün sonunda çalışmalarınız başarılı olunca insanların söyleyecek sözü kalmıyor."

Katılımcıların beyanları, girişimci kadınların, işlerinde başarılı oldukça özgüvenlerinin yükseldiğini, pek çok alanda erkeklerden çok daha başarılı olacaklarına inanmaya başladıklarını göstermektedir. Nitekim görüşülenlerin çoğu, kendilerini erkek girişimcilere göre daha güçlü, daha çalışkan, daha yetenekli, daha titiz, daha sorumluluk sahibi, daha profesyonel, daha iyi yönetici olarak gördüklerini dile getirmişlerdir:

K.5 "Kendimi bir erkek girişimciden daha üstte görüyorum, onun yapamayacağını ben yapıyorum. Sosyal medyayı çok aktif kullanıyorum ve kendi iş yerimin mankenliğini de ben yapıyorum ama bir erkek bunu yapamaz, yapsa bile kadınlar kadar iyi yapamaz. Hem iş yerimi işletiyorum hem annelik yapıyorum, özel hayatımı devam ettiriyorum ve hepsini tek başıma yapıyorum."

K.30 "Kendimi daha iyi noktada görüyorum. Kadın olarak birçok erkekten çok çok daha önde olduğumu görüyorum. Tarlada da ben bir erkekten çok daha iyi çalışıyorum. Gecenin saat üçünde kalkıp sebze haline girebiliyorum ki halin % 90'ı erkektir ama onlar da beni çok iyi tanırlar ve bana "sen 10 tane erkekten daha iyi iş yaparsın" derler. O yüzden bence ben erkeklerden öndeyim."

K.28 "İşletmelerdeki kadın çalışanların artması gerekiyor çünkü kadın daha temiz daha sağlıklı daha hijyenik daha güzel çalışıyor. Bu farkı herkes görmeli ve kadına her alan açılmalı."

Bu bağlamda, bazı katılımcılar ise, erkeklere sunulan imkânların kendilerinden esirgendiğini, sosyal baskı nedeniyle erkek girişimcilerin kurduğu bazı iş ilişkilerini/bağlantılarını, "kadın olmaları nedeniyle" kendilerinin kuramadıklarını, erkeklerin pek çok alanda sadece toplumun erkeklere tanıdığı "cinsiyet imtiyazı" sayesinde iş hayatında var olabildiklerini, aksi durumda, kadınların çok daha fazlasını başarabilecek güçte ve yetkinlikte olduklarını belirtmişlerdir:

K.26 "Kendimi daha iyi seviyede görüyorum. Toplumun erkeğe tanıdığı statü bende olsaydı bugün çok başka bir yerdeydim. Kendimi daha büyük kartelleri bile yönetebilecek güçte hissediyorum. Mesela ben yaklaşık 16-17 yıldır sanayi sektöründe "dişimi trnağıma taktım, çalışıyorum" benimle aynı sektörde daha farklı bir noktada olan bir erkek arkadaşına bakıyorum bu kentte veya bölgede sayılı biri. Bu işin parayla olmadığını da gördüm, insanlar parayla büyümüyor. O toplumsal statü onları başka bir noktaya kanalize ediyor, iş ilişkilerini daha farklı şekilde kullanabiliyorlar. Toplumun onlara verdiği o rolü bürokraside, ihalelerde farklı kullanıyorlar, çok rahat isteyebiliyorlar."

4.3 Kadın Girişimciliğinin Toplumsal Kabulü ve Girişimcilerin Hayatına Yansıma Biçimleri

Sahada yapılan görüşme ve gözlemlerden hareketle, kadınların çalışma hayatında bulunmalarını olumsuzlayan yerleşik toplumsal algının değişmekte olduğunu söylemek mümkündür. Önceleri ev dışında ücretli olarak çalışmaları bile kabul görmeyen, hatta şiddete maruz kalabilen kadınlar artık girişimci/iş kadını olarak kabul görmektedirler. Görüşmeciler bu durumu aşağıdaki ifadelerle dile getirmişlerdir:

K.4 “Diyarbakır birçok Doğu iline göre çok çok önde, 6 yıl önce buraya tekrar geldiğimde sorunlar yaşadım ama bugün çok şey değişti, toplum kadın girişimcileri kabul ediyor. Bütün Doğuyu gezdim, sohbetler ettim, Diyarbakır bu konuda öncü diyebilirim. Kadın girişimcilere şu anda çok pozitif bakılıyor.”

K.6 “Toplumun bakış açısı çok değişti aslında, 10 yıl önce bir kadın çalışamazdı, eve geç gelemezdi hatta bu yüzden birçok ölüm de oldu ama şimdi öyle değil. Şu anda kadınların çalışması daha çok destekleniyor.”

K.9 “Toplum takdir ederek bakıyor, saygı duyuyor, Diyarbakır bu konuda eskiye göre çok değişti. Çalışmadığın zaman ezik duruyorsun, çalışınca yüceliyorsun.”

Bugün Diyarbakır’da faaliyet gösteren kadın pazarı ve hanımeli çarşısı kentin genelinde bilinmekte ve yoğun ilgi görmektedir. Burada çalışan kadınlar da diğer kadınlara rol model olmaktadır. Bu durum, kadınların karşısında hep güçlü bir bariyer olarak durmuş olan ataerkillikte yaşanan hatırı sayılır bir yumuşamanın da göstergesidir. Görüşmeciler, erkeklere özgü kabul edilen gayrimenkul, otomotiv ve inşaat gibi sektörlerde kadınların çoğaldıklarını, kadın girişimcilerin olumlu yönde geri bildirimler aldıklarını, takdir ve saygı gördüklerini hatta pek çok konuda kendilerine danışıldığını beyan etmişlerdir:

K.30 “Erkek işi denilen şey nedir? Artık böyle bir şey yok, çok çok geride kaldı. Etrafımızda bir sürü inşaat mühendisi, mimar kadın arkadaşlarımız var. Sahada da çalışıyorlar, çok da başarılılar. Bugün biz de sebze meyve kasalarını kendimiz indirip bindiriyoruz, taşımayı biz yapıyoruz, araçlarımızı biz kadınlar kullanıyoruz. Gayet de iyi yapıyoruz.”

K.14 “Erkekler de gelip bize yardım etmelidir. Her işe girebiliriz, ambulans şoförü olabiliriz, antrenör olabiliriz, itfaiyeci olabiliriz, sanayide olabiliriz.”

Çalışma hayatında yer almanın, özellikle de kendi işinin patronu olmanın ekonomik bağımsızlık, özgüven kazanımı/artışı, maddi tatmin, manevi doyum, yaşam standartların yükselmesi, başarı hazzı, sosyal çevre değişikliği, sosyal statü saygınlığı, rol model olarak görülme, insanlarla daha rahat sosyal ilişkiler kurabilme, kendini güvende hissetme gibi pek çok pozitif yansımaları vardır. Katılımcıların bütün bu kazanımları, girişimci kimliklerine borçlu olduklarının bilincinde oldukları ve girişimcilik statüsüne büyük değer attedikleri beyanlarından anlaşılmaktadır:

K.4 “Ufkum genişledi, sosyal statüm, saygınlığım arttı. Çevrem değişti, farklı ülkelerden arkadaşlarım var, din, dil, ırk ayrımı yapmıyorum. Özgüvenim arttı, kendimi gerçekleştirebildim.”

K.14 “En büyük problemim “yarın ne giyeceğim?” idi. Hayatın bundan ibaret olmadığını gördüm. Manevi yönüm gelişti, insanlara dokundum, hayat hikâyelerini dinledim, farkındalığım arttı. O kadınlara dokunmak, onlarla aynı ortamda olmak bambaşka bir şey, tarif edemiyorum.”

K.26 “Yaşam standartım yükseldi, toplum içerisinde sözümün dinlendiğini, örnek gösterildiğimi gördüm. Birçok genç kadının hayatına etki ettiğimi gördüm. Benim statüm değişti ve statüm değiştiğe rol model oldum.”

Buna karşılık kendi işlerinin patronu olmanın, girişimci kadınlara çok yönlü bir maliyeti de vardır. “Kadın oldukları için” ciddiye alınmama, yetersiz görülme, sözel veya fiziksel mobbing, şiddet, tehdit, yalnızlaşma, iş yükü artışı, yoğun çalışma, fiziksel ve ruhsal yorgunluk, kendine zaman ayıramama, sorumluluk artışı ve yoğun iş stresi, toplumsal baskı, yeterince dinlenememe, ailevi sorumluluklar, sosyal hayattan soyutlanma, tükenmişlik algısı, vs. görüşmecilerin dile getirdikleri başlıca olumsuzluklar arasındadır:

K.24 “Yoruludum, sektör zaten çok yorucu ama insanları tanımaktan artık yoruludum. İş yorgunluğundan ziyade manevi bir yorgunluğum oldu. Onun dışında çok bir fark olmadı.”

K.31 “Üzerimdeki stres arttı, sorumluluklarım ve iş yüküm arttı. Kendime ayırdığım zaman azaldı. Yaşam standartım değişmedi.”

Katılımcılar, çalışma hayatının kendilerine olumsuz yansımalarından “şiddet”e ise özel olarak dikkati çekmişlerdir. Aşağıda yer alan beyanlarından hareketle çoğunun, şiddeti psikolojik, toplumsal ve ekonomik boyutlarıyla ve çok sancılı şekilde deneyimledikleri söylenebilir. Görüşmelerde dile getirdikleri ifadeler onların şiddeti algılama ve tanımlama biçimlerini de ortaya koymaktadır:

K.3 “Birinin seni küçümsemesi bile duygusal şiddettir. Arabanın otomatik vites mi manuel vites mi oluşu meselesi veya iş yerinde kadını yetersiz ve eksik görme meselesi psikolojik bir şiddettir.”

K.5 "Şiddetin tek bir tanımı bence yok. Ekonomik de olabiliyor, fiziksel veya sözlü olarak da olabiliyor. KOSGEB ile yaşadığım süreç bir şiddetti bana göre, onlar yüzünden çok zor bir süreçten geçtim, hüsrana uğradım."

K.13 "Sözlü şiddet var, fiziksel şiddet var, her alanda var. Psikolojik ve ekonomik şiddet gördüm. İnsanların "bu işi zaten yapamayacak, 2-3- ay sonra kapatacak" sözleri benim için en büyük şiddetti. Zaten destek yok, tek başımaydım. Denize bırakılmış biriydim ya can yeleğini bulacaktım ya da batıp gidecektim. Ailemin uyguladığı da psikolojik şiddetti hatta ekonomik şiddet olarak da tanınıyorum. Eğer benim istediğim 3 lira çok görülüp abimin istediği 5 lira karşılıyorsa bu ekonomik şiddettir."

Öte yandan, özellikle erkek egemen sektörlerde çalışan kadınların, erkek rakipleriyle rekabet edebilmek ve erkek çalışanları üzerinde kontrol tesis edebilmek için onlara benzeme yoluna gittikleri çarpıcı bir bulgu olarak ortaya çıkmıştır. Bu kadınlar kendi ifadeleriyle, "erilleştiklerini" beyan etmişlerdir:

K.11 "Sektörümün % 99.9'u erkek, tamamen erkek egemen bir sektör. Rakipler arasında kıskançlık yapanlar olabiliyor. "Bu kadar erkek varken o, kadın başına nasıl bu işi yapıyor?" olayı var. Cam işleme işi çok ağır, fiziksel güç gerektiren bir iş olduğu için atölyedeki personelin tamamı erkek oluyor. Erkek personelle çalışmak zor, sesleri yükselebiliyor, evlerindeki sorunları buraya yansıtıyorlar."

K.7 "Sektör zaten erkek egemen bir sektör, şantiyelere gitmek, zorlu arazi koşullarında çalışmak, bütün personelin erkek olması gibi zorlukları var. Rekabet çok fazla, kadın olmanın dezavantajını yaşıyoruz, erkekler bizi ciddiye almıyorlar. Olduğunuzdan daha güçlü ve çok daha otoriter görünmek zorunda kalıyorsunuz. Kendi kişiliğinizin dışında hareket etmek zorundasınız, erilleşiyorsunuz."

K.24 "İnşaat sürerken dekorasyon için erkek ustalarla çalıştık, çok ciddiye alınmadık. Kadın maalesef ki kendi davranışını değiştirmek zorunda kalıyor, erilleşmek zorunda kalıyor. Ciddiye alınmak için bile biraz daha erkeksi davranmanız gerekiyor."

K.28 "Kadınlar her yerde olmalı ama nasıl olacak bilmiyorum. Biz kadın çalıştırmak istiyoruz ama bir süre sonra ya nişanlanıyor ya eşi veya babası izin vermiyor."

Kadın girişimcilerin otoriterleşme, erkeklere benzeme ve bütün yergi ve engellemelere rağmen iş hayatından vazgeçmemelerini, direngen girişimci kişilik özelliklerine bağlamak mümkündür. Öte yandan, aslında kadın çalışanları tercih ettiklerini ancak nişanlanma, evlenme, ailenin izin vermemesi gibi nedenlerden dolayı kadın personelle çalışmanın her zaman mümkün olmadığını da dikkati çekmişlerdir.

4.4 Kadın Girişimciliğinin Ekonomik Boyutu ve Örgütlenme Durumu

Kadın girişimciliği zengin bir ekonomik değer üretme kapasitesine sahiptir. Katılımcılar kadın girişimciliğinin, kentin ekonomisi ve bölgenin kalkınması için hayati önemde olduğuna, kadınların ekonomik faaliyetlerin dışında kalmaları halinde ekonomik üretkenliğin yarı yarıya düşeceğine dikkati çekmişlerdir:

K.13 "Kadınları iş piyasasından çekerseniz piyasa % 50 düşer yani bize gelen projeler üzerinden konuşuyorum, % 50 ye yakın kadın girişimci var, eşit seviyedeler. Kent ekonomisinin yarısını kadınlar belirliyor."

K.19 "Ekonominin canlanması için alışverişin olması lazım, benden alışveriş yapılırsa ben de gider başkasından alışveriş yaparım o da bir başkasından ve bir sirkülasyon oluşturur. Girişimci kadınlar ekonomiyi çok olumlu etkiliyor, alışveriş sayısı ve miktarı artınca ekonomide para dönmüş oluyor, herkes birbirini etkiliyor."

K.26 "Kadın toplumun resmidir, kadın girişimciliği toplumu sosyal olarak etkiliyor, anne ve babanın çocukla olan ilişkisini etkiliyor, çocuğun anne-babaya saygısını etkiliyor, bir bütün olarak yaşamımızı etkiliyor. Kadınların gerek işçi gerek işveren olarak el attıkları her iş daha düzgün yürüyor ve bunu herkes ifade ediyor. Kadınlar çok hassas, evini temizler gibi masasını temizliyor. Kadınların şirketlerdeki varlığı şirketlerin verimliliğini inanılmaz derecede arttırmış durumda. Kadının ekonomik sisteme girmesi kentin ve bölgenin kalkınmasını direkt etkiliyor, zaten kadın istihdam oranına bakınca o kentin ekonomik kalkınmasını görebiliyoruz."

Gerçekten kadın girişimciler üretmek, istihdam sağlayarak, harç ve vergi gibi ödemeler yoluyla hazineye katkı sağlayarak, sosyal refahı artırarak, başarılarıyla diğer kadınlara rol model olarak

girişimciliği teşvik ederek sadece kentin değil bölge ve ülkenin de kalkınmasına destek olmaktadır. Ancak bu araştırmanın yürütüldüğü döneme rastlayan Covid-19 pandemisi ve sonrasında yaşanan ekonomik daralma ile girişimciler, çeşitli sorunlarla karşılaşmışlardır. Bu dönemde yükselen fiyatlar nedeniyle mal ve hammadde tedarik edemediklerini, sattıkları ürünün yerini dolduramadıklarını, yükselen malzeme fiyatları nedeniyle müşterileri ile sıkıntı yaşadıklarını, kriz nedeniyle birçok iş yerinin küçülmeye gittiğini, personel çıkardığını veya kapandığını ifade etmişlerdir:

K.5 "Pandemi herkesi mahvetti. Ekonomik kriz de eklendi, şu an yeni sezonu açmış olmamız gerekiyordu ama fiyatlar uçtuğu için mal alamıyoruz."

K.17 "Şu an ekonomik kriz herkesi ciddi anlamda zorluyor. Herkesin gündeminde ekonomik kriz var ve bir belirsizlik var. Biz de aynı sıkıntıyı yaşıyoruz, neredeyse haftalık zam yapıyor. Biz bütün malzemeleri zamlı olarak alıyoruz ama biz istediğimiz zaman zam yapamıyoruz, fiyatları değiştiremiyoruz. Biraz da vicdanlı olmak gerekiyor, müşteri potansiyelimizi öğrenciler, durumu kötü olanlar ve asgari ücretliler oluşturuyor. Sosyal baskıyı bütün kadınlar hatta toplum olarak yaşıyoruz, bu da bir sıkıntı."

K.4 "Covid'den önce toplam 4 merkezimizde 48 çalışanımız vardı, küçülmeye gitmek zorunda kaldık. Şu anda 22 kişi istihdam ediyorum, bunların 7 tanesi yabancı uyruklu diğerleri Türk arkadaşlarımız."

K.7 "Dört firmam var; inşaat, temizlik, güvenlik ve araç kiralama hizmeti veriyorduk. Taşeron yasası çıkmadan önce 300 kişi istihdam ediyordum. Yasa değiştikten sonra 150 kişiye düştü çünkü temizlik ve güvenlik işlerini bırakmak zorunda kaldık. İnşaat şirketim aktif şekilde çalışmalarına devam ediyor."

K.26 "Şu anda 20 personel var ve yüzde altmış oranında kadın çalışan kotası uyguluyorum."

Bu ifadelerden girişimci kadınların, en çok Covid-19 pandemisinin etkisiyle ortaya çıkan ekonomik daralma ve personel maliyetlerindeki artışın istihdamda düşüslere neden olması, ayrıca geçtiğimiz yıllarda yürürlüğe giren "taşeron yasası"nın da bazı işletmelerin kapanmasına ve istihdam hacminin düşmesine yol açması ve kadın girişimcilerin hassasiyet gösterdikleri kadın kotası uygulamasına vurguda buldukları anlaşılmaktadır. Bu bağlamda, görüşmeler kapsamında 5 katılımcı dışındaki diğer bütün girişimcilerin istihdam sağladıklarının hatta bazı işletmelerin kadın kotası uyguladıklarının saptandığı da özellikle belirtilmelidir.

Kadın girişimcilerin örgütlenme durumuna bakıldığında, Diyarbakır'da iş kadınlarının belli seviyede aktif rol aldıkları dernek, oda ve meclis gibi kuruluşlar bulunmaktadır. Bunlar arasında Diyarbakır Ticaret Odası Kadın Meclisi, TOBB Kadın Girişimciler Kurulu, Diyarbakır İş Kadınları Derneği (DİKAD) ve Doğu ve Güneydoğu İş Kadınları Derneği (DOGÜNKAD) sayılabilir. Ancak Diyarbakır'daki kadın girişimci örgütleri bölgenin diğer illerine göre daha fazla olsa da bu örgütlerin arzu edilir sayıda fonksiyonellikte olmadığı katılımcıların beyanlarından anlaşılmaktadır:

K.10 "Örgütlülük çok yok, birkaç dernek var ama yetersiz. Ben bugüne kadar bir derneğin beni ziyaret ettiğini, araştırma veya etkinlik yaptığını görmedim, duymadım."

Yine, bir kısım kadın girişimciler ise, söz konusu derneklerin ve örgütlerin birkaç kişinin güdümünde olduğunu, politik davrandıklarını ve siyasi parti propagandası yaptıklarını, işverenlerin sorunlarıyla ilgilenmediklerini, yemek ve çay partilerinde dedikodu yaptıklarını belirtmişlerdir:

K.4 "Yeterli bulmuyorum, dernekler 2-3 kişinin güdümünde faaliyet yürütüyor ve çok pasifler, Diyarbakır bu konuda öncülük yapıp bütün Güneydoğu kadınlarını bir çalıştayda toplayabilirdi ama olmadı. Sadece birkaç demeç vermekle olmuyor. Sivil toplum örgütlerinin siyasetten uzak durmaları gerektiğini düşünüyorum. Dernekler siyasetle uğraşınca halkın veya işverenin sorunlarıyla ilgilenilmiyor. Yemek ve çay partilerinde dedikodu yapmakla olmuyor."

Bazı katılımcılar ise, kentteki dernek ve sivil toplum örgütlerinin önemli çalışmalar yürüttüğünü, kadın meclisinin iş kurmak isteyen kadınlara yol ve yöntem gösterdiğini ve bu kadınlara ücretsiz proje hazırladığını ancak yine de yetersiz kaldıklarını belirtmişlerdir. Öte yandan, kadın girişimcilerin, yaşadıkları bütün olumsuzluklara rağmen genel olarak geleceğe umutla baktıkları gözlemlenmiştir. Kendi işini kurmayı düşünen kadınlar için de; "cesur olsunlar, korkmasınlar, kendilerine güvensinler, dirensinler, pes etmesinler, hedef belirleyerek çalışsınlar, vazgeçmesinler, bilgilensinler, araştırsınlar, kendilerini geliştirsinler, fizibilite çalışması yapsınlar, yapacakları işi severek yapsınlar ve mücadele etsinler" gibi tavsiyelerde bulunmuşlardır.

5 Sonuç

Diyarbakır, kadın girişimciliğinin uzun zaman gelişme imkânı bulamadığı bir ilimizdir. Diyarbakır'da kadın girişimciliğinin ancak son yıllarda gelişmeye başlamasını, bir yönüyle, kadınların iş kurarken sermaye temininde zorlanmaları, finans kuruluşlarından büyük ölçüde yararlanamamaları, eğitim ve tecrübe yetersizliği gibi ülkemiz genelinde kadın girişimcilerin karşılaştıkları güçlüklerle bağlamak mümkündür. Ancak diğer yönüyle, ülkemiz genelinde de etkilerini belli ölçüde hâlâ devam ettiren ataerkil sistemin Diyarbakır'da çok daha etkin olmasının, bu ilimizde kadın girişimciliğini olumsuz etkilemede özel bir konuma sahip olduğunu söylemek de mümkündür.

Ataerkil sistem, bünyesinde çoklu bir engeller dizisi barındırması nedeniyle kadın girişimciliğini baskılamada ziyadesiyle fonksiyoneldir. Kendi işinin patronu olmak isteyen kadınların büyük çoğunluğunun, girişimcilğe yönelim aşamasından itibaren caydırıcı engellerle karşılaşmalarını, sosyal destek mekanizmalarından mahrum kalmalarını, iş kurmada ve sürdürmede hayati önem taşıyan finansa erişimde büyük sorunlar yaşamalarını önemli ölçüde ataerkilliğin beslediği söylenebilir. Bu çalışmada, Diyarbakırlı kadın girişimcilerin çoğunlukla genç yaşlarda iş kurmaya yöneldikleri, eğitim düzeylerinin genelde yüksek olduğu ve eğitilmiş olmanın, girişimcileri daha nitelikli ve vizyoner kılarak iş/çalışma hayatını olumlu etkilediği saptanmıştır. Medeni durumun da kadınların çalışma hayatını etkilediği açığa çıkmıştır. Zira evli ve boşanmış olup çocuk sahibi kadın girişimcilerin işleriyle aileleri arasında bölünmeleri nedeniyle bekârlara oranla daha dezavantajlı oldukları tespit edilmiştir. Öte yandan, Diyarbakırlı kadın girişimcilerin ev yemekleri, şarküteri, salça ve reçel üretimi gibi geleneksel kadınlık rollerinin uzantısı sayılabilecek faaliyet alanlarının yanı sıra ve daha yoğun olmak üzere, mermer, inşaat, cam işleme, otomotiv gibi erkek egemen olarak bilinen sektörlerde de faaliyette buldukları saptanmıştır. Ancak bu sektörlerde faaliyette bulunmanın kendilerine çok yönlü bir maliyetinin olduğu, erkek egemen olarak bilinen bu sektörlerde tutunabilmek için erkeklere benzemek zorunda kaldıkları, kendi ifadeleriyle, "erilleştikleri" bulgusuna da ulaşılmıştır.

Girişimci kadınlar için, "kendi işinin patronu" olmanın ciddiye alınmama, mobbing, tehdit, yalnızlaşma, yoğun iş stresi, fiziksel ve ruhsal yorgunluk, kendine zaman ayıramama, toplumsal baskı, tükenmişlik algısı gibi olumsuzlukları da vardır. Araştırmada, girişimci kadınların çoğunun psikolojik, toplumsal ve ekonomik boyutlarıyla şiddeti çok sancılı biçimde tecrübe ettikleri açığa çıkmıştır. Buna karşılık, iş kadını olmanın ekonomik bağımsızlık, özgüven kazanımı/artışı, maddi ve manevi doyum, sosyal statü saygınlığı, rol model olarak görülme gibi sunumları nedeniyle araştırmaya konu olan kadınlara daha pek çok pozitif yansımaları da vardır. Kendi işinin patronu olmanın zengin sunumları girişimci kadınlar için temel motivasyon ve başarı kaynağıdır.

Girişimci kadınlar, işlerinde başarılı oldukça özgüvenleri yükselmekte ve kendilerini erkek rakipleriyle kıyaslayarak pek çok alanda erkeklerden çok daha başarılı olacakları kanaatine varmaktadırlar. Bu bağlamda, görüşülenlerin çoğunun kendilerini erkek girişimcilere göre daha güçlü, daha çalışkan, daha yetenekli, daha titiz, daha sorumluluk sahibi, daha profesyonel, daha iyi yönetici olarak gördükleri de bu araştırmada ulaşılan sonuçlar arasındadır. Bu bağlamda girişimci kadınlar, kadın girişimciliğinin kentin ekonomisi ve bölgenin kalkınması için hayati önemde olduğu, kadınların ekonomik faaliyetlerin dışında kalmaları halinde ekonomik üretkenliğin yarı yarıya düşeceğinin bilincinde oldukları da dikkat çekici bir tespit olarak öne çıkmıştır.

Kadın girişimciler üreterek, istihdam sağlayarak, refahı arttırarak, vergi ve diğer ödemeler yoluyla doğrudan hazineye katkı sağlayarak ve diğer başarılarıyla başka kadınlara rol model olmak suretiyle girişimciliği teşvik ederek sadece Diyarbakır'ın değil, bölge ve ülkenin de kalkınmasına destek olmakta, bu da kadın girişimciliğine dair toplumsal algıyı pozitif yönde etkilemektedir. Son yıllarda küreselleşmenin de etkisiyle ataerkillik görece yumuşamış ve kadın girişimciliğinin önündeki geleneksel engeller de azalmaya başlamıştır. Bugün Diyarbakır'da kadınların çalışma hayatında bulunmalarını olumsuzlayan yerleşik toplumsal algının büyük ölçüde değiştiği gözlemlenmektedir. Önceleri ev dışında ücretli olarak çalışmaları bile toplumsal kabul görmeyen, hatta engellenen kadınlar, artık saygın girişimciler olarak kabul görmektedirler.

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.

Çıkar Çatışması: Yazarlar çıkar çatışması bildirmemiştir.

Finansal Destek: Yazarlar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

Peer-review: Externally peer-reviewed.

Conflict of Interest: The authors declare no potential conflicts of interest with respect to the research, authorship, and/or publication of this article.

Grant Support: The authors received no financial support for the research, authorship, and/or publication of this article.

Kaynakça/ References

- Arat, N. (1995). *Türkiye’de kadın olgusu*. İstanbul. Say Yayınları.
- Çakıcı, A. (2003). Mersin’deki kadın girişimcilerin iş kurma öyküsü ve iş kuracak kadınlara öneriler. *11. Yönetim ve Organizasyon Kongresi Bildiriler Kitabı*, Afyon.
- Çatal, M. F. (2007). Bölgesel kalkınmada küçük ve orta boy işletmelerin (KOBİ) rolü. *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 10(2), 333-352.
- Çelebi, N. (1993). Kadın girişimciliğini özendirme ve destekleme konusunda politikalar. A, Altınel (Yay. Haz.), *Kadını girişimciliğe özendirme ve destekleme paneli: Bildiriler ve tartışmalar*, Devlet Bakanlığı Kadın ve Sosyal Hizmetler Müsteşarlığı Kadının Statüsü ve Sorunları Genel Müdürlüğü, Eğitim Serisi, Yayın No:74. Ankara: Şafak Matbaacılık.
- Çelebi, N. ve Sallan, S. (1997). *Turizm sektöründeki küçük işyeri örgütlerinde kadın girişimciler*. KSGM, Ankara.
- Çelik, G. ve İçağasioğlu Çoban, A. (2012). Çalışan kadın ve erkeklerin ebeveynlik izin haklarına ilişkin görüş ve düşünceleri niteliksel bir çalışma. *Uluslararası Katılımlı Kadına ve Çocuğa Karşı Şiddet Sempozyumu*, Ankara: Kırıkkale Üniversitesi.
- Çevik, E. (2006). Girişimcilerin, girişimcilik tipleri ile çalışma amaçları arasındaki ilişki (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Ecevit, Y. (1993). Kadın girişimciliğın yaygınlaşmasına yönelik bir model önerisi. *Kadını Girişimciliğe Özendirme ve Destekleme Paneli: Bildiriler ve Tartışmalar* (ss. 15-34). Devlet Bakanlığı Kadın ve Sosyal Hizmetler Müsteşarlığı Kadının Statüsü ve Sorunları Genel Müdürlüğü, Eğitim Serisi, Yayın No:74. Ankara: Şafak Matbaacılık.
- Fidan, F. ve Yılmaz, T. (2006). Kadın girişimciliğine alternatif bakış serüven mi? Macera mı? *Doğu Akdeniz Üniversitesi 2. Uluslararası Kadın Araştırmaları Konferansı*, Kuzey Kıbrıs.
- Gök, R. (2012). Diyarbakır’da faaliyet gösteren KOBİ’lerin finansman sorunu çözümünde kredi garanti fonu. *Uludağ Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 32, 117-146.
- Keskin, S. (2014). Türkiye’de kadın girişimcilerin durumu. *Girişimcilik ve Kalkınma Dergisi*, 9(1), 71-94.
- Öğüt, A. (2006). Türkiye’de kadın girişimciliğın ve yöneticiliğın önündeki güçlükler: Cam tavan sendromu. *Çanakkale 18 Mart Üniversitesi Girişimcilik ve Kalkınma Dergisi*, 1(1), 56-78.
- Özar, Ş. (2005). *GAP bölgesinde kadın girişimciliği, mevcut durum ve girişimciliği destekleyici öneriler*. GAP - GİDEM.
- Soysal, A. (2010). Türkiye’de kadın girişimciler: Engeller ve fırsatlar bağlamında bir değerlendirme. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 65(1), 83-114.
- Toksöz, G. (2007). *Türkiye’de kadın istihdamının durumu*. Uluslararası Çalışma Ofisi, Ankara.

TÜİK (Türkiye İstatistik Kurumu) (2022). *İstatistiklerle kadın araştırması*, Rapor No, 49668. Erişim adresi: <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Istatistiklerle-Kadin-2022-49668>

TÜSİAD. (2002). *Türkiye'de girişimcilik*. Ankara: TÜSİAD Yayınları.

Uzun, A. Ç. ve Günlük, M. (2006). Kadın girişimcilerin özellikleri, hareket noktaları ve karşılaşılan sorunlara ilişkin Muğla ili araştırması. *Uluslararası Girişimcilik Kongresi*. Bişkek: Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi.

Yetim, N. (2002). Sosyal sermaye olarak kadın girişimciler: Mersin örneği. *Ege Akademik Bakış Dergisi*, 2(1), 79-92.

Yılmaz, E., Özdemir, G., Oraman, Y. ve Konyalı, S. (2010). Kadın girişimcilerin ekonomik sürece katılımları ve örgütlenme yaklaşımları. *Uluslararası İkinci Trakya Bölgesi Kalkınma-Girişimcilik Sempozyumu* (ss. 88-93). Kırklareli: Kırklareli Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi.

Araştırma Makalesi ♦ Research Article

**Mühendislik Perspektifinden İnsan ve Yapay Zekâ İşbirliğinin
Toplumsal Boyutu**

*The Social Dimension of the Human and Artificial Intelligence Collaboration from the
Perspective of Engineering*

Serkan GÜZEL**

 0000-0002-2918-0194

MAKALE BİLGİSİ

Başvuru: 25. 05. 2023
Düzeltilme Talebi: 26. 06. 2023
Son Düzeltilme: 12. 07. 2023
Kabul: 28. 07. 2023
Online Yayım: 15. 08. 2023

Anahtar Kelimeler:

Dijital toplum
Yapay zekâ
Sosyoloji
Toplum
İktidar

ARTICLE INFO

Submitted: 25. 05. 2023
Revision Requested: 26. 06. 2023
Final Revision Received: 12. 07. 2023
Accepted: 28. 07. 2023
Published Online: 15. 08. 2023

Keywords:

Digital society
Artificial intelligence
Sociology
Society
Power

ÖZ

Covid-19 süreci ile birlikte yaygınlık kazanan dijital toplum, önceleri daha çok geri planda olan yapay zekâyı dikkate değer bir şekilde görünür kılmış ve ön plana çıkarmıştır. Yapay zekânın nasıl anlaşılabilceği ve insanların gündelik yaşamlarında ne gibi niceliksel ve niteliksel farklılıklar ortaya çıkarabileceğini belirlemek amacıyla ülkemizde yapay zekâ üzerine çalışmalar yapan mühendislerin görüşlerini ve değerlendirmelerini almak üzere derinlemesine görüşme tekniği uygulanmak suretiyle veri toplama yoluna gidilmiştir. Bu araştırmadan elde edilen en önemli bulgulardan biri de insan, makine, sistem, öğrenme gibi madde üstü dünyanın bileşenlerinin, bilgisayar, yazılım, veri, karar ve optimizasyon gibi yapay zekâyı yapay zekâ yapan madde dünyasının bileşenlerinden daha öncelikli ve önemli olduğuna ilişkindir. Bir diğer bulgu ise yapay zekânın insan kadar yetkin hale gelmesinin, büyük ölçüde yapay zekâyı insansı vasıflar kazandırılmasına bağlı olduğunu ortaya koymuştur. İnsan ile yapay zekânın uyumlu iş birliğine dikkat çeken söz konusu bu iki bulgu birlikte değerlendirildiğinde, kendi benzerini yine kendi üstün yetenekleri olan bilgi, zihin ve teknoloji kombinasyonunun ürünü olan insanın toplumsal iktidar ile Michel Foucault'un biyoiktidar kuramı sentezlenerek araştırmaya sosyolojik perspektif kazandırılmıştır.

ABSTRACT

The digital society, which has become widespread with the Covid-19 process, has made artificial intelligence, which was more in the background before, remarkably visible and brought to the fore. To determine how artificial intelligence can be understood and what kind of quantitative and qualitative differences it can cause in people's daily lives, data collection has been made by applying in-depth interview techniques to get the opinions and evaluations of engineers working on artificial intelligence in our country. One of the most important findings obtained from this research is that the components of the supermaterial world, such as humans, machines, systems, and learning, are prioritized and more important than the components of the material world that make artificial intelligence artificial intelligence, such as computers, software, data, decision, and optimization. Another finding is that artificial intelligence is becoming as competent as humans as they gain human-like characteristics in artificial intelligence. When these two findings, which draw attention to the harmonious cooperation of humans and artificial intelligence, are evaluated together, the social power of the human, which is the product of the combination of knowledge, mind, and technology with its superior abilities, and Michel Foucault's biopower theory is synthesized. A sociological perspective is also brought to the study.

*Yazar İletişim/ Corresponding Author: Serkan Güzel (Prof. Dr.), Pamukkale Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Sosyoloji Bölümü, Denizli, Türkiye ✉sguzel@pau.edu.tr

Kaynak Gösterimi/ Citing This Article: Güzel, S. (2023). Mühendislik perspektifinden insan ve yapay zekâ işbirliğinin toplumsal boyutu. *Sosyolojik Bağlam Dergisi*, 4(2), 134-148. doi:10.52108/2757-5942.4.2.3

1 Giriş

Einstein'in kuantum fiziği, elektronların bir kamera ile gözetlendikleri ve gözetlenmedikleri durumlarda tıpkı bir insan gibi davranış değişikliği gösterdiklerini tespit ederek, atomaltı fiziği özelinde elektronların içinde bulunduğu çevrenin şartlarına ne kadar duyarlı olduklarını açıkça ortaya koymuştur. Bu anlamda kuantum fiziği doğa bilimleri kadar sosyal bilimleri de içine alacak şekilde göreceliliği içermektedir. Endüstri Devrimi, Reform Hareketleri ve Fransız Devrimi bileşkesinde ortaya çıkan sosyal deneyimi açıklayan Klasik Sosyologlardan Weber'in demir kafes kuramına göre her şey kayıta bakidir görüşü, günümüz dünyasının pek çok ülkesinin yeni yeni deneyimlemeye başladığı dijital toplumda artık geçerliliğini kaybetmiş görünmektedir.

Tıpkı insanlar gibi artık günümüzde makineler de öğrenme yeteneklerini dikkate değer bir şekilde geliştirme eğilimine girmiştir. Makinelerin bunu nasıl başardığını ve gündelik yaşamı sadece niceliksel olarak değil aynı zamanda niteliksel olarak nasıl değiştirdiğini, söz konusu değişim sürecinin bireyler üzerindeki etkisini, endüstri devrimleri, büyük veri, algoritma ve nihayetinde de yapay zekâ argümanları marifetiyle ele almak oldukça anlamlıdır. Böylelikle makinelerin birbirileri ile etkileşiminin ürünü olan dijital toplumun, 1970'lerde elektronik devrim ve 2000'lerde oluşan enformasyon toplumunun türevi olarak zaman içerisinde kendi akışında ortaya çıkacakken Covid-19 sürecinin bu durumu dikkate değer şekilde hızlandırarak başta kapitalist üretim sistemleri olmak üzere ekonomi, ticaret, tüketim, toplumsal yaşam ve nihayetinde gündelik yaşamı da şekillendirecek bir biçimde ivme kazandığı daha somut olarak anlaşılacaktır.

Ancak gelecekte makineler insanların yerini alarak hâkimiyeti ele geçirebilirler mi, geçiremezler mi? gibi soruların, bu makalenin perspektifi dahilinde olmadığını belirtmek önemlidir. Zira modern dönemler ile birlikte ortaya çıkan sosyoloji, var olanı betimleyip açıklamakla mükellef bir bilim dalı olarak kendi işlevselliğini değişen dönemlerde açıkça ortaya koymuştur. Esasen yapay zekâ şimdilik akıllı ürünlerin bir bileşeni olarak gelişim sürecini devam ettiriyor gibi görünse de ilk önceleri fabrikalarda yerini alan yapay zekânın, insan bireyinin gündelik yaşamının önemli ve anlamlı bir parçası haline geleceğini öne sürmek muhtemeldir. Zira yapay zekâ, bugün, 1970'lerin endüstri üretiminde olduğu gibi aldığı direktif gereğince işleri yapan makinelerin çok ötesine geçerek, kendisi parametreleri değerlendirmek suretiyle üretim sürecinin seyrine göre içinde yer aldığı çevreyi yeniden düzenleyebilecek yeti, beceri ve sanatına sahip hale gelmiştir. Aslında her ne kadar dijital toplum yeni bir toplum olmasa da biri Neolitik Devrim diğeri Endüstri Devrimi'ni de kapsayacak şekilde dijital toplumun insan toplumları üzerinde somut etkiler yaratmış olan devrimlerin etkilerini de aşacak büyüklükte olduğunu öne sürmek mümkün gibi görünmektedir.

2 Kavramsal Bağlam

Yapay zekânın düşünsel, maddi ve iletişimsel olarak ortaya çıkışı insan beyni ve onun modellemesi doğrultusunda çok daha somut olarak kavranabilir. Gelişimi ve yaygınlaşması ile en azından şimdilik endüstriyel üretimlerle sınırlı bile olsa herhangi bir yönlendirmeye gereksinim duymadan kendi kendine hareket edebilen otonom makinelerin birbirleri ile uyumlu işbirliğini gözlemliyoruz (Öztemel, 2020: 80). Birbirlerinden öğrenebilen ve zaman zaman öğrendikleri marifetiyle sezgiler oluşturabilen makinelerin, bir insanın henüz düşünemeyeceği olasılıkları da hesaplama kapasitesine sahip olması ve inovatif metotlar keşfedebilmek açısından hala en kısa sürede en yüksek sayıda karar opsiyonunun değerlendirebilme yeteneğine sahiptir. Anderl ve arkadaşlarına göre bugün bazı akıllı aygıtların içinde bir bileşen olarak varlığını sürdüren yapay zekâ, bilgiyi yorumlama ve bunun bir sonucu olarak bazı olayları hafızaya alma veya var olan bilgiler bazında tek başına karar alma, yani otonom karar verme ve kendi inisiyatifi doğrultusunda çalışma kabiliyetine sahiptir (Derya, 2018: 4-12).

Sinir sistemini bir makinede kopyalayabilmek için elektrik modellerine gereksinim vardır. Ancak bu insan beyninin sınırsız işleyişi açısından tahmin edildiği kadar kolay değildir. Elektronik hesaplamalarda kullanılan elektrik devreleri sinir sisteminin özelliklerinin tanınmasında oldukça elzemdir. Bu elektrik devreleri, verileri bir yerden başka bir yere taşımakta ve hem gönderilen ve hem de alınan yerde verinin kaydını sağlamaktadır. Sinir sistemi çok az miktarda bir enerji üretimi ile bile çalışabilmektedir (Turing, 1948: 10-11). İnsan sinir sistemindeki bu akışı ve işleyişi herhangi bir makinede yapmak varsayıldığı kadar kolay değildir. Zira bir robotun, zeki olarak

nitelendirilebilmesi, insan gibi zeki davranışlar sergileyerek tecrübelerinden öğrendiklerini anlamak ve muhakeme edebilmek, karışık ve zıt mesajlardan anlam çıkarmak, yeni bir duruma başarılı ve çabuk bir şekilde cevap vermek, problemlerin çözümünde muhakeme yeteneğini kullanmak, problemlere çözümler üretmek bilgiyi anlamak ve kullanmak, alışık olunmayan ve şaşırtıcı durumların üstesinden gelebilmek; şekilleri, görüntü ve örüntüleri tanıyabilmek, karmaşık problemlere çözümler üretebilmek, lisanı anlayarak kelimeler ile işlem yapabilmek ve bilişim dünyasına farklı bir bakış açısı kazandırabilmek vb. gibi yeteneklere sahip olmayı gerektirir (Dereli, 2020: 96-98; Öztemel, 2020: 79).

Önceden yalnızca makineler ile sınırlı olan yazılımlar, insan makine etkileşimini de içine alacak şekilde genişleyen ve en nihayetinde de makinelerin birbirleri ile konuşmasının yolunu açan yeni bir lisan ortaya çıkarmaktadır (Öztemel, 2020: 81). Yazılımlarla etkinleştirilmiş bu değişim, biri gündelik yaşamın neredeyse tamamında tüm verileri analiz etmek ve kullanmak için bir takım akıllı aygıtlar; diğeri herkese, her şeye, her yerde ve her zaman dijital bağlantı olmak üzere iki muazzam avantaj sağlayacaktır. İçinde bulunduğumuz dönemde ise laboratuvarların ve/ya da fabrikaların dışına çıkan yapay zekâ adeta toplumun yaşam kalitesinin artırılması doğrultusunda çalışmaktadır da denilebilir. Böylelikle gündelik yaşamda geniş kullanım alanları bulabilen yapay zekâ uygulamalarının hayatımızın her alanında kullanılabileceğini öne sürmek olasıdır (Fırat ve Fırat, 2017: 211-223; Dereli, 2020: 95).

Robotlarla ilgili son yıllardaki çalışmalar, insan-makine-robot etkileşimi, otonom özellikler, robotların birbirleriyle ortak hareketi, rotada hareket, çoklu robotların iletişimi, çoklu robotların görev paylaşımı, robotlarda duygusal algılamalar, denge problemleri, doğru konumlama gibi konular üzerine yoğun çalışmalar gündemdedir (Gürgüze ve Türkoğlu, 2019: 24). Üstelik şirketlerin ürettikleri yapay zekâ teknolojisi her ne kadar var olan ürünleri yenileri ile değiştirme ve sermaye hacimlerini artırma stratejisini benimsemiş ve bu söylemin yansımaları toplum tarafından benimsenmiş olsa bile yapay zekâ ayrıcalığını elinde bulunduran şirketlerin, hâlihazırda var olan ürünlerini gayet faydalı olacak şekilde kullanmakta olan toplum bireylerine yeni teknolojilerini cazibeli bir şekilde sunma stratejilerini geliştirmeye devam etmeleri kaçınılmazdır (Güzel, 2021b).

3 Araştırmanın Yöntemi

3.1 Sorun Kurgusu

Covid-19 süreci ile birlikte yaygınlık kazanan dijital hayat, önceleri daha çok geri planda olan yapay zekâyı dikkate değer bir şekilde görünür kılmış ve ön plana çıkarmıştır. Özellikle tarım toplumu, endüstri toplumu, bilgi toplumu gibi genel geçer evrensel toplum aşamalarının ilerisinde yeni toplum aşaması belirlemiştir, bu da dijital toplum olarak kavramsallaştırılmıştır. Dijital toplumun önemli bir bileşeni olan yapay zekâ, Covid-19 süreci ile birlikte şirketlerin alanından çıkıp toplumun gündelik yaşamında yansıma bulmuştur. Her ne kadar toplumsal yaşamda yansıma bulmuş olsa da yapay zekânın bir sistemde fark edilebilmesi matematik/mühendislik alanı ile sınırlı bir tablo ortaya koymasından mütevellit varsayıldığı kadar kolay değildir. Yapay zekâ çalışmalarının özellikle covid-19 süreci ile birlikte toplumun kullandığı aygıtlar ve araçlar vasıtasıyla toplum yaşamını dikkate değer ölçüde değiştirdiğini, söz konusu bu değişimin hem nicel hem de nitel düzeylerinin olduğunu, bu doğrultuda yapay zekânın sosyolojik perspektiften anlaşılmasının gerekliliği açığa çıkmaktadır. Gerçekten de gündelik yaşamdaki bazı entegre aygıtların içerisinde yer alan yapay zekânın nasıl anlaşılacağı ve insanların gündelik yaşamlarında ne gibi niceliksel ve niteliksel farklılıklar ortaya çıkardığını belirlemek amacıyla ülkemizde yapay zekâ üzerine çalışmalar yapan yazılımcılar ve mühendislerin görüşlerini ve değerlendirmelerini almak üzere derinlemesine görüşme tekniği uygulanmak suretiyle veri toplama yoluna gidilmiştir. Araştırma için Pamukkale Üniversitesi Sosyal ve Beşeri Bilimler Araştırma ve Yayın Etiği Kurulu'ndan uygunluk alınmıştır.

3.2 Veri Toplama Aşamaları

Bu araştırma kapsamında ülkemizde yapay zekâ üzerine çalışmalar yapan yazılımcılar ve mühendislerden oluşan bir evren bütünlüğü tespit edilmiştir. Bu doğrultuda ülkemiz genelinde yapay zekâ üzerine çalışan ancak on dört kişiye ulaşılmış ve derinlemesine görüşme yapılmıştır. Üretilen bu örneklem bütünlüğünden, 2 Şubat 2022-7 Eylül 2022 tarihleri arasında nitel araştırma yöntemlerinden biri olan derinlemesine görüşme tekniği ile veri toplama yoluna gidilmiştir.

Katılımcılardan dördü ile yüz yüze görüşme yapılmış; diğer katılımcılar için Google soru formu oluşturulmuştur. Sorular açık uçlu sorular formatında katılımcılara yöneltilmiştir. Zira katılımcıların sadece düşüncelerini değil aynı zamanda bakış açılarını da ortaya çıkarmaya yönelik derinlemesine görüşme, açık uçlu sorulardan oluşur. Derinlemesine görüşmenin süresi genellikle 45-90 dakika arasında değişir (Baş ve Akturan, 2008; Gubrium, 1988; Miller, 1997). Bilimde etik ilkesi uyarınca yapılan görüşme bilgilerinin gizli kalacağına ilişkin katılımcılara güvence verilmiştir. Katılımcılara görüşmenin genel amacına ilişkin kısa ve özet bilgiler vermiştir. Ayrıca katılımcıların konu ile ilgili değerlendirmelerinin elzem olduğunun titizlikle altı çizilmiştir. Bu doğrultuda katılımcılara şu sorular sorulmuştur:

1. *Yapay zekâ deyince ne anlaşılmalıdır? Anlatır mısınız?*
2. *Yapay zekâyı en anlaşılır şekilde anlatan bir cümle yazar mısınız?*
3. *Neden sanatsal zekâ (artificial intelligence) değil de yapay zekâ denildiği hakkında neler düşünüyorsunuz?*
4. *Yapay zekânın kendi içerisinde nasıl çeşitleri olduğunu düşünüyorsunuz?*
5. *Uzmanlık alanınızda yapay zekâyı en kapsamlı açıklayan teori hakkında bilgi verir misiniz?*
6. *Makinenin icadından yapay zekâ düzeyine nasıl geldiğini anlatır mısınız?*
7. *Yapay zekâ araştırmaları hakkında bilgi verebilir misiniz?*
8. *Yapay zekânın en etkili şekilde hangi meslekte kullanılacağını anlatır mısınız?*
9. *Bir tüketici/müşteri yapay zekânın kullanıldığı alanları nasıl anlayabilir? Anlatır mısınız?*
10. *Yapay zekâ ve insan zekâsının nasıl bir işbirliği oluşturduğunu düşünüyorsunuz? Anlatır mısınız?*
11. *Yapay zekâ gündelik yaşamımızı nasıl etkiliyor? Anlatır mısınız?*
12. *Covid-19 süreci ile yapay zekânın gelişimi arasında nasıl bir ilişki kurulabilir? Anlatır mısınız?*

Görüşme esnasında bir araştırmacı için sağlanabilecek tüm kolaylıkları sağlayan ve anlayış gösteren katılımcılara görüşme sonrası eklemek istedikleri bir şey olup olmadığı sorularak görüşmeye ayırdıkları zamana teşekkür edilmiştir.

3.3 Veri İşleme Tekniği

Gerçek bir hesaplamının yapılabilmesi için veri toplama ile veri analizi arasındaki ara aşamanın iyi bir şekilde tartışılması ve buna bağlı olarak yapılacak hesaplamının mümkün olduğunca en ince ayrıntısına kadar açıklığa kavuşturulması gerekir. Veri işleme tekniğinin, veri toplama ile verilerin analizi arasındaki çok hassas bir aşamaya denk düşmesi, öte yandan bir nitel araştırmanın nasıl yürütüleceğine ilişkin kuralların veri analizinden önce açıkça belirlenmesi ve bu kurallar ölçüt alınarak araştırmanın yürütülmesi gerektiği anlamına gelir. Bir başka ifade ile veri işleme tekniği, elde edilen verinin nasıl işleneceği, nasıl üzerinde çalışılabilir hale getirileceği, nasıl çalışılırsa olgusal gerçekliği mümkün olduğunca kavrayan sonuçlar elde edileceğine ilişkin işlevsel-arabulucularasyonel-düşünsel bir köprü olarak nitelendirilebilir (Mayring, 2011). Bu araştırma kapsamında veri işleme tekniğinin ilk aşamasında, katılımcılardan elde edilen bilgiler yazıya dönüştürülecektir (deşifre). MAXQDA 10 (The art of Text Analysis) paket programının analysis mөнüsünün lexical search veya extended lexical search alt mөнüleri yardımıyla araştırma sorunu ile doğrudan ve/ya da dolaylı olarak ilgili kodların kaç kez tekrar ettiği belirlenecektir.

Veri işleme tekniğinin ikinci aşamasında, MAXQDA 10 (The art of Text Analysis) paket programının analysis mөнüsünün lexical search veya extended lexical search alt mөнüleri yardımıyla ilgili kodun içinde geçtiği bağlamlar tespit edilecektir. Araştırma sorunu ile ilgili her bir kodun tekrar etme sıklığının toplam kodlar bütünlüğüne oranı ölçütünde yüzdelik bir örneklem oluşturma yoluna gidilecektir. Belirlenen kod listesindeki en çok, en az ve orta düzeyde tekrar eden beşer kodun içinde geçtiği bağlamlar tespit edilecektir. İlgili kodların içinde geçtiği bağlamlar, başlangıç ifadeleri ölçütünde A'dan Z'ye sıralanacaktır. Sıralanan bağlamlar içinden bir kez daha yüzdelik hesaplaması yapılarak ne kadar bağlamın işleneceği tespit edilecektir.

Veri işleme tekniğinin son aşamasında ise en azından konunun sınırlılıklarını belirleyebilmek ve konuyu somutlaştırmak için bir sorun tanımlaması ile başlamasını önceleyecek içerik analizi uygulaması gerçekleştirilecektir (Berelson, 1952; Bilgin, 2006; Tavşancıl ve Aslan, 2001; Yıldırım ve Şimşek, 2000). Bu doğrultuda katılımcılardan elde edilen verilerden türetilen kodlar analiz edilecek, en çok temsil yeteneğine sahip olan en fazla tekrar eden beş kodun da eşanlı olarak içinde geçtiği bağlam belirlenecektir. Söz konusu bu bağlama eleştirel söylem analizi uygulaması yapılacaktır. Elde edilen bu bağlamların hangi sosyoloji kuramı ile sentezlenebileceğine ilişkin düşünce zemini oluşturulmaya çalışılmak suretiyle böylelikle yapılan araştırmanın sosyolojik perspektifi pekiştirilmeye çalışılacaktır.

3.4 Verilerin Analizi

Verilerin analizi kod tablosunun okunması ve yorumlanması, matematik işlemler ve istatistik kurallar ölçütünde katılımcı ifadelerinin seçilmesi olacak şekilde iki düzeyden oluşmaktadır. Bu doğrultuda araştırma sorununu doğrudan ve dolaylı yollardan temsil eden yüz elli çeşit kod tespit edilmiştir. Söz konusu bu kodlar tekrar etme sıklıkları ölçütünde en çok tekrar edenden en az tekrar edene doğru sıralanmıştır. Tekrar etme sıklıkları ve metne katkısı dikkate değer ölçülerde kırılma gösterdiği yerden tablo sadeleştirilmiş ve altmış dört kod bütünlüğünden oluşan aşağıdaki tablo elde edilmiştir.

Tablo 1. Kod Tablosu

Sıra	Kodlar	Frekans
1	İnsan	85
2	Makine	52
3	Öğrenme	43
4	Sistem	28
5	Duygu	14
6	Bilgisayar	14
7	Yazılım	14
8	Veri	13
9	Karar	13
10	Optimizasyon	12
11	Eylemsel	12
12	Uygulama	12
13	Sinir	12
14	Bilgi	11
15	Matematik	11
16	Hücre	11
17	Hata	11
18	Gerçek	10
19	Sanat	10
20	Meslek	10
21	Hayat	10
22	Sağlık	10
23	Aynı	10
24	İşleme	9
25	Teknik	9
26	Yüz	9
27	Değişim	9
28	Reklam	9
29	Teknik	9
30	Transistor	9
31	Mühendis	9
32	Kuantum	8
33	İletken	8

Sıra	Kodlar	Frekans
34	Donanım	8
35	Program	8
36	Benzer	8
37	Biyolojik	8
38	Program	8
39	Tıp	8
40	Yetenek	7
41	Elektrokimya	7
42	İletişim	7
43	Otonom	7
44	Rasyonel	7
45	Öneri	7
46	Estetik	6
47	Muhakeme	6
48	Satranç	6
49	Devre	6
50	Avalar	6
51	Toplama	6
52	Gelecek	5
53	Bilişsel	5
54	Analitik	5
55	Varlık	5
56	Bağlantı	5
57	E ticaret	5
58	İlişki	5
59	Hukuk	5
60	Elektronik	5
61	Taklit	5
62	Derin öğrenme	5
63	Yaratıcılık	5
64	Kendi kendine	5
Toplam	707	Toplam

Araştırma sorununu doğrudan ya da dolaylı olarak temsil eden kod tablosunu içeren Şekil-1'e göre katılımcıların yapay zekâyı anlatmak için en çok önem verdiği kodun 85 tekrar ile "insan"; en az önem verdiği kodun ise 5 tekrar ile "kendi kendine" olduğu görülmektedir. Yapay zekâyı insan kodundan sonra en çok temsil etme yeteneğine sahip kodlar sırasıyla 52 tekrar ile "makine", 43 tekrar ile "öğrenme" ve 28 tekrar ile "sistem" kodları olmuştur. Kod tablosunda 5., 6. ve 7. sırada yer alan "duygu", "bilgisayar" ve "yazılım" kodları 14'er kez tekrar etmiştir. 13'er kez tekrar sayısına sahip "veri" ve "karar" kodları kod tablosunda 8. ve 9. sıralarda yer almaktadır. Kod tablosunun 10., 11., 12. ve 13. sıralarında yer alan "optimizasyon", "eylemsel", "uygulama" ve "sinir" kodları 12'şer tekrara sahiptir. Bunu 11'er kez tekrar sayısına sahip "bilgi", "matematik", "hücre" ve "hata" gibi kodlar takip etmektedir. "Gerçek", "sanat", meslek", "hayat", "sağlık" ve "aynı" kodları kod tablosunda 10'ar tekrar ile yer almaktadır. 9'ar tekrara sahip kodlar arasında "işleme", "teknik", "yüz", "değişim", "reklam", "teknik", "transistör" ve "mühendis" kodları yer almaktadır. "Kuantum", "iletken", "tıp", "program", "benzer", "biyolojik", "program" ve "donanım" kodları 8'er kez; "yetenek", "elektrokimya", "iletişim", "otonom", "rasyonel" ve "öneri" kodları 7'şer kez tekrar etmişlerdir. Kod tablosunda 6'şar kez tekrara sahip kodların "muhakeme", "satranç", "devre", "avatar" ve "toplama" kodları; 5'er kez tekrara sahip kodların ise "gelecek", "bilişsel", "analitik", "varlık", "bağlantı", "e-ticaret", "ilişki", "hukuk", "elektronik", "taklit", "derin öğrenme", "yaratıcılık" olduğu görülmektedir.

Kod tablosu bütünsel olarak yorumlandığında, en dikkat çekici ögenin en çok tekrara sahip olan insan kodu olduğu anlaşılmaktadır. Bu, her ne kadar yapay zekâ çağına giriş yapmış olsak da her şeyin robotlar tarafından yapılıp insana hiçbir ihtiyacın kalmayacağı ve hatta yapay zekânın insanlığa bir tehdit olabileceği gibi fantastik bir perspektifi yanlışlaması ve buna bağlı olarak yapay zekâ gerçeğinin mümkün olduğunca dünya, doğa, insan ve toplum ile bağlantılı olacak şekilde ele alınması gerektiği düşüncesini ön plana çıkarması bakımından oldukça anlamlıdır. Diğer bir deyişle yapay zekâ ve insan en azından şimdilik uyumlu ve verimli bir işbirliği yapmak zorundadır da denilebilir. Bu, öte yandan insan ve makinenin günün birinde karşı karşıya gelebileceği olasılığının da ortadan kaldırmıyor değildir. İkinci yorum, kod tablosundaki en çok tekrar eden kodların insan, makine, öğrenme ve sistem kodlarından oluşan uyumlu bir bütünlük oluşturmasıdır. Bu, yapay zekânın anlaşılmasında bilgisayar, yazılım, veri, karar ve optimizasyon gibi madde dünyası düzleminde yer alan bileşenlerin bile insan, makine, sistem, öğrenme bileşenlerinden sonra geldiğini ortaya koyması bakımından oldukça anlamlıdır. Üçüncü yorum, kod tablosundaki en çok tekrar eden ilk beş kod ile yazılım, veri, karar, bilgisayar, optimizasyon kodlarını birbirinden ayıracak şekilde iki kategori arasına belirgin sınır çizmiş olduğu gözlemlenen "duygu" kodudur. Bu, aynı zamanda her ne kadar insan toplumlarının gündelik yaşamlarını makineler ve onların türevleri olan robotlar yönetecek bile olsa insanı insan yapan ve bir anlamda diğer varlıklardan belirgin şekilde ayıran duyguların da söz konusu makine ve türevleri olan robotlara kazandırılması gerekliliği anlamına gelir. Kısacası, duygusuz robotların insan toplumlarının gündelik yaşamlarına yön vermesi şöyle dursun kendileri insanlarla bağ kurmakta ve anlaşmakta güçlük yaşarlar gibi bir yorum, olabiritesi oldukça yüksek bir yorum olarak ortaya çıkmaktadır. Dördüncü yorum, transistör, mühendis, kuantum ve iletken gibi yapay zekâyı ortaya çıkaran ve dahi yapay zekâyı yapay zekâ yapan temel kilometre taşlarının, kod tablosunda ortanca düzeyde tekrar eden kodlar arasında yer almasıdır. Bu durumun birbirinden farklı pek çok nedenleri olabilir. Bunlardan birisi de hâlihazırda günümüzde büyük bir gizem içinde bulunan ve hakkında pek çok komplo teorileri üretilen yapay zekânın gizemini koruması dürtüsü olabilir. Donanım kodunun da kod tablosunda en az tekrar eden kodlar arasında yer alması, bir önceki cümledeki perspektifi destekleyici bir veri niteliğindedir. Beşinci yorum, avatar gibi bir kodun en az tekrara sahip kodlar arasında yer almasıdır. Bu, aynı zamanda yapay zekânın geleceği ve robotların insanları korkuttuğu gerçeğinin en azından şimdilik bir komplo teorisi kapsamında kaldığını ve söz konusu bu tür fantastik düşüncelerin toplum gerçekliği ile pek bir bağlantısı olmadığını ortaya çıkarması açısından oldukça anlamlıdır. Altıncı yorum, kod tablosunda en az tekrar eden beş kodun, yapay zekânın onusuz olmaz bileşenleri olan elektronik, taklit, derin öğrenme, yaratıcılık ve kendi kendine kodları olmasıdır. Her ne kadar Covid-19 süreci ile birlikte insan toplumları dikkate değer bir düzeyde dijitalleşse ya da insanların gündelik yaşamlarında kullandıkları aygıtların bileşenlerinde yapay zekâ olsa da bu yapay zekânın hem kendini geliştirmesi hem de içinde bulunduğu aygıtları geliştirerek kendi gizemini korumasının ne kadar da önemli olduğu şeklinde yorumlanabilir. Gerçekten de biliyoruz ki, yazılım, sınırlı insanda bulunan bir yetenektir ve en azından günümüzde bir gizemdir. Bu, yazılım yeteneğinin çok geniş çevrelere yayılmasının çok da istenilir bir şey olmadığını düşündürmektedir. Yedinci yorum, kod tablosunda

öğrenme kodunun en çok tekrar eden kodlar arasında yer almasına karşın derin öğrenme kodunun yine aynı kod tablosunda en az tekrar eden kodlar arasında yer almasıdır. Bu, öğrenme ile derin öğrenmenin isim benzerliğine rağmen birbirinden niteliksel düzeyde farklı olduğunu ortaya çıkarmaktadır. Gerçekten de öğrenme ile derin öğrenme arasındaki niteliksel farklılığı belirleyen şeyin farkındalık olduğu göz önünde bulundurulduğunda, birincisine nazaran ikincisinin çok daha yaratıcı bir etkinlik olduğu kolaylıkla anlaşılabilir. Öyle ki, derin öğrenme dışardan gelen bir verinin özümsemesinden ziyade insanın kendi içsel dünyasından gelen sonsuz ve sınırsız sayıda veri arasında en uygun ve uyumlu bağlantıları kurabilme yeti, beceri ve sanatıdır ki, ne insanın ne de robotun bunu tek başına yapabilecek yetkinlikte olmadığı öne sürülebilir. Sekizinci yorum, algoritmanın asıl mimarı matematik olmasına rağmen kod tablosunda matematik kodunun en çok tekrar eden ilk beş kod arasında yer almamasına ilişkindir. O kadar ki, insan kodunun tekrar etme sıklığı göz önünde bulundurulduğunda, matematik kodu her ne kadar 64 koddan oluşan kod tablosunun 15. sırasında yer almış bile olsa sadece 11 tekrara sahiptir. Bu, yapay zekânın temel kilometre taşı olan algoritmayı üretenin matematik olduğu gerçeğine gereken önem ve anlamın verilmediğini ortaya çıkarması bakımından matematik ve yapay zekâ ilişkisinde en anlamlı olduğu kadar çelişkili bir duruma dikkat çektiği anlamına gelir. Dokuzuncu yorum, yapay zekânın insan beyninin modellemesi olduğu göz önünde bulundurulduğunda, sinir ve bilgi kodlarının sadece 12'şer tekrara sahip olmasına ilişkindir. Böylelikle tabloya ilişkin sekizinci ve dokuzuncu yorumların perspektiflerinin aynı olduğu ileri sürülebilir.

Öncelikle dokümanın ayrıntısı içinde kaybolmamak ve ne arandığının tam bilincinde olmak için her şeyden önce aranan kelime, kavram, deyim ve söz grubu tam anlamıyla belirginleştirilecektir. İkinci olarak, daha önceki aşamalar göz önünde bulundurularak, söylem, düz, yan ve karmaşık anlamlar ışığında önerilenler doğrultusunda yeniden yapılandırılacaktır. Ayrıca bilindiği gibi bireyi imgesel gerçekliğinden koparıp simgesel gerçekliği benimsemeye zorlayan güç ilişkileri, değerler, ideolojiler, kimlik tanımlamaları gibi çeşitli toplumsal olguların dilsel kurgulamalar yoluyla yansımalarının çözümlemesine dayanan eleştirel söylem analizi uygulaması yapılacaktır. Eleştirel söylem analizi, kimin ne söylediğinden çok söyleme tepeden bir bakış olanağı sunar. Eleştirel söylem analizinde söylemdeki anlam ilişkileri, anlambilimsel, söz dizinsel ve göstergebilimsel şekilde sıralanıp temel kavramlar yoluyla incelenebilmektedir (Aziz 2008: 37-141; Baş ve Akturan 2008: 28-36; Elliot, 1996: 65-68; Fairlough, 2005: 53-75; Farrelly, 2010: 98-104; Hammersly, 1997: 237-248; Johannessen, 2010: 251-264; Michael, 2002: 32-62; Renkema, 2004; Siegfried, 2002; Teun, 2005: 71-99; White, 2007: 506-525; Wodak, 2002: 14-31).

Katılımcıların yapay zekâ gerçekliği kapsamında dikkat çektiği konulardan bazıları şöyledir: *“İnsanlar tarafından geliştirilen bir süreç olması. Zekâ insan ile eşleştiriliyor. Yapay zekâ, canlı olmayan sistemler tarafından karar verilmesidir...”* (S.Y, 2022, Y.Z) *“İnsan zekâsını taklit etmeye çalışan programlara otomatize çözüm üretmeye çalışan bilgisayar programlarıdır”* (Y, 2022, Y.Z) Bir başka katılımcının yapay zekaya ilişkin ifadesi ise şu şekildedir:

“İnsanın hayali. İnsan gibi düşünebilen, davranabilen mekanizmalar yapmak ve geliştirmek... Elektronik 1950'den itibaren var. Elektronik'in icadı transistörün icadıdır. O da 1950'dir... 1948'de transistörün icadı ile birlikte işler değişiyor. İşin kilometre taşı odur. Moore yasası diye bir yasa vardır. Elektronikte her altı ayda bir kendi sistemini iki kat daha hızlı hale getirmelisin. Aynen binom açılımı gibi... Daha fazla transistörlerin yer aldığı minik devreler entegre devreler yapıldı ve onları kullanarak bu hem daha hızlı hale geldi hem de daha da küçüldü... Ekran kartlarının işlem gücü bu tip yapay zekâlarda kullanılmaya başlayınca yapay zekâ çalışmaları birden hız kazanmaya başladı. Veriye dayalı ya o veriyi işleyecek işlemci gücü lazım. İşlem gücün arttıkça veriyi daha iyi işliyorsun yapay zekâ tekniklerini daha da geliştiriyorsun. İşin esası bu... Bu mantıkla biz yapay zekâ tekniklerini kullanarak daha iyi yapay zekâ teknikleri üreteceğiz ve bu bir çığ gibi büyüyecek.” (Y.P.L, 2022, Y.Z)

Yapay zekâ gerçekliğinde inanın vasıflarından duygu durumuna gönderme yapan bir katılımcı, konuya şu şekilde açıklık getirmiştir:

“İnsan yerine tabii biyolojik bir varlık yerine makine ile bunun yapay olarak yapılmaya çalışılması. İnsanlar tarafından yapılmış bir simülasyon ile minik bir sistem olmasıdır. O açından adını yapay zekâ olarak almıştır... Sonuçta makine insan tarafından programlanıyor ve en büyük eksikliği de duygu kısmı aklımda. Bir müzik ya da yeni notlarla bir sanat eseri ortaya çıkarmak kısmında bu sanatsal yetenekler yine gang yapıları gibi şeyler örneğin işte birçok sanat eserlerini yüklüyorlar kendisi yeni bir sanat eseri oluşturabiliyor. Ya da değişik insan

yüzlerini yüklüyorlar hiç orada olmayan tamamen farklı bir insan yüzü oluşturabiliyor makine... Makine elindeki verilerle yeni bir eser ortaya koysa bile aynı insanda olduğu gibi sanatsal yaratıcılığı tam olarak yapabileceğini açıkcası ben düşünmüyorum. İnsanın sorgulama, öğrenme, adaptasyon, gibi yeteneklerini makineye yükleme olduğu için human intelligence aslında insansı zekâyı yapay olarak üretebiliyor. Bunları makine ile yapma durumu. Yapay zekâ bu tanıma daha uygun diye düşünüyorum..." (B.M.N, 2022, Y.Z)

Diğer bir katılımcı ise yarı iletken teknolojisi aracılığıyla yapay zekâ gerçekliğini şu şekilde ortaya koymuştur:

"Yarı iletkenle gelinebilecek şeyin sınırlarına gelindiği için daha fazla hızlanmada ya da küçülmede de şey söz konusu. Mesela ne yapıyorlar. Çekirdek sayısını artırıyorlar. Bir çekirdekte gelebileceğiniz fiziksel sınıra kadar dayandı artık. Daha aşağıya inemiyorsunuz o maddeyle. Maddeyi eşleştirmeniz lazım o da kuantumla olacak bir şey. Kuantum teknolojisi yani atom bazında hesaplama yapmak gerekiyor. Bu kırılma olduğunda da o zaman yapay zekâ artık daha farklı bir boyuta geçecektir. GPT3 gibi şeylerle birlikte insan gibi düşünen makineleri belki görebileceğiz. Şu an hayal ettiğimiz şeylerin belki olabileceğini düşünebiliriz. Yapay zekâyı gelinmesinde bu dediğim gibi yarı iletken yani silikon teknolojisinin çok etkili olduğunu düşünüyorum." (Y.M, 2022, Y.Z)

İnsan zekâsının işleyişinin birebir aynısını bir makinede oluşturmanın varsayıldığı kadar kolay olmadığını katılımcılardan biri şu ifadeleriyle ortaya koymuştur:

"İnsan zekâsı ile bu yapay zekâ dediğimiz şeyi karşılaştırdığımızda, insandaki sinir hücrelerinin her birini bir damla olarak düşünürsek bir olimpik havuzu dolduracak kadar tam sayısını hatırlayamasam da sinir hücresi var. Bu sinir hücresi kadar makinede yapılabilir belki ama şey şu bu sinir hücreleri arasındaki bağlantılar insan beyninde çok fazla... Hala anlamlandırılmayan şey de o çekirdekten elektrokimyasal 4-5 çekişli sodyum potasyum klor gibi değişik elektrokimyasal işaretlerle hücreler birbirlerine sinapsal bağlar aracılığıyla bilgi iletişiminde bulunuyorlar ve bu bilgi nasıl depolanıyor. Hala gizemini koruyan tarafları var. Bunun ayısının bir makinede yapılması yakın gelecekte belki işte kuantum bilgisayarlar aracılığıyla gelecekte bu fiziksel sınırların değişmesiyle ortaya çıkabilir ama şu an için yarı iletken teknolojiler ile böyle bir şeye yaklaşmak mümkün değil... İlk yapılan yapay zekâ çalışmalarında demişler ki insanda da bu sonuçta nöron hücreleri arasında bir akış var katmanlı bir yapı var biz bunu katman katman işte planlayalım. İşte girişteki belli işaretleri katsayılarla çarpalım. Sonra onları bir toplayalım. Sonra bir fonksiyondan geçirelim. Bu kadar basit. Oysa insan beyninde böyle değil. O çekirdekte neler oluyor elektrokimyasal geçişler ve bağlantı sayıları da çok fazla daha da basitleştirerek mesela sonuçta giriş ile çıkış arasında doğrusal olmayan bir modelleme oluşturulmuş. Bu da manuel bir fonksiyonla, işte giriş ile çıkış arasında yapacağınız bir ilişkiyi bir ağı modeli ile aynı yapay sinapslarda olduğu gibi hücre modeli ile yapmayı başarmışlar." (B.M.N, 2022, Y.Z)

Bir katılımcı makinenin ve dolayısıyla yapay zekânın gelişim sürecine tarihi kronoloji açısından şu ifadelerini kullanarak konuya ışık tutmuştur:

"İlk makine diyebileceğimiz buhar basıncıyla hareket üreten makineler sayesinde sanayi devrimini başladı... İlk bilgisayar denilebilecek alet bu savaşlardan birinde düşman sinyalinin çözümlenebilmesi için icat edilmiştir. İlk bilgisayardan itibaren gelişen teknolojiyle birlikte bilgisayarlar evimize kadar girdi ve yapay zekâ günlük hayatımızın bir parçası oldu." (Y, 2022, Y.Z) ifadeleri ile ışık tutarken; bir başka katılımcı ise "Makinenin tarihine ilk baktığımızda abaküs dediğimiz eski insanların yaptığı makinelere kadar gider... Hızlı bir şekilde yarı iletkenliğe de geçişle birlikte 1950'li yıllardan sonra günümüzdeki süreç sadece toplama çıkarma çarpma bölme yeteneği olan makinelerden günümüzde artık birçok şey için bu yapay zekâ dediğimiz şeylere gelinmesini sağlıyor. Burada en önemli şeyler birincisi yarı iletken teknolojisidir... Yarı iletkenle dayalı gelişmiş makineler olmasaydı o insan beynindeki yapay zekâyı gerçeğe dönüştürmek mümkün olmayacaktı... Bundan sonraki aşamada da şu anda bir sonraki için de kuantum makinelerden bahsedebiliriz... Nano teknoloji ve kuantum teknoloji bunları kısa sürede sağlayacaktır... Bunlar daha fazla ticari hale gelecektir... Yarı iletkenle gelinebilecek şeyin sınırlarına gelindiği için daha fazla hızlanmada ya da küçülmede de şey söz konusu... Bu kırılma olduğunda da o zaman yapay zekâ artık daha farklı bir boyuta geçecektir. GPT3 gibi şeylerle birlikte insan gibi düşünen makineleri belki görebileceğiz..." (Y.M, 2022, Y.Z)

Katılımcılardan biri, yapay zekâ gerçekliğinin bihakkın anlaşılmasında interdisipliner çalışmalar yapmanın önemini şu şekilde dile getirmiştir:

“Aslında felsefe kısmı da var tıp kısmı da var bunun sağlık kısmı da var biyolojik kısmı da var. Fizik mühendislik kısmı var. Yapay zekâyı aslında bunların hepsini içine alan bir şemsiye ya da ana kabuk gibi düşünebiliriz. Bu açıdan yapay zekâ araştırmaları bu değişik alanlarda yapılıyor. Mühendislik şeyine baktığımızda da daha çok makine öğrenmesi derin öğrenme dediğimiz kavramlar üzerine temelleniyor... Bunlar matematiksel modellerle yapılıyor ya da işte yapay zekâ modelleri ile yapılıyor. Günümüzde artık bunda robotlar kullanılıyor... Robotların hareketlerini öğrenen robotlar yapmaya başlamışlar. Mesela onlar öğrendiğinde onlar da stratejilerini değiştiriyorlar.” (Y.P.L, 2022, Y.Z)

Yapay zekânın insanların mesleklerini elinden alacağı korkusuna katılımcılardan biri, şu şekilde açıklık getirmiştir:

“Hemen hemen her meslekte kullanılacak bir şey bu. Aklımıza en çok gelen pek çok mesleği ortadan kaldıracığı gibi bir gerçekle karşı karşıyayız... Teknolojinin özelliği bu yani. Bazı meslekleri ortadan kaldırır yerine bazı daha efektif meslekler getirir. Çocuklarımız değilse bile torunlarımız şu anda mevcut olmayan meslekler yapıyor olacaklar. En etkin sağlıkta, hukukta, kullanılır... Ulaşım alanında en çok görmek isterim. Otonom araçlar... Herkesin güvenle ve güven içinde istediği yerden istediği yere gidebildiği bir ulaşım sistemi harika olur.” (B.M, 2022, Y.Z)

4 Bulguların Tartışılması

Bulguların tartışılması, biri kod tablosunda en çok tekrar eden ilk beş kodun içinde geçtiği bağlama eleştirel söylem analizi uygulamak, diğeri ise eleştirel söylem analizi kapsamında önerilenler doğrultusunda yeniden yapılandırılan söylemi bağlam ile uygunluğu yüksek bir çağdaş sosyoloji kuramı ile sentezlemek olacak şekilde iki düzeyden oluşmaktadır. Buna göre, veri setinden üretilen kod tablosunda en çok tekrar eden insan, makine, öğrenme, sistem ve duygu kodlarının bütünsel olarak içinde geçtiği bağlam şöyledir:

“İnsan yerine tabi biyolojik bir varlık yerine makine ile bunun yapay olarak yapılmaya çalışılması. İnsanlar tarafından yapılmış bir simülasyon ile minik bir sistem olmasıdır... Sonuçta makine insan tarafından programlanıyor ve en büyük eksikliği de duygu kısmı aslında. Bir müzik ya da yeni notlarla bir sanat eseri ortaya çıkarmak kısmında bu sanatsal yetenekler gibi şeyler örneğin işte birçok sanat eserlerini yüklüyorlar kendisi yeni bir sanat eseri oluşturabiliyor. Ya da değişik insan yüzlerini yüklüyorlar hiç orada olmayan tamamen farklı bir insan yüzü oluşturabiliyor makine. Bu bir sanat mı düşünüldüğü zaman sanatsal bir şeye denk düşüyor. Bunlar yine de sınırlı şeyler ama insan tamamen bu konuda duyguları ile farklılık gösteriyor. Makine elindeki verilerle yeni bir eser ortaya koysa bile aynı insanda olduğu gibi sanatsal yaratıcılığı tam olarak yapabileceğini açıkçası ben düşünmüyorum. İnsanın sorgulama, öğrenme, adaptasyon, gibi yeteneklerini makineye yüklemek olduğu için human intelligence aslında insansı zekâyı yapay olarak üretebiliyor.”

Kod tablosundaki ilk beş kodun birlikte geçtiği bağlama eleştirel söylem analizi uygulaması kapsamında, söylemin düz, yan ve karmaşık anlamları incelendikten sonra söylemin önerilenler doğrultusunda yeniden yapılandırılması oldukça önemlidir. Makinenin yerinin insan toplumlarının tüm düzeylerinde tamamen insanların yerini almasının duygu durumu ve yaratıcılık bileşkesinde ortaya çıkarılan eserlere bağlı olduğunu ifade eden bu bağlamın, araştırma sorununu oluşturan yapay zekâ gerçekliğini makine, simülasyon, sistem, programlama, duygu, sanat, yetenek, eser, farklı, insan yüzü, yaratıcılık, sorgulama, öğrenme ve adaptasyon kavramları vasıtasıyla anlatmaya çalıştığı görülmektedir. Bu doğrultuda düz anlam açısından makine kelimesi, bir kez harekete geçirildikten sonra doğrusal bir sistemin döngüsel bir sisteme bağlanması marifetiyle oluşturulan mekanizma; simülasyon kelimesi, gerçeğin kendisi olmayıp gerçeği ifade eden şey; sistem kelimesi, birbiri ile uyumlu parçalardan oluşan yapı; program kelimesi, bir başlangıç noktasından hedefe gidecek zaman ve mekân kullanımı; duygu kelimesi, insanın içsel dünyasının durumu, sanat kelimesi, kişinin kendine özgü yeteneklerini kullanmak suretiyle ortaya çıkardığı nev-i şahsına münhasır eseri; yetenek kelimesi, kişiyi başkalarından farklı kılacak şekilde en iyi yaptığı şey; eser kelimesi, emek ve yetenek ile ortaya çıkan şey; farklı kelimesi, alışılmışın dışında olmayı; insan kelimesi, düşünme ve konuşma yeteneği marifetiyle doğayı yeniden biçimlendirebilen canlı; yüz kelimesi, insan bedeninin tanınır kimliğini; yaratıcılık kelimesi, bir şeyi alışılmışın dışında bir teknik ile olur kılmayı; sorgulama kelimesi, olan bir şey hakkında bilgi sahibi olmak için zihinsel adım atmayı; öğrenme kelimesi, bir başkasının aktardığı bilgi ve deneyimi öncelikle kendinde özümseme sonrasında davranışa

dönüştürmeyi ve adaptasyon kelimesi ise alışılmışın dışında bir ortama alışma yeteneğini ifade etmektedir.

Yan anlam analizi açısından makine kelimesi hıza gönderme yapmaktadır. Hız, zaman ile yarışmak ve belki de zaman üstü olabilmek demektir. Öte yandan hız modern dünyanın en önemli sorunlarından biridir. Ne kadar hızlı olunursa o kadar daha çok şeye yetişebileceğimiz gibi hisseden çağımız insanı, aslında hızlandıkça daha az çeşitlilikte ve tekdüze işler yaptığını kolaylıkla fark edemez. Zira farkındalığı engelleyen en önemli aygıt ise mekanik saattir. Modern insan, doğanın saatine göre yaşamaktan çıkarak mekanik saate göre yaşamını şekillendirir hale gelmiştir. Bu, aslında insanı, makinenin zaman ile yarış yapabilecek tek aygıt olduğuna inandırmıştır. Gerçekten de bir insana tıpkı makine gibisin hiç yorulmak bilmiyorsun denildiği göz önüne alınırsa, makinenin hem zaman üstü hem de insanüstü ama aynı zamanda da olağanüstü bir mekanizma olduğu daha iyi anlaşılır. Simülasyon kelimesinin yan anlamı, yapay, taklit ve sahte gibi anlamlara gönderme yapar. Yani hiçbir şey gerçek değildir. Gerçeğin kendisi bu sahtelik örtüsünde gizlenmiştir ve kendini gösteremez. Sahte o kadar gerçek gibi görünür ki, gerçeğin sahtenin sahte olduğunu ispat etmeye kalkması durumunda bizzat gerçeğin kendisi sahte olandan daha da sahte görünür. Sahtenin gerçeği kuşatıcı etkisi oldukça fazladır. Sistem kelimesinin yan anlamı, insanın bizzat sorumluluk almaktan imtina ederek sorumluluğu yüklediği somut olmayan bir yapıdır. Sorumluluktan feragat edebilmek insana hem güven hem de konfor verir. Dolayısıyla sistem, insanın sorumluluklarını atarak güven ve konfor beklentisinde olduğu şeyin kendisidir. Zira insan rehavet ve konforu sever ve dahi bu insanın doğasında vardır. Program kelimesinin yan anlamı, gerçekleştirilecek bir şey için ön hazırlığa gönderme yapar. Hazırlık bir anlamda sorumluluğun yerine getirilmesidir ki, insan bu sorumluluğu yerine getirince hedeflediği şeyi elde etmeyi umar. Ne var ki, bu her zaman böyle olmayabilir; hazırlıklar ya gerektiği gibi yapılmayabilir ya yapılan hazırlık hedef için yeterli olmayabilir ya da hedef değişebilir. Zaman zaman hazırlığın sonucu hayal kırıklığı olsa da çoğunlukla bir niyet ve amaç doğrultusunda yapılıyor olması hazırlığın bizzat kendisini olumlu ve haz verici bir edim olarak gösterir. Duygu kelimesi, belki de kendisini ve türlerini çok iyi tanıyamadığımızdan kaynaklı olsa gerek yan anlamını keşfetmesi en güç kelimelerden biridir de denilebilir. Sanat kelimesinin yan anlamı, herhangi bir mekanizma ya da makine ile standart ve tekrar edilebilir bir şekilde yapılamayacak kadar özgünlük içeren bir yaratıcılığa gönderme yapar. Yani sanat, bizatihi kişinin kendine özel niteliği, bir kişinin yaptığı bir sanatı diğer kişinin aynı şekilde yapabilmesi ihtimalinin son derece düşük olduğunu anlatır. Gerçekten de her sanatın bir mimarı ve bir ustası vardır. Sanat bu anlamıyla kiteselleşmenin tam karşısı bir anlamı da beraberinde getirir. Bu aynı zamanda sanatı makineden farklı kılan en temel özellik olarak karşımıza çıkar. Yetenek kelimesinin yan anlamı, üstünlüğe gönderme yapar. Üstünlük karşılaştırmayı şart koşar. Karşılaştırma sayesinde hangi yeteneğin üstün olduğu ortaya çıkar. Esasen yetenek kişide olup da diğerlerinde olmayan demektir. Bu anlamıyla yetenek, bir yandan sahip olan kişi açısından bir üstünlük içerirken; o yeteneğe sahip olmayan diğerleri için güçsüzlük içerir. Aslında herkesin yeteneği farklıdır, ne var ki modern yaşam herkese ortalama aynı yeteneği kazandırmada oldukça mahirdir ve modern insanın mutsuzluğunun temelinde işlevsel rol oynayan temel etmenlerden biri de yaratılış gereği farklı yeteneklere sahip olan insanlara ortalama aynı ya da benzer yetenekleri kazandırma çabasıdır. Eser kelimesinin yan anlamı, sonsuzluktur. Sonsuzluğun önündeki en güçlü engel ise insanın faniliğidir. Dünyanın en anlamlı gerçeklerinden biri ölümdür. Modern insan, ölümden ve onun korkusundan kaçmak için kendisini farklı konumlandırır. Konumlandığı bu farklılıklardan biri de onu ölümsüz kılacak, yani o bu dünyadan geçse de onu sürekli hatırlayacak insanların varlığıdır. İşte bu his insana kendini iyi hissettirir ve insan bu hissisini maddeleştirme çabası verir, yani eser ortaya koyar. Farklı kelimesinin yan anlamı, belli özellikleri açısından diğerlerine ve diğer şeylere oranla daha ön planda olan, dikkat çeken anlamına gelir. Dikkat çekmek varlığın kendine özgü olarak algılanmasına neden olur ve bu haliyle insanı kendine benzetme çabası ve kaygısı güden toplumsal gerçekliğin çok da arzu ettiği bir şey olduğunu söylemek mümkün gibi görünmez. İnsan kelimesinin yan anlamı, diğer canlılarda olmayan ya da bulunmayan vasıflara gönderme yapar. Bu anlamda insanı insan yapan ve diğer canlılardan ayıran pek çok özellik sayılmış olsa da burada olup da diğer canlılarda olmayan temel vasıflar, lisan-ı münasip ve usul erkân sahibi olmasının yanı sıra kendisine dışardan bakabilmesi, sorumluluk sahibi olması, kısa, orta ve uzun vadeli plan yapabilmesi, başparmağı ve işaret parmağını uyumlu kullanarak içinde yaşadığı doğayı şekillendirecek alet, araç ve gereç yapması ve dahi medeniyetler kurmasıdır. İnsanın pek çok vasıfları olsa da bunların içinde en anlamlı olanı insanın sahip olduğu bilinç marifetiyle bir başkasının onu incelediği gibi kendini inceleyebilme yeteneğine

sahip olmasıdır. Böylelikle insan kendine özgü deneyimler biriktirir ve bu doğrultuda başarılarını pekiştirir ve hatalarından öğrenerek hatalarını başarıya dönüştürebilir. Kişilerarası ilişkilerde belirleyici bir kimlik özelliği taşıyan yüz kelimesinin yan anlamı, bir kinayeye gönderme yapar. Kişinin karşısındaki kişiden rahatsızlığını dile getirmesi ve karşısındaki bunu anlamak istememesi durumunda kullanılan yüz ifadesi zaman zaman da rahatsızlık veren çoklu ve çelişkili kişilik ya da çoklu karakter olarak da kullanılır. Yaratıcılık kelimesinin yan anlamı, Tanrısal bir gücün yoktan var etmesi ve nasıl var ettiğinin yöntemini gizemli hale getirmesine ya da insanın normal koşullarda hiç öngörülemez bir şekilde elindeki belli parçaları bir araya getirerek bu parçaların toplamından daha fazla bir şey üretmesine gönderme yapar. Bu anlamda yaratıcılık üstün bir yetenek olarak karşımıza çıkar. İlahi düzeyde yoktan var etme, insanlık düzeyinde ise önceden tahmin dahi edilemeyen bir durumu ya da eseri sezgiler marifetiyle ortaya koymak anlamına gelir. Sorgulamak kelimesinin yan anlamı, gizemli olanı bilmek ya da açığa çıkarmak için incelemek ve soru sormaya gönderme yapar. Sorgulamanın temel hareket noktası olan soru sormak, aynı zamanda insan beyninin günlük rutin içindeki standart akışını durdurması ve ilgi alanı doğrultusunda bilgi toplamak ve sezgi alabilmek için kendi kendine komut vermesi olarak da değerlendirilebilir. Bu muazzam bir farkındalıktır. Bir kez bir soru sorduğumuzda biz istesek de istemesek de artık zihnimiz o cevabı bulup getirmek için çalışmaya başlayacaktır. Bu, bilginin kendisinden daha çok insan için soru sorma yeteneğinin ne kadar da elzem olduğunu açıkça ortaya koymaktadır. Denilebilir ki, özellikle bilgi toplumunda bilgi her yerdedir ancak soru her yerde değildir, insanın içindedir; marifet o dur ki, insan içindeki pek çok sorudan en uygun olanını bulup çıkarmalı ve kendi farkındalığını oluşturmalıdır. Öğrenme kelimesinin yan anlamı, bir başkasından yetenek ve deneyim kazanabilmek demektir. Esasen insan her şeyi kendisi deneme yanılma yoluyla kendisine kazandıracak kadar uzun ömürlü bir varlık değildir. Bu anlamda potansiyel olarak içinde taşıdığı bu yeteneği dışa vurmadan imtina etse de diğerlerinin deneme yanılmalarını da kendisinde değerlendirebilecek kadar esnek bir varlıktır. Gerçekten de başkalarının deneyimlerini almaya istekli olanlar ve bu deneyimleri kendi idrakinde değerlendirmeye alanlar, diğerlerine oranla daha fazla yetenek sahibi olmanın avantajını ziyadesiyle yaşarlar ve bu bir şans ve ayrıcalık olarak nitelendirilir. Ayrıca insan başkalarından elde ettiği bilgi ve deneyimleri ihtiyaç duyduğunda zihninden geri çağırabilme gibi muazzam bir yeteneğine de sahiptir. Adaptasyon kelimesinin yan anlamı ise benzerliğe ya da benzer hale gelmek için çaba sarf etmeye gönderme yapar. Toplumsal gerçekliğin özünde de bir anlamda bu durum mündemiçtir. Yani insan özü gereği diğerlerinden farklı yaratılır ve bir ailenin içine doğduğu andan itibaren diğerleri gibi nasıl davranması gerektiğini önce gözlemler, sonra da diğerleri gibi davranmaya başlar. Esasen socius kavramının temelinde de bu benzer hale gelmek ve diğerleri gibi nasıl davranabileceğini öğrenmek ve bu yeteneği sergileyebilmek vardır. İnsanın içinde yaşadığı doğa değişkendir. Adaptasyon kelimesinin yan anlamı, dünyanın bir değişim sarmalı içinde olduğuna gönderme yapar. Bu anlamda insan da içinde yaşadığı doğa ve dünyanın değişimlerine ayak uydurabilmelidir ki, gündelik yaşamını daha güvenli hale getirebilsin. Adaptasyon öte yandan diğer canlılar için ayakta kalma ya da hayatta kalma mücadelesi anlamına gelirken; insanda ise adaptasyon bu denli sert ve çetin değildir. İnsan esnekliği sayesinde içinde yaşadığı doğanın değişen şartlarına ayak uydurarak kendi yaşamını şekillendirebilme gibi muazzam bir yeteneğe sahiptir.

Karmaşık anlam analizi bakımından kod tablosundaki ilk beş kodun birlikte geçtiği bağlamda zarf görevindeki “sonuçta” kelimesinin kendisinden önceki cümleyi bağlayıcı kıldığı ve içinde geçtiği cümleye de her ne olursa olsun anlamı kazandırdığı dikkat çekmektedir. Ayrıca “sonuçta” kelimesinin, cümlenin başında kullanılması, robot her ne işlevsellikte olursa olsun onu programlayan ve bu iradeyi gösterenin insan olduğu anlamı daha da ön plana çıkarılmasına yol açmıştır. İkinci olarak, bağlamdaki “...Değişik insan yüzlerini yüklüyorlar hiç orada olmayan tamamen farklı bir insan yüzü oluşturabiliyor makine” cümlesindeki “makine” kelimesinin özne görevi ile cümlenin sonunda kullanılmasıdır. Normal koşullarda cümlenin öznesi cümlenin başında yer alır ya da gizlenirken, buradaki cümlede özne sonda yer almıştır. Böylelikle cümledeki bu göreviyle devrik yapı oluşturmuş; robotlar her şeyi yapabilir ya da yönetebilir ancak onu üreten gerçekliğin adı insanı anlamı kazandırmıştır. Üçüncü olarak bağlamdaki “aynı insanda olduğu gibi” nitelemesinin fiilinin “düşünüyorum” şeklini almasıyla birlikte robot ve insanı kendi arasında karşılaştırmak suretiyle insanın üstün yeteneği vurgulanmıştır. Yine aynı cümle içerisindeki “tam olarak” öbeği, içinde geçtiği cümleye her ne kadar yapabilse de robotun bazı şeyleri insan kadar muazzam yapamayacağını altını çizmiştir.

Tasarlanan bir araştırma sorununun izlediği yol ve yerine getirdiği işlemler itibarıyla bilimin tüm kurallarına uyması bilimselliği sağlamış olsa bile bir araştırmaya sosyolojik bir perspektif kazandırması için son kertede elde edilen verilerin bir sosyoloji kuramı ile sentezlenmesi elzemdir. Kod tablosundaki ilk beş kodun birlikte geçtiği bağlama eleştirel söylem analizi kapsamında yapılan düz, yan ve karmaşık anlam analizleri önerilenler doğrultusunda yeniden yapılandırıldığında, ilki daha gramatik ikincisi ise günlük halk diline denk düşecek şekilde “yapay zekâ her ne kadar insan toplumlarını şekillendirecek derecede yetkin olsa da bazı insana has yetenekler kazanması için yine onu en başta tasarlayan insana ihtiyaç duyar” ya da “yapay zekâ yeteneklidir, nihayetinde onu da insan yapar” gibi iki seçenekli olarak ortaya çıkan söylem, insan ile yapay zekânın uyumlu işbirliğine dikkat çekmektedir. Bu haliyle de insanın kendi işlerini kolaylaştırmak adına bir parçası gibi ya da tamamen benzerini, bilgi, zihin ve teknoloji kombinasyonu marifetiyle yine kendi üstün yetenekleri ile üretmesinin bir sonucu olarak ortaya çıkan toplumsal iktidar, Michel Foucault’un biyoiktidar kuramı ile büyük ölçüde uyumludur. Öyle ki, Foucault (Baudrillard, 2013; Bert, 2020; Canpolat, 2005; Cevizci, 2005; Deleuze, 2019; Gros, 2021; Megill, 2021; Özmakas, 2012; Rigel, 2005; Slattery, 2008)’a göre iktidar ne bir kurum ne de herhangi bir yapı değil bir karmaşık ilişkiler ağıdır ve bu haliyle hem gizli hem de gizemlidir. Bu toplumsal iktidarın içinde insanın ihtiyaç duyduğu neredeyse her şeyin bir karşılığı vardır. Öyle ki, adeta insan bu toplumsal iktidarın içinde üretilmiştir. İnsanın madde üzerinde yarattığı iktidar, daha çok tükettikçe nesnelere ile benliği arasındaki farkın her geçen gün daha çok belirsizleştiği söylenebilir. Bu, disiplinli bir toplumda teknolojinin robotvaari insan davranışlarının önünü açması anlamına geliyor ki, bu anlamda modern insan sürekli artan şekillendirme süreçlerine kendi inisiyatifi doğrultusunda istekli bir şekilde dahil olmaktadır. Gerçekten de söz konusu bu toplumsal iktidar mekanizmaları, yine insandan elde edilen veriler marifetiyle söylemleştirilip bilim haline getirilir. Modern dönemle birlikte değişen bu iktidar biçimini pozitif iktidar biçimi olarak tanımlayan Foucault, yeni oluşturulan insan bilimlerini, insan bedenini kuşatmak için geliştirilen söylemlerin ürünleri ve bilgi-iktidar ilişkilerinin iç içe girdiği alanlar olarak ortaya koyar. Bu yeni toplumsal iktidar, iktidarı devlet tahakkümünden başka bir şey olarak görmeyen Marksizmin geleneksel iktidar yaklaşımından niteliksel olarak farklıdır.

5 Sonuç ve Öneriler

Yapay zekânın nasıl anlaşılabilirliği ve insanların gündelik yaşamlarında ne gibi niceliksel ve niteliksel farklılıklar ortaya çıkardığını belirlemek amacıyla ülkemizde yapay zekâ üzerine çalışmalar yapan yazılımcılar ve mühendislerden elde edilen veriler, yapay zekâ gerçekliğini temsil yeteneği en yüksek olan kavramsallaştırmalar, söz konusu bu kavramların birlikte anlatıldığı bağlamlar ve ortaya çıkan söylemin bir çağdaş sosyoloji kuramı ile sentezlenmesinden oluşacak şekilde üç ana kategoride bulgulara dönüştürülmüştür. Buna göre insan, makine, sistem, öğrenme gibi madde üstü dünyanın bileşenlerinin, bilgisayar, yazılım, veri, karar ve optimizasyon gibi yapay zekâyı yapay zekâ yapan madde dünyasının bileşenlerinden daha öncelikli ve önemli olduğuna ilişkin bulgu, yapay zekâ gerçekliğine alışılmışın dışında bakılmasının gerekliliğini açıkça ve sarıh bir şekilde ortaya koymuştur. Söz konusu bu temel ve ayırıcı bulguyu destekleyecek bir başka bulgunun da normal koşullarda yapay zekâ gerçekliğinde arka planda görünen duygu dünyasına ilişkindir. Ayrıca hâlihazırda üretilmiş olan yapay zekâ gerçekliğinin görünür somut bileşenleri olan yazılım, veri, karar, bilgisayar, optimizasyon kavramları ile yapay zekânın yaratıcı etkin öznesi olan insan, makine, sistem, öğrenme gibi madde üstü dünyadan duygu kavramı marifetiyle belirgin bir çizgide ayrılmasına ilişkin bulgunun anlamı, her ne kadar insan toplumlarının gündelik yaşamlarını makineler ve onların görevleri olan robotlar yönetecek bile olsa insana mündemiç olan duyguların yapay zekâyı kazandırılmasının önemine vurgu yapmasıdır.

Bu araştırmadan elde edilen veriler Michel Foucault’un biyoiktidar kuramı ile sentezlenerek bulgulaştırılmış ve böylelikle araştırma sorununa sosyolojik bir perspektif kazandırılmıştır. Bu anlamda yapay zekânın ele alındığı perspektifin içinde yaratıcılık ve farklılık gibi iki önemli argümanın yüksek derecede uyumlu sentezinden ortaya çıkarılan bulgudan söz edilebilir. Esasen yapay zekânın anlaşılmasında en çok kullanılan kavramların bileşkesi yüksek bir uyumluluk düzeyinde ortaya çıkan bir farklılığın yaratıcılığı; ortaya çıkan yaratıcılığın ise farklılığı beraberinde getirmesi ve bu durumun siberetik bir şekilde birbirini pekiştirerek sürdürmesi, Foucault’nun biyoiktidar kuramında sarıh bir şekilde ele alınmıştır. Şöyle ki, Foucault’nun biyoiktidar kuramı, bir insan bedeninin, kapitalizmin ürünleri olarak ortaya çıkan çeşitli uzmanlık alanları tarafından

şekillendirilerek bir bedenden farklı farklı bedenler yaratılmasını ve ortaya çıkan bu bedenlerin kapitalizmin gerekli gördüğü gündelik yaşama yüksek bir yetenek ile uyum sağlamasını salık vermektedir. Gerçekten de insanın, bedeni ve zekâsı ile en azından kendi zekâsı düzeyinde kendisine benzeyen yeni mekanik bedenler ortaya çıkarması, yani yapay zekâ gerçekliğinin her geçen gün daha da ön plana çıkmasının, insan bedeni ile mekanik bedenler arasındaki uyumlu işbirliğini en sarîh şekilde ortaya koyan kuramın Foucault'nun biyoiktidar kuramı olduğunu düşünmemek, günümüz dijital toplumunun akışını anlayamamak şeklinde yorumlanabilir. Öyle değilse bile o takdirde tarım, ve endüstri toplumlarının gelişim çizgisinde ve enformasyon toplumunun ötesinde ortaya çıkan Covid-19 süreci, mevcut toplum yapısını çok kısa bir sürede hem niceliksel hem de niteliksel olarak değiştirdiğinden mütevellit Endüstri Devrimi, Reform Hareketleri ve Fransız İhtilali sentezinde ortaya çıkan toplumsal gerçekliği açıklayan klasik sosyoloji kuramları değişen dünya konjonktüründe nasıl zamanla yetersiz kalmaya başladıysa aynı şekilde çağdaş sosyoloji kuramları da Covid-19 süreci (Güzel, 2021a) ile birlikte yeni ortaya çıkan toplum yapısını anlama konusunda yetersiz kalmış demek oluyor ki, bu öte yandan içinde yaşadığımız toplumsal gerçekliğin anlaşılabilmesi adına yeni sosyoloji kuramlarının keşfedilmesinin gerekliliğini gündeme getirir.

Bütün bu bulgular birlikte değerlendirildiğinde zihin bilinç kombinasyonunda bilinç tarafında yer alarak mutlak Geist'in bir yansımasını temsil eden insan, bilinçli olma durumu ile zihninin nasıl çalışacağına, yani zihninin içerisine giren bilgilerden hangisine yol verip hangisini kullanacağına ya da hangisine bağımlı olacağına ve hangisinden bağımsızlaşacağına karar verebilme yetkinliğine ve farkındalığına sahiptir. Ayrıca yapay zekânın sahip olamayacağı derecede çeşitli veriye sahip olan insan zekâsının, bu verilerden hangisini kullanacağına karar verme aşamasında zihni ile kendisi arasında mesafe koyması gerekir ve üstelik veriler ile iç içe olmaktan başka bir seçeneği olmayan yapay zekâda olmayan bu kabiliyetin yine sadece insana özgü olduğunu göz önünde bulundurmak oldukça anlamlıdır. Böylelikle yapay zekânın kendi sorunlarına dışardan bakabilecek bir bilince sahip olup olmayacağını belirleyebilecek temel ölçütlerden biri de insan zekâsı ve makine zekâsı arasındaki rekabet olarak değerlendirilebilir. Belki de sanıldığı aksine söz konusu bu iki zekâ kategorisi arasındaki işlevsel bir işbirliği ile pekişmek suretiyle insanlığa alışılmışın dışında bir gerçeklik sunabilir de denebilir.

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.

Çıkar Çatışması: Yazar çıkar çatışması bildirmemiştir.

Finansal Destek: Yazar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

Peer-review: Externally peer-reviewed.

Conflict of Interest: The author declares no potential conflicts of interest with respect to the research, authorship, and/or publication of this article.

Grant Support: The author received no financial support for the research, authorship, and/or publication of this article.

Kaynakça/ References

Aziz, A. (2008). *Sosyal bilimlerde araştırma yöntem ve teknikleri*. Ankara: Nobel Yayıncılık.

Baş, T. ve Akturan, U. (2008). *Nitel araştırma yöntemleri*. Ankara: Seçkin Kitabevi.

Baudrillard, J. (2013). *Foucault'u unutmak* (Çev. O. Adanır). Ankara: Doğa Batı Yayınları.

Berelson, B. (1952). *Content analysis in communication research*. New York: Free Press.

Bert, J. F. (2020). *Foucault* (Çev. E. Ataseven). İstanbul: Sel Yayıncılık.

Bilgin, N. (2006). *Sosyal bilimlerde içerik analizi: Teknik ve örnek çalışmalar*. Ankara: Siyasal Kitabevi.

Canpolat, N. (2005). Michel Foucault. R. Nurdoğan, vd. (Ed.), *Kadife Karanlık* içinde (ss. 75-138). İstanbul: Su Yayınevi.

- Cevizci, A. (2005). *Paradigma felsefe sözlüğü*. İstanbul: Paradigma Yayıncılık.
- Deleuze, G. (2019). *Foucault* (Çev. B. Yalım ve E. Koyuncu), İstanbul: Norgunk Yayıncılık.
- Dereli, T. (2020). Yapay zekâ ve insanlık. *TÜBA bilişim teknolojileri ve iletişim içinde* (ss. 93-106). Ankara: Tuba Yayınları.
- Derya, H. (2018). Endüstri devrimleri ve endüstri 4.0. *Galatasaray Üniversitesi İslahiye İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Uluslararası E-Dergisi*, 2(2), 1-20.
- Eliot, R. (1996). Discourse analysis: Exploring action, function and conflict in social texts, marketing. *Intelligence and Planning*, 6, 65-68.
- Erdoğan, İ. ve Korkmaz, A. (2010). *Öteki kuram*. Ankara: Pozitif Matbaacılık.
- Fairlough, N. (2005). Critical discourse analysis in transdisciplinary research. R. Wodak ve P. Chilton (Ed.), *A new agenda in (critical) discourse analysis: Theory, methodology and interdisciplinarity* içinde (ss. 53-70). USA: John Benjamins Publishing Company.
- Farrelly, M. (2010). Critical Discourse analysis in political studies. *Journal of Policy Analysis and Management*, 30(2), 98-104.
- Fırat O. Z. ve Fırat, S. (2017). Endüstri 4.0 yolculuğunda trendler ve robotlar. *İstanbul University Journal of The School of Business*, 46(2), 211-223.
- Gros, F. (2021). *Michel Foucault*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Gubrium, J. F. (1988). *Analyzing field reality*. Newbury: Sage Publications.
- Gürgüze, G. ve Türkoğlu, İ. (2019). Robot sistemlerinde kullanılan algoritmalar. *Türk Doğa ve Fen Dergisi*, 8(1), 17-31.
- Güzel, S. (2021a). Covid-19 söylemi ve toplumsal yansımaları. *Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi*, 10(2), 296-311.
- Güzel, S. (2021b). Yapay zeka söylemi ve toplumsal yansıması. 19. *Uluslararası Türk Dünyası Sosyal Bilimler Kongresi* (ss. 219-232), Bakü, Azerbaycan,
- Hammersly, M. (1997). On the foundations of critical discourse analysis. *Language and Communication*, 17(3), 237-248.
- Johanessen, I. (2010). The politics of historical discourse analysis: A qualitative research method? *Studies in The Cultural Politics of Education*, 31(2), 251-264.
- Mayring, P. (2011). *Nitel sosyal araştırmaya giriş* (Çev. A. Gümüş ve M. S. Durgun). Ankara: Bilgesu.
- Megill, A. (2021). *Aşırılığın peygamberleri* (Çev. T. Birkan). Metis Yayınları.
- Miller, G. (1997). *Context and method in qualitative research*. London: Sage Publications.
- Özmkas, U. (2012). Foucault: İktidardan biyoiktidar. *Cogito* (ss. 53-81). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Öztemel, E. (2020). Yapay zekâ ve insanlığın geleceği. M. Şeker, Y. Bulduklu, C. Korkut ve M. Doğrul (Ed.), *TÜBA bilişim teknolojileri ve iletişim içinde* (ss. 77-90). Ankara.
- Slattery, M. (2008). *Sosyolojide temel fikirler*. Ü. Tatlıcan ve G. Demiriz (Ed.), Bursa: Sentez Yayıncılık.
- Tavşancıl, E. ve Aslan, E. (2001). *İçerik analizi ve uygulama örnekleri*. İstanbul: Epsilon Yayıncılık.
- Teun, A. ve Dijk, V. (2005). Contextual knowledge management in discourse production. R. Wodak ve P. Chilton (Ed.), *A new agenda in (critical) discourse analysis: Theory, methodology and interdisciplinarity* içinde (ss. 71-99), Usa: John Benjamins Publishing Company.
- Turing, A. (1948). *Intelligence machinery*, ?, ?.
- White, L. G. (2007). Policy analysis ss discourse. *Journal of Policy Analysis and Management*, 13(3), 506-525.

Wodak, R. (2002). What CDA is about. R. Wodak ve M. Meyer (Ed.), *Methods of critical discourse analysis* içinde (ss. 14-31). London: Sage Publications.

Yıldırım, A. ve Şimşek, H. (2000). *Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri*. Ankara: Seçkin Yayıncılık.

◆ **Research Article**

Functional Perception of Artificial Intelligence and Robot Technology

Meltem TOKSOY ÇAĞAL**

 0000-0002-5115-2528

Yahya Mustafa KESKİN+*

 0000-0002-0348-7972

ARTICLE INFO

Submitted: 05.06.2023
Revision Requested: 08.07.2023
Final Revision Received: 09.07.2023
Accepted: 28.07.2023
Published Online: 15.08.2023

Keywords:

Functional Theory
Perception of Function
Artificial Intelligence
Robot
Human

ABSTRACT

Today, beyond being just technological objects, artificial intelligence and robots create a multidimensional relationship network within the social structure. This multidimensional network of relationships includes human actors such as mathematicians, engineers, bankers, doctors, soldiers, students, and teachers and non-human smart actors such as chatbots, virtual assistants, autonomous vehicles, translation programs, CCTV systems, drones, humanoid robots, and smart home robots. This study is aimed to determine the perception of function towards artificial intelligence and robots of individuals who use the said technology and follow the developments and whether this perception changes according to some variables. Some data on the perception of function towards artificial intelligence and robots are handled in line with Merton's functionality perspective. Qualitative and quantitative methods obtained the data, and it was observed that the perception of function towards the technology in question differs according to the people's expectations, needs, and positions. It is thought that the data obtained will be useful to the literature and the experts on the subject.

*This article is based on a part of the PhD thesis entitled "A Sociological Study on the Perception of Artificial Intelligence and Robotic Technology" preparing by Meltem Toksoy Çağal, at Bolu Abant İzzet Baysal University, Department of Sociology, Bolu, Türkiye

***1Corresponding Author:** Meltem Toksoy Çağal (Dr.), Karabük Municipality Special Education School, Karabük, Türkiye

 toksoymeltem61@hotmail.com

***2 Yahya Mustafa Keskin (Prof. Dr.),** Bolu Abant İzzet Baysal University, Faculty of Arts and Sciences, Department of Sociology, Bolu, Türkiye

 mustafa611968@hotmail.com

Citing This Article: Toksoy Çağal, M. ve Keskin, Y. M. (2023). Functional perception of artificial intelligence and robot technology. *Sosyolojik Bağlam Dergisi*, 4(2), 149-172. doi:10.52108/2757-5942.4.2.4

1 Introduction

Today, after the first, second and the third industrial revolutions, the Fourth Industrial Revolution is taking place, in which artificial intelligence and robots are used (Schwab, 2016). It is predicted that the Fourth Industrial Revolution will spread very quickly compared to the previous ones and its effects will be very different. Because while it took almost 120 years for the 1st Industrial Revolution to spread outside of Europe, it took less than 10 years for the Internet to spread worldwide (Effoduh, 2016, p.78). It is predicted that machines with human intelligence or intelligence superior to humans will greatly impact the future course of civilizations and daily life (Russell & Norving 1995, p.3). It is stated that societies faced with the rapid rise of this technology (Unesco & Comest, 2019, p.3) will experience both positive and negative effects of this technology (Anderson, Rainie, & Luchsinger, 2018; Frank et al., 2019). As artificial intelligence and robots, which are described as non-human smart actors, are increasingly becoming a part of society, it is seen that the technology in question has begun to raise social issues such as whether it can be held responsible for results contrary to ethical principles and whether it will endanger employment (Mlynar, Alavi, Verma, & Cantoni, 2018). Considering that the social effects of the technology in question will increase in the coming years, sociological research on artificial intelligence and robots can contribute to the positive development of the effects of this technology on individuals and societies.

Artificial intelligence and robotics, which have man-made mental abilities (Harris, 2002), are machines that can perform tasks such as thinking, multitasking and fine motor skills and start to replace humans in some tasks (World Economic Forum [WEF], 2017). Artificial intelligence is based on machine learning, which improves the ability of machines to learn by themselves like humans by processing data and artificial intelligence has abilities such as reasoning, using language and generating original ideas (Harris, 2002). In other words, AI is a collective term that includes machine systems that can perceive, think, and sometimes learn and act in line with their goals (Price waterhouse Coopers [PWC], 2018). Robots embody artificial intelligence applications (Say, 2020, p.120). Artificial intelligence systems, which are candidates to be successful in many jobs done by humans, are used in disease diagnosis, translation processes, customer service and many other areas, and this rate is increasing day by day (Wilson & Daugherty, 2018). Artificial intelligence systems which are advising medical doctors, scientists and judges, play an increasingly important role in the analysis and interpretation of data in scientific research (Unesco & Comest, 2019, p.3). Similarly, robots left the industry sector and started to work as soldiers, journalists, car drivers, doctors, bankers, nurses and lawyers in service areas. In short, it has begun to be found in all areas of life (Oberson, 2017, p.247).

The artificial intelligence system has also started to be effective in the selection of the information and news people read, the music people listen to, and the decisions people make (Unesco & Comest, 2019, p.3). The aforementioned technology has begun to affect all subjects such as the work people do, who they are, their understanding of privacy, how they consume, their leisure time, the time allocated to work, and how skills are developed (Schwab, 2016). This situation reveals the necessity of considering these smart machines, which take their place in society like an actor, from a sociological perspective. It is known that different perspectives have been developed to examine the interactions between people and technology, and the relationship between technical and social dimensions is examined (Cresswell, Wort, & Sheik, 2010). One of the different theoretical perspectives towards technology is the functionalist approach. This approach focuses on whether technology contributes to the smooth functioning of society or whether it responds to society and individual needs. In other words, functionalism addresses technology's contributions to society's stability, from facilitating leisure time to increasing productivity (Openstax, 2021). In this context, on the basis of functional theory, it is desired to determine the perception of the function of the open functions of the technology in question. The data were obtained by qualitative and quantitative methods and were handled with Merton's functionalist perspective.

2 Conceptual Framework

2.1 Functionalist Theory

Functionalism, also called structural-functional theory, sees society as a structure consisting of interrelated modules designed to meet the biological and social needs of the individuals that make

up that society (OpenStax, 2012, p.18). One of the contributors to the development of this theory, A. Comte, accepted societies as interconnected social systems and laid the foundations of functionality by arguing that the most appropriate way to study this subject should be the use of natural sciences (Gönç-Şavran, 2011a, p.9). H. Spencer contributed to this theory by stating that just as organs work together to ensure the functioning of the body, various parts of society also work together to maintain the functioning of society (OpenStax, 2017, p.15). In this context, as in the living system, the change in one of the social systems also affects the other parts (Poloma, 1996, p.31). In other words, societies are a system consisting of interconnected elements, parts or institutions, and the parts or elements in the system gain value according to the functions they provide to the system (Swingewood, 1998, p.272-273). The relationship of the part to the whole is functional when the parts of the society meet the needs and provide continuity (Gönç-Şavran, 2011a, p.6).

Robert Merton identified the shortcomings of the aforementioned theory and contributed to eliminating its flaws (Aslantürk& Amman, 2008, p.431). Merton crossed the boundaries of traditional functionality and criticized the assumptions of functional unity, functional universality and indispensability (Chaudhry&Venugopal, 2004, p.57). Functional unity is when a social function has a kind of unity and all parts of the social system work together in harmony (Chaudhry&Venugopal, 2004, p.57). In other words, functional unity argues that standardized social and cultural beliefs or practices are functional for all individuals in society (Ritzer, 2011, p.252). However, Merton argues that functional unity can be valid in relatively homogeneous, primitive societies and cannot be extended to modern and complex societies (Ritzer, 2011; Chaudhry & Venugopal, 2004, p.57). Merton stated that society is divided into groups and subgroups. He argued that what is functional for one group may be dysfunctional for another. It was stated that nothing is indispensable and that functional alternatives and their equivalents can always be found (Chaudhry & Venugopal, 2004, p.57). Merton first questioned whether any culturally standardized practice or belief is functional for society as a whole. Afterwards, he reminded that social uses or beliefs may be functional for some groups in the same society and dysfunctional for others (Chaudhry & Venugopal, 2004, p.57). Merton criticizes the logic that standardized cultural practices are functional for everyone, and questions for whom that functionality is. For example, while the patriarchal system is functional for men, it does not have the same function for women (Cuff et al., 1989; cited in Gönç-Şavran, 2011b, p.32). Merton, emphasizing that functional integrity is contrary to reality, stated that what is functional for one group may be dysfunctional for another group, and what is functional for one group will not be functional for the whole (Poloma, 1996, p.39). The universal functionalism assumption accepts that all social or cultural forms have positive functions (Chaudhry & Venugopal, 2004, p.57; Ritzer, 2011, p.252). This situation is different from, in other words, contradictory to what is encountered in the real world, Merton emphasizes that not every structure, tradition, idea or belief has positive functions (Ritzer, 2011, p.252). An element in society, of a development or each item cannot have a positive function; It was stated by Merton that some items may be dysfunctional and some nonfunctional (Merton, 1968). Social processes that have undesirable consequences for the functioning of society are called dysfunctions. Examples of educational dysfunction include getting bad grades, dropping out of school, not graduating, and not being able to find a suitable job (OpenStax, 2012, p.18). While religion has an integrative effect on the one hand, it can also cause conflicts or groupings (Adak, 2018, p.25, 26). Being non-function is different from dysfunctional function, and according to Merton, it indicates that a structure can continue to exist even though it has a dysfunctional or non-function for the system as a whole (Ritzer, 2011, p.257). On the other hand, although some elements in society have a dysfunctional function, they somehow contribute to the survival of society (Newman, 2016, p.21).

Merton underlined that, unlike functionalists who analyze society as a whole, the analysis should be done based on organization, institution or group (Ritzer, 2011, p.256). It has been underlined that social structures or institutions may contribute to the protection of the system as well as have negative consequences (Ritzer, 2011, p.253). The functionality of the slavery system differs according to black families, white families, black political organizations and white political organizations. Merton explains whether something is functional or dysfunctional with the concept of net balance, which emerges when analyzed in different situations. In terms of net balance, slavery is probably more functional for certain social units, while it is more dysfunctional for other social units. For example, slavery in the South of the United States positively affected white southerners by providing cheap labor, support for the cotton economy, and social status (Ritzer, 2011, p.256).

Merton stated that the functional consequences of social practices or cultural elements should be considered according to the net balance obtained by considering both positive (positive) and negative (negative) functions (Poloma, 1996, p.40). Merton also pointed out that social processes often have multiple functions. While manifest functions result from a sought or anticipated social process, hidden functions are the unexpected results of a social process (OpenStax, 2017, p.15; Hammond, 2010, p.22). Merton made a distinction between the manifest function and the latent function and stated that the participants were aware of the overt function but were not aware of the latent function. The latent function is neither intended nor known (Chaudhry & Venugopal, 2004, p.55). For example, a manifest function of university education includes acquiring knowledge, preparing for a career, and finding a good job using that education. The latent functions of university education include meeting new people, participating in extracurricular activities, and even finding a partner. Another hidden function of education is to create an employment hierarchy based on the level of education achieved. Latent functions can be useful, neutral or harmful (OpenStax, 2012, p.18).

2.2 Functional Evaluation of Artificial Intelligence - Robotic Technology

It has been seen since ancient times that technology has the function of changing and transforming societies, institutions, people's lifestyles, and people's social relations (Buduklu & Şeker, 2020, p.246). It is known that technological advances are beneficial for the development of societies as well as providing personal benefits by improving the living conditions of individuals (Perşembe, 1991, p.177). For example, in the historical process, people have invented machines to make their work easier. These machines, computers, or robots have done things humans never wanted. Thus, the functionality of machines has increased by allowing people to cooperate with machines (Epstein, 2015, p.44). In this context, artificial intelligence and robot technology have started to move out of the industrial field and into daily life, just like the spread of computers to the home (Harris, 2002). They are becoming much cheaper and more accessible as other technological devices day by day (Cincioğlu, Şişman & Yaman, 2015, p.43). Robots, which are used in health, education and business areas, have also started to be used in homes. This shows that the aforementioned technology has grown dramatically (Calderon, Mohan, & Sin Ng, 2015, p.102). Robots help people in their daily lives by building machines, packing food and washing cars (Hockstein, Gourin, Faust & Terris, 2007, p.113). Robots that can interact with humans have been developed in the 21st century (Woods, Dautenhahn & Schulz, 2005, p.126). These robots support people by helping people. Therefore, it is stated that the 21st century will be the age of digital creatures (Fujita, 2001, p.781). When the relations of AI and robot technology with different elements in the social structure are examined, it is predictable that they will have manifest and positive functions for the individual and social dimensions. This technology offers important opportunities in every field, from health to education, from industry to entertainment, and from agriculture to defense and space studies (Erdinç, 2014, p.15; Diehl et al. , 2014, p.249; Solis & Takanishi, 2012, p.130; Kececi, 2012, p.176). For example, leading tech firms have launched Earth AI to tackle sustainability challenges such as agriculture, water, biodiversity and climate change (Heiner & Nguyen, 2018). It is stated that smart machines can save hundreds of thousands of lives worldwide each year and increase mobility for the elderly and disabled. It is also stated that with smart buildings, energy savings can be achieved and carbon emissions can be reduced, in short, the quality of life can be increased. Intelligent government systems can serve citizens more quickly and precisely, better protect those at risk and save money. It is stated that with artificial intelligence-supported education, teachers can help each child to have safe and satisfactory education (Executive Office of the President, 2016, p.5).

2.1.1 Functional Perception

Perception is expressed as the process of giving meaning to objects or events in the environment by individuals (Şimşek et al., 2007, p.93). There are various factors affecting the perception process, and this is based on the individual's unique characteristics. In the face of the same situation, people interpret the event in different ways. This varies according to the knowledge, expectations, wishes, needs and feelings of the person perceiving the situation. In other words, the perception process can change according to the knowledge, motivation and mood of the perceiver (Şimşek et al., 2007, p.94). Utilitarian (functional) value perception is a functional state and includes cognitive evaluation. For example, elements of a product such as saving and providing comfort are considered as utilitarian values (Külter-Demirgüneş, 2016, p.249). In other words, this type of perception covers the functional benefits that the product or service provides or will provide (Kaya & Özen, 2012, p.15).

With artificial intelligence and robot technology being involved in people's lives, it is necessary to meet the needs and expectations of people for this technology to be functionally evaluated or accepted by them. If the expectation is not met, Adaptation Gap occurs. AG emerges from the difference between function and expectation on users' impressions of artificial agents (such as artificial intelligence, robots, machines, etc.) (Komatsu & Yamada, 2011, p.67; Komatsu, Kurosawa, & Yamada, 2011, p.2). $AG < 0$; the negative adaptation gap occurs when the artificial agents do not perform the expected function, and in this case, the user is disappointed and rejects the robot's output by not believing it. $AG > 0$; A positive adaptation gap occurs when the user exceeds the function expected from artificial mediators or, in other words, exceeds the perceived function. The user believes and accepts the outputs of the robot because he is not disappointed. $AG = 0$; when the function expected of the user from artificial agents and the work done is equal, there is no adaptation gap and the robot is only considered as a tool for the users (Komatsu & Yamada, 2011, p.67; Komatsu et al., vd., 2011, p.2). For example, when the user encounters a human-like robot, he expects such a robot to have humanoid features and behave in a human-like manner. When the user encounters a dog-like robot, he expects it to show dog-like behavior and naturally communicate with him using commands such as "sit-stand-go-reach-fetch" and other words for a real dog. The robot must meet the expectations of those who use it. Otherwise, the user will be disappointed and will not be willing to use the robot (Scopelliti, Giuliani, D'Amico, & Fornara, 2004, p.126).

3 Methodology

3.1 Purpose of Research

In this study, it is aimed to determine whether people's perception of function towards artificial intelligence and robot technology differs according to gender, age, education level, occupation, economic situation and urban variables, and to determine the views of human actors about the functions of the technology in question. For this purpose, the research problems are as follows:

1. Do people's perceptions of artificial intelligence and robot technology function differ according to gender, age, education level, occupation, economic situation and urban variables?
2. What are people's opinions about the functions of artificial

3.2 Rationale and Importance of the Research

The diversification of artificial intelligence and robot technology day by day and their inclusion in life have revealed the need for research on their effects on individuals. When the literature is scanned, it is seen that there are very limited studies on the determination of the opinions of individuals who have started to experience the technology in question. The fact that there is no study on the perception of the function of artificial intelligence and robot technology is thought to make this research important, and it is predicted that this study will fill one of the gaps in the field.

3.3 Rationale and Importance of the Research

This study used a mixed research method, in which qualitative and quantitative methods are used together. The rationale for using mixed methods research in this study is to expand the research boundaries by using multiple research components and different methods, in other words, to increase the scope of the research. While quantitative data reflect numerical data and statistical analysis, qualitative data reflect in-depth information through narratives (Fraenkel, Wallen, & Hyun, 2012, p.557). One of the most important purposes of a qualitative study is to reveal the perceptions and experiences of the individuals included in the research. The researcher interviews individuals to understand how they perceive or interpret the outside world. The descriptive data obtained from the interviews form the basis of the analyzes to be made later (Yıldırım & Şimşek, 2006, p.45). The correlational research method was applied in the quantitative step of the study. The relationship screening method is used to determine the relationship between variables. In other words, it is done to determine the relationships between two or more variables and explain what kind of relationship exists. With the relational method, it is tried to find out to what extent some relationship type or types exist (Büyüköztürk, Kılıç-Çakmak, Akgün, Karadeniz, & Demirel, 2012, p.15). In this research, the "Artificial Intelligence and Robot Technology Perception Scale", developed within the scope of the quantitative study, was applied and IBM SPSS Statistics v26.0 was used in the statistical analysis of the data. The semi-structured interview technique was used within the scope of the qualitative

study, and the data obtained from the interviews as a result of the qualitative study were analyzed with the descriptive analysis method.

3.4 Research Groups

In this study, data were collected from two different groups. In the quantitative stage of this research, statistical analysis was conducted to determine the relationship between gender, age, education level, occupation, economic status and urban variables of perception of function towards artificial intelligence and robot technology. In the research conducted to determine the relationships, the research group consisted of 491 people. In this context, the selection of individuals was made among the volunteer participants in the survey applied via Google Forms, using the appropriate sampling method. The participants included in the study were between the ages of 18-81 and the mean age was 42.24 (± 15.10). Details regarding the socio-demographic characteristics of the participants are given in Table 1.

Table 1. Findings Regarding the Socio-Demographic Characteristics of the Study Group to Determine the Relationships between the Variables

Variant	Groups	F	%
Gender	Woman	192	39.1
	Man	299	69.9
Birth year	1940-1959	82	16.7
	1960-1979	146	29.7
	1980-1994	187	38.1
	1995-2010	76	15.5
Education level [‡]	Literate	1	.2
	Illiterate	1	.2
	Primary school	3	.6
	Middle school	4	.8
	High school	34	6.9
	Licence	334	68.0
Job	Graduate	114	23.2
	Teacher	187	38.1
	Health employee	39	7.9
	Military-Security	30	6.1
	Employee	45	9.2
	Officer	44	9.0
	Academician	35	7.1
	Engineer	41	8.4
Economical Situation	Student	30	6.1
	Retired	40	8.1
	0-2500 TL	58	11.8
	2501-3500 TL	21	4.3
	3501-4500 TL	60	12.2
	4501-6000 TL	163	33.2
Living Place	6001-10500 TL	137	27.9
	10501 and above	52	10.6
	City	192	39.1
	Bigcity	299	69.9

[‡]These four groups were not included in the analysis of education level due to the insufficient number of participants who marked their education level as "illiterate", "literate", primary school and "secondary school".

There are 15 people in the group that is the sample for the qualitative part of the study. Care was taken to ensure that these people had medium and high levels of knowledge about artificial intelligence and robotics. Using the snowball method, the first volunteer participant is the person who has knowledge about artificial intelligence and robot technology known to the researcher and follows the developments, and the other participants were reached through the first participant. The participants were first contacted by phone or e-mail and informed about the study, and then an appointment was made for the interview. Some descriptive information about the research group is summarized in Table 2.

There are 15 people in the group that is the sample for the qualitative part of the study. Care was taken to ensure that these people had medium and high levels of knowledge about artificial intelligence and robotics. Using the snowball method, the first volunteer participant is the person who has knowledge about artificial intelligence and robot technology known to the researcher and follows the developments, and the other participants were reached through the first participant. The participants were first contacted by phone or e-mail and informed about the study, and then an appointment was made for the interview. Some descriptive information about the research group is summarized in Table 2.

Table 2. Some Descriptive Information About the Interviewees

Participant	Gender	Age	Education Level	Job	Economical Situation	City	Living Place	Perceived Knowledge Level	The Level of Following the Developments
P1	Man	68	Licence	Retired	3.501-4.500	Trabzon	Bigcity	Mid	Often
P2	Man	54	Graduate	Soldier	10.501 ve	Ankara	Bigcity	Mid	Always
P3	Woman	36	Graduate	Academician	6.001-10.500	Trabzon	Bigcity	Mid	Often
P4	Man	25	Licence	Guidance and Psychological Counselor	4.501-6000	Rize	City	High	Always
P5	Woman	47	Licence	Guidance and Psychological Counselor	6.001-10.500	Rize	City	Mid	Often
P6	Woman	31	Graduate	Sociologist	6.001-10.500	Afyon	City	Mid	Often
P7	Man	45	Licence	Teacher	6.001-10.500	Karabük	City	Mid	Often
P8	Man	33	Graduate	Physicist	6.001-10.500	Artvin	City	Mid	Often
P9	Man	40	Graduate	Teacher	4.501-6000	Karabük	City	High	Often
P10	Man	35	Licence	Banker	6.001-10.500	Karabük	City	High	Often
P11	Man	50	Licence	Engineer	4.501-6000	Karabük	City	Mid	Often
P12	Woman	36	Graduate	Press and	2501-3500	Sivas	City	Mid	Often
P13	Man	38	Graduate	Soldier	6.001-10.500	Van	Bigcity	Mid	Often
P14	Woman	25	Graduate	Academician	6.001-10.500	Trabzon	Bigcity	Mid	Often
P15	Man	57	Graduate	Engineer	6.001-10.500	İstanbul	Bigcity	Mid	Often

Ethical Statement: Ethical permission was obtained from the Human Research Ethics Committee of Bolu Abant İzzet Baysal University on 29/04/2021 with the number 2021/159 in order to conduct the research and collect the data. The study was conducted with volunteer participants who agreed to answer the interview questions and gave their consent.

3.5 Data Collection Tools

In this study, the "Personal Information Form" created by the researcher, "Artificial Intelligence and Robot Technology Perception Scale", a semi-structured interview form was used to measure the function perception level of the participants toward artificial intelligence and robot technology.

Information Collection Form: In the information form created by the researcher to determine some demographic information about the sample groups participating in qualitative and quantitative

research, there are questions about age, gender, education level, income level, occupation and city of residence.

The artificial Intelligence and Robotics Perception Scale was used in the quantitative step of the research. The aforementioned scale was designed in a 5-point Likert type consisting of “Strongly disagree”, “Disagree”, “Undecided”, “Agree” and “Strongly Agree” options. A rating was made between strongly disagree (5) and strongly agree (1). The scale consists of 26 items with four factors. Within the scope of this research, items from 1 to 12 on the scale to measure perception of function were used in data analysis. Within the scope of this research, the Cronbach Alpha Internal Consistency Coefficient technique was used in the reliability analysis. The Cronbach alpha internal consistency coefficient shows the total reliability of that scale and the general acceptance is that this value is .70 and higher (Kılıç, 2016, p.47). In this context, it is seen that the function perception items of the scale have a high level of reliability.

Table 3. Reliability Analysis Results of Artificial Intelligence and Robotics Perception Scale

Factor	ItemNumber	InternalConsistency (Cronbach Alfa)	
		EFA Group	CFA Group
Perception of SocialFunctioning	5	.80	.74
Perception of PersonalFunctioning	7	.87	.86
Total FunctionPerception	12	.89	.89

In the context of confirmatory factor analysis (CFA) performed to determine the construct validity of the scale, the acceptable and perfect fit values (Hu & Bentler, 1999) of the fit indices examined to determine the adequacy of the scale are shown in Table 4.

Table 4. Perfect and Acceptable Fit Values for Fit Indices Examined in the Study and Fit Index Values Obtained from CFA

Examined Fit Index	Perfect Fit Standards	Acceptable Fit Standards	Obtained Fit Index	Result
χ^2/sd	$0 \leq \chi^2/sd \leq 2$	$2 \leq \chi^2/sd \leq 3$	2.39	Acceptable Fit
GFI	$.95 \leq GFI \leq 1.00$	$.90 \leq GFI \leq .95$.80	Close to Acceptable Fit Criterion
AGFI	$.90 \leq AGFI \leq 1.00$	$.85 \leq AGFI \leq .90$.76	Close to Acceptable Fit Criterion
CFI	$.95 \leq CFI \leq 1.00$	$.90 \leq CFI \leq .95$.95	Perfect Fit
NFI	$.95 \leq NFI \leq 1.00$	$.90 \leq NFI \leq .95$.91	Acceptable Fit
NNFI	$.95 \leq NNFI \leq 1.00$	$.90 \leq NNFI \leq .95$.94	Acceptable Fit
IFI	$.95 \leq IFI \leq 1.00$	$.90 \leq IFI \leq .95$.95	Perfect Fit
RMSEA	$.00 \leq RMSEA \leq .05$	$.05 \leq RMSEA \leq .08$.08	Acceptable Fit
SRMR	$.00 \leq SRMR \leq .05$	$.05 \leq SRMR \leq .10$.07	Acceptable Fit
PNFI	$.95 \leq PNFI \leq 1.00$	$.50 \leq PNFI \leq .95$.82	Acceptable Fit
PGFI	$.95 \leq PGFI \leq 1.00$	$.50 \leq PGFI \leq .95$.66	Acceptable Fit

$\chi^2=694.14, sd=290$

For the interview form, in the qualitative step of the research, the criterion of credibility (Robson, 1993) used in qualitative research was taken into account, instead of validity, which is the criterion in quantitative research and various strategies were used in this context (Lincoln & Guba, 1985; Shenton, 2004). First of all, the data collected after each question was summarized, and the accuracy of these was checked with the participants to see if there was anything else they wanted to add, and then the data were made ready for analysis. In addition, giving feedback on the collection and analysis of data and writing the results by an expert who has knowledge of the research is another way to ensure credibility.

4 Results

4.1 Results Obtained Regarding the Artificial Intelligence and Robot Technology Function Perception of the Participants

Do the participants' perceptions of artificial intelligence and robot technology function differ according to gender, age, education level, occupation, economic situation and city variables? The details of the problem are shown in the tables below.

Table 5. Perception of Function – Gender

	Group	N	Rank Average	Rank Sum	U	p
Perception of Social Functioning	Women	192	248.69	47748.50	28187.50	.735
	Men	299	244.27	73037.50		
Perception of Personal Functioning	Women	192	274.57	52717.00	23219.00	.000*
	Men	299	227.66	68069.00		
Total Function Perception	Women	192	265.65	51005.50	24930.50	.014*
	Men	299	233.38	69780.50		

*p<.05

According to the results of the Mann-Whitney U test, which was conducted to determine whether there is a significant difference in the social function perception, personal function perception and general function perception scores of male and female participants; while no statistically significant difference was observed in the social functioning perception score (U=28187.50, p>.05), personal functioning perception (U=23219.00, p<.05) and general functioning perception (U=24930.50, p<.05) scores a significant difference was observed. Looking at the mean rank of this finding, it was concluded that women's perception of personal and general function was higher than that of men.

Table 6. Perception of Function – Birth Interval

	Groups	N	Rank Average	sd	χ^2	p	Significant Difference
Perception of Social Functioning	1940-1959 (1)	82	220.98	3	6.877	.076	meaningless
	1960-1979 (2)	146	236.44				
	1980-1994 (3)	187	265.56				
	1995-2010 (4)	76	243.22				
Perception of Personal Functioning	1940-1959 (1)	82	191.31	3	26.266	.000*	1-3 1-4 2-3 2-4
	1960-1979 (2)	146	225.06				
	1980-1994 (3)	187	273.55				
	1995-2010 (4)	76	277.45				
Total Function Perception	1940-1959 (1)	82	198.83	3	20.027	.000*	1-3 1-4 2-3
	1960-1979 (2)	146	227.32				
	1980-1994 (3)	187	273.45				
	1995-2010 (4)	76	265.24				

*p<.05

The Kruskal-Wallis test was used to determine whether there was a difference between participants with different birth years in social function perception, personal function perception and general function perception scores. According to the results of the analysis, the social function perception ($\chi^2=6.877$, p>.05) scores of the participants do not differ significantly according to the year of birth. On the other hand, a significant difference was observed in the scores of perception of personal function ($\chi^2=26.266$, p<.05) and perception of general function ($\chi^2=20.027$, p<.05). As a result of multiple comparisons made with the Mann-Whitney U test to determine the source of differentiation, this difference was found in the perception of personal function between 1940-1959 and 1980-1994, 1940-1959 with 1995-2010, 1960-1979 with 1980-1994, 1960-1979 with 1995- 2010 birth year ranges; in general function perception, it was determined that it was between 1940-1959 and 1980-1994, between 1940-1959 and 1995-2010, between 1960-1979 and 1980-1994 birth year. According to these results, when the mean rank is examined, it is seen that the perception of personal and general function of the participants born between 1980-1994 is higher than the participants

born between 1940-1959 and 1960-1979; The perception of personal and general function of the participants born between 1995-2010 is higher than the participants born between 1940-1959; It was observed that the perception of personal function of the participants born between 1995-2010 was higher than the participants born between 1960-1979.

Table 7. Perception of Function – Education Level

	Groups	N	Rank Average	sd	χ^2	p	Significant Difference
Perception of Social Functioning	High School (1)	34	172.84	2	11.442	.003*	1-2 1-3
	License (2)	334	240.73				
	Graduate (3)	114	264.23				
Perception of Personal Functioning	High School (1)	34	228.69	2	.316	.854	meaningless
	License (2)	334	242.75				
	Graduate (3)	114	241.65				
Total Function Perception	High School (1)	34	201.15	2	3.684	.158	meaningless
	License (2)	334	241.57				
	Graduate (3)	114	253.34				

*p<.05

The Kruskal-Wallis test was used to determine whether there was a difference between participants with different education levels in social function perception, personal function perception and general function perception scores. According to the analysis results, the personal function perception of the participants ($\chi^2=.316$, $p>.05$) and general function perception ($\chi^2=3.684$, $p>.05$) scores do not differ significantly according to education level. On the other hand, a significant difference was observed in the scores of perception of social function ($\chi^2=11.442$, $p<.05$). As a result of multiple comparisons made with the Mann-Whitney U test to determine the source of differentiation, it was determined that this difference was between high school and undergraduate education, high school and graduate education level. Based on these findings, when the mean rank is examined, it has been concluded that the social function perception of the participants with high school education level is lower than the participants with undergraduate and graduate education level.

Table 8. Perception of Function – Job

	Groups	N	Rank Average	Sd	χ^2	p	Significant Difference
Perception of Social Functioning	teacher (1)	187	256.35	8	33.440	.000*	1-4 4-6 1-6 4-7 1-9 4-9 2-4 5-6 2-9 6-8 3-4 6-9 4-5 7-9
	Health Worker (2)	39	280.27				
	Military-Security (3)	30	243.33				
	worker (4)	45	164.72				
	Officer (5)	44	240.07				
	Academic (6)	35	306.40				
	Engineer (7)	41	276.55				
	student (8)	30	234.13				
	Retired (9)	40	188.91				
Perception of Personal Functioning	teacher (1)	187	246.54	8	15.894	.044*	1-9 2-9 3-9 6-9 7-9 8-9
	Health Worker (2)	39	270.14				
	Military-Security (3)	30	262.28				
	worker (4)	45	230.11				
	Officer (5)	44	217.05				
	Academic (6)	35	273.44				
	Engineer (7)	41	270.77				
	student (8)	30	278.65				
	Retired (9)	40	183.55				
Total Function Perception	teacher (1)	187	250.48	8	23.952	.002*	1-4 4-7 1-9 4-9 2-4 5-6 2-9 6-9 3-4 7-9 3-9 8-9 4-6
	Health Worker (2)	39	277.60				
	Military-Security (3)	30	259.80				
	worker (4)	45	195.52				
	Officer (5)	44	224.99				
	Academic (6)	35	293.91				
	Engineer (7)	41	276.80				
	student (8)	30	259.67				
	Retired (9)	40	180.05				

*p<.05

The Kruskal-Wallis test was used to determine whether there was a difference between participants with different occupations in social function perception, personal function perception and general function perception scores. According to the analysis results, the participants' perceptions of social function ($\chi^2=33.440$, $p<.05$), personal function perception ($\chi^2=15.894$, $p<.05$) and general function perception ($\chi^2=23,952$, $p<.05$) scores differ significantly according to occupational groups. Mann-Whitney U test to determine the source of differentiation has been made. As a result of multiple comparisons, teacher and worker, teacher and academician, teacher and retired, health worker and worker, health worker and retired, military-security and worker, worker and civil servant, worker and academician, worker and engineer, worker and retired, civil servant and employee, academicians and students, academicians and retired, engineers and retired occupational groups have been determined that there is a difference in the perception of social function. Occupational groups in the perception of personal function include retired and teacher, retired and health worker, retired and military-security, retired and academician, retired and engineer, retired and student; in general function perception, teacher and worker, teacher and retired, health worker and worker, health worker and retired, military-security and worker, military-security and retired, worker and academician, worker and engineer, worker and retired, civil servant and academician, academician and retired, engineer and retired, student and retired occupational groups have been determined.

Table 9. Perception of Function – Income Level

	Groups	N	Rank Average	Sd	χ^2	p
Perception of Social Functioning	0-2500 TL	58	210.14	5	8.775	.118
	2501-3500 TL	21	208.79			
	3501-4500 TL	60	229.46			
	4501-6000 TL	163	251.97			
	6001-10500 TL	137	258.15			
	10501 and above	52	269.40			
Perception of Personal Functioning	0-2500 TL	58	256.86	5	3.324	.650
	2501-3500 TL	21	228.71			
	3501-4500 TL	60	220.14			
	4501-6000 TL	163	250.32			
	6001-10500 TL	137	244.93			
	10501 and above	52	259.98			
Total Function Perception	0-2500 TL	58	237.07	5	4.750	.447
	2501-3500 TL	21	217.90			
	3501-4500 TL	60	219.78			
	4501-6000 TL	163	251.66			
	6001-10500 TL	137	250.53			
	10501 and above	52	267.91			

The Kruskal-Wallis test was conducted to determine whether there was a difference between participants with different income levels in social function perception, personal function perception and general function perception scores. According to the analysis results, the participants' perceptions of social function ($\chi^2=8.775$, $p>.05$), personal function perception ($\chi^2=3.324$, $p>.05$) and general function perception ($\chi^2=4.750$, $p>.05$) scores do not differ significantly according to the year of birth.

Table 10. Perception of Function – Living Place

	Groups	N	Rank Average	Rank Sum	U	p
Perception of Social Functioning	City	192	249.10	47826.50	28109.50	.697
	Bigcity	299	244.01	72959.50		
Perception of Personal Functioning	City	192	251.84	48352.50	27583.50	.464
	Bigcity	299	242.25	72433.50		
Total Function Perception	City	192	250.41	48078.50	27857.50	.581
	Bigcity	299	243.17	72707.50		

According to the results of the Mann-Whitney U test, which was conducted to determine whether there is a significant difference in the social function perception, personal function perception and general function perception scores of the participants living in the city and the big city, social function perception ($U=28109.50$, $p>.05$), personal function perception No statistically significant difference was observed in the scores ($U=27583.50$, $p>.05$) and general perception of function ($U=27857.50$, $p>.05$).

4.2 Qualitative Findings Obtained from Semi-Structured Interviews

4.2.1 Service Areas in Which Participants Perceive AI and Robot Technology as Functional

It has been stated that the use of artificial intelligence and robot technology in service procurement will be functional. Health, construction and industry constitute the prominent socio-cultural service areas. Opinions on the technology in question are as follows:

"I think that the use of this technology in the field of health will be functional. It can provide diagnosis and treatment, and can be a supportive force when doctors are tired and sleepless..."(P1)

"In an article I read, a doctor in America operated on a patient in a different part of the world using the facial system and robotic arms. I think that such developments will be very beneficial to health care. In addition, I would like the robot and the human doctor to intervene at the same time in a surgical intervention for me. The robot will do the fine work, but the doctor will also check it..."(P5)

"It is very suitable for use in the healthcare field. The doctor is operating remotely, the man is operating from Canada to Istanbul, these are super developments. A doctor can reach everywhere from one point without going anywhere, and he gives everyone the chance to reach this opportunity..."(P15)

"I think it will be useful because I think that AI and robots will do didactic work quickly in the construction field and such. I see it as an assistive technology in areas where a human touch is important in service areas such as education, elderly care and child care, that is, it will have a facilitating effect, but it cannot directly replace people..."(P3)

"I think that the use of robots in chemical and health-hazardous factories and industries will be functional. In terms of human health, it can eliminate human deaths and serious health problems caused by working conditions. Because no matter how much security measures are taken in areas such as industry and construction, people experience serious health problems and deaths..." (P11)

"The use of artificial and robotic technology in education services will be beneficial. Thanks to AI systems, I will be able to get training whenever and wherever I want, and I think everyone will benefit in this way..."(P10)

In the interviews, it was determined that sociocultural environments such as hotels, shopping centers or museums are one of the service areas that artificial intelligence and robot technology see as functional. Some of the opinions of the participants on this subject are as follows:

"When I'm shopping, I get annoyed when staff comes to help me. I would like to wander by myself. I don't want anyone to guide me in shopping. It would be better for me if I was not bothered by a robot accompanying me..."(P2)

"I think it would be beneficial to use artificial intelligence and robot technology in hotels and shopping centers. The use of robots will be better in this kind of service, especially in terms of cleaning, especially in today's world where human crowds increase and epidemic diseases are experienced. I would also like the robot to carry my luggage and show me my room at the hotel..." (P5)

"I think this technology will be functional in hotel services. I think that it will perform tasks such as carrying suitcases, showing my room, making payments for hotel services more smoothly and with high quality. There is no need for emotion in such services and I would like the error to be zero..." (P13)

In addition, the views that this technology will be functional in risky missions in military and security service areas and that its use in the military field will be dysfunctional are expressed as follows:

"Since individual and community safety is essential for me, I think it would be appropriate and functional to use it for both individual and community safety. It can be faster and more predictive in detecting crimes and criminals. In addition, I think that it will reduce the injury and death rates of human soldiers in the military field..."(P1)

"It will be useful for security. Soldiers do not die while performing their duties using AI and robot technology..."(P5)

"It should not be used in the field of defense very clearly, this technology is very open to use for war and violence..." (P2)

"I find its use in the military field risky in this respect. The military system can collapse in an instant, which will further increase the risk of confidential information being hacked and captured by other states..."(P6)

"I think it should not be used in the military arena. For example, you made a program that considers the plane of the state that will attack us as the enemy. When this AI-powered device is hacked, it can now see us as the enemy; that is, it can perceive the friend as the enemy and the enemy as the friend, and it is now easy to do this today..." (P7)

4.2.2 Functionally Perceived Position of AI and Robotics

The opinions of the participants about the functionally perceived position of the artificial intelligence supported robot in their personal lives are summarized below.

"I would like him to be in the assistant position in my life so that I can handle and finish my work better. While doing business, you may disagree with a person or slow down. A robot does not do this, it gives you speed and time ..." (K6)

"I would like an AI to be my assistant. If I have an assistant, it takes up my workload. Thus, more time is left for me to socialize for human values such as reading, thinking, traveling, having fun, and walking around. I do not want to be friends because the concept of friendship includes emotion. How can a robot perceive crying, sadness, joy, fear, excitement and how can these feelings be shared with him"... (P9)

"I would like to have an assistant, but I would like him to be in our lives as a friend, as I think it will be useful for lonely people in society. I think it will be useful for people who feel lonely, it will be something they can share their loneliness with. This position is very important, as I think it can reduce the loneliness phenomenon in people..." (P8)

4.2.3 Desired Tasks of AI and Robotics

During the interview, the opinions of the participants on the tasks that AI and robot technology are asked to do to make their lives easier are summarized below. It was seen that the majority of the participants wanted to do home-related chores.

"I want the house to meet all kinds of needs and inform me of the deficiencies. I want it to clean the house, do the ironing, that is, do my daily routine work. I want him to do things that take my time..." (P2)

"I want him to take the burden of my housework. Currently, there are robots that do house sweeping and wiping, I want them to do housework that requires such physical activities..." (P3)

"As someone who lives alone, my problem is cooking. I would like him to think about and handle my daily chores like this, to know the food I like and to order, in short, to take care of my daily chores..." (P4)

From their professional burdens, it is seen that participants especially want artificial intelligence and robot technology to take over the paperwork. Some of the opinions on the subject are as follows:

"Due to my job, I have to do intellectual work on the one hand, and on the other hand, I have to give lectures, consultancy, paperwork, and exams. I spend a lot of time on all of these. When I devote time to these, my intellectual development lags. Let artificial intelligence lighten my professional burden; let documents and exams follow this kind of work" (P6)...

"I would like him to follow up on the documents related to my profession; on which date what letter will be answered, and send it to me on my behalf. Let him prepare a prescription for my projects; they really take time..."(P7)

"I want him to do my paperwork. Thus, I could have spent more time on teaching with my job..."(P9)

Other opinions on the subject are as follows:

"I would like robots to track my banking transactions. I have to go to all kinds of banks and wait at the counters, without the need for this, I want the system to handle all my work and just submit a report to me. In addition, I would like him to analyze my stock market transactions and give guidance on papers that will gain value and lose value..."(P1)

"I want him to do my financial transactions; I want him to follow up on my money; I trust these transactions to make money. I am trying to make statistics for myself in financial transactions; let him do it for me..." (P13)

"I want it to drive my car and I want everyone to head to it. Thus, I think that transportation will be more regular and systematic..." (P8)

"First of all, I would like to make my life easier by using my vehicle. Because I want to take time for myself on the road. Due to my job, my workplace is far away and I always drive. I spend most of the day driving. If I do not use the vehicle in that process, I could do different things ..." (P11)

"When I have a legal problem, I would like to have a robot lawyer as my advisor. The human will be more useful than the lawyer. Because a human will have much more data than a lawyer. Thus, it will synthesize better and find a more suitable solution for me. Plus, I don't have to go to a lawyer and pay money." (P4)

4.2.4 Views on the Effects of AI and Robot Technology on Business Life

Participants were asked to evaluate how artificial intelligence and robotics would affect their work lives. Participants expressed their views on the effects on business life as follows:

"It is said that some professions are over and will be replaced by AI and robots. Especially for the healthcare and banking sectors. I do not see this as possible for fields such as education, academics, and psychological counseling. I think it will make my work life easier. I don't know how far it will go, but I don't think it will take my job away in the short term..."(P3)

"I think it will affect my job positively; I don't think it will take my job away from me. I think this is difficult in the field of education. Because emotions are involved. As a guidance and psychological counselor, I don't think it will have a negative effect in the short term. This technology can conduct certain sessions, preliminary sessions..." (P4)

"I think it will affect my business life positively. Namely, now I am getting rid of writing pages by using systems such as WhatsApp's voice recognition feature. It may be enough for me to just say what I want to write out loud..."(P9)

"It will make my business life easier as an employer. I will have robots that work 24 hours a day without getting tired; this will save me from the burden of many human employees and risks related to occupational safety. It will increase my productivity and quality of work and reduce my costs. However, it will be negative for the workers..." (P11)

"As a construction engineer, that is, as a practitioner in the field, the robot that makes plaster, the robot that builds walls, makes my job easier. And they will help me uncover fewer faulty structures. No one will be able to steal from iron or cement. I already know that such robots have been developed..."(P15)

"It will negatively affect my profession as a banker because we are more interested in statistical calculations and more technical stuff. I think this technology will end the banking profession in the near future after 2030..." (P10)

4.2.5 The impact of AI and Robotics on Community Welfare

The participants' opinions on the impact of artificial intelligence and robot technology on the welfare of society are summarized below. It is seen that the participants were evaluated in two different ways. While some of them said that it would have a direct positive contribution to the welfare of society, others stated that it could make a positive contribution according to the usage situation.

"I think it will contribute positively to the welfare of society. It will provide more effective functioning in a shorter time at the point of social service. In the simplest terms, there will be no situations such as waiting in line and not getting service; problems caused by human errors will be prevented. It is also easier to train artificial intelligence than humans. We complain about not being able to train qualified people, especially in services that spread to the community. When AI is programmed very quickly and used here, it will contribute to the welfare of society. In other words, people will receive service in the field they want, when they want, with the quality they want..." (P3)

"It can take heavy burdens and obligations from people. It can contribute to the welfare of societies by excluding all the negativities that cause physical and mental fatigue in daily life..." (P4)

"I think it will improve the service provided in different service areas such as health, education and transportation. I think that the number of people piling up will decrease due to the slowness of the work in different service procurements..."(P 7)

"Considering that AI and robots will be equipped with superior learning and academic skills, things will progress faster and people will receive quality services..."(P15)

"As long as it is controllable, I think it will contribute to the prevention of loneliness, one of the socio-psychological problems in societies. It will also be effective in solving most of the diseases. Thus, I think that it will enable the formation of physically healthier human communities..."(P8)

"I would like to give a conditional answer to this question. If we have control, it will contribute positively to the welfare and peace of society. It will contribute in many areas, such as speeding up production, doing jobs that human power cannot afford, speeding up communication, and facilitating transportation. For example, great strides are being made in agriculture thanks to robots. Productivity in agriculture will increase, and it will provide the opportunity to get rid of chemicals in agricultural products. It will allow us to get more products from less agricultural land. Thus, it will allow food prices to fall and everyone to buy every product in equal amounts...(K9)"

4.2.6 The Impact of AI and Robotics on Community Welfare

If artificial intelligence and robots do all the work, it was seen that the participants' views on functionality were divided into three categories. Some stated that it would be good for them to have all the work done. Others stated that it would be beneficial only when they did the work they determined. Others have expressed that they do not want him to do all the work in any way. The opinions of the participants on the subject are summarized below.

"If this technology is going to do all the work for me, I want it like everyone else. I will not think of anything. Robots will do everything for me. He will plan and execute when the time comes. I would like such a convenience..." (P1)

"I want them to do all the work because it allows me to be on my own and do the things I want. It's okay if I can live comfortably while doing my job, they can do all the work..." (P4)

I don't want them to do all my work. I just want him to do some of my work by helping. Thus, I can spend most of my time doing the things I want. In fact, the current system does not allow all the work to be done by them. Because there is a need for human activation in terms of production-consumption balance..." (K6)

"I want artificial intelligence and robots to do all my work on the weekends; I can program them for those days. Because if I or we live the same way all the time, it will cause both physical and mental problems. Let it stay at a certain level..." (P7)

"I would like him to help me with my work, not to do all my work. For example, people spend 9 hours out of 24 working. I would like the robot to do this for 4 hours. In this period of time, I will have plenty of time for social activities such as art, music, science, and meeting with friends. I think everyone needs it, and it should be like this..." (P9)

"When they do all the work, I feel like the work I've been busy with in life has been taken away from me. Then I fall into a void. Therefore, I don't want all the work done by them..." (P8)

"I don't want all the work done by them. In such a situation, I begin to question the reason for my existence..." (P10)

"What will I do if artificial intelligence and robots do everything? What will I do to fill in the gaps in my life? My work schedule is very busy, and I can spare little time for sleep. How will I spend my time in this situation? What am I going to spend that much time doing? I have hobbies, yes. But how far? I can get bored after a certain time..." (P11)

"Obviously, I don't want anything like that. I ask myself, "What will I do if artificial intelligence and robots do everything?" Maybe I can take up new hobbies for myself, but how long will it take? I will get bored after a while..." (P12)

5 Discussion

This research aims to determine whether the participants' perceptions of artificial intelligence and robot technology differ in terms of some demographic variables. In addition, it is aimed to determine

the participants' perceptions of function towards this technology. For this purpose, statistical and descriptive analyzes were made on the data obtained. In this section, the findings are discussed and some explanations are given.

5.1 Discussing the Findings Obtained on whether Artificial Intelligence and Robot Technology Functional Perceptions Differ According to Gender, Age, Education Level, Occupation, Economic Status and City Variables

When the participants' perceptions of artificial intelligence and robot technology differed according to gender, it was concluded that women's personal and general function perceptions were higher than men's. The higher perception of women's personal function and general function perception can be explained by the fact that women traditionally responsible for housework (Arras & Cerqui, 2005) see this technology as a technology that will facilitate their daily work. The technology in question arises from the thought that it will save women from very laborious work and increase their productivity and comfort. Briefly, it can be explained that women see this technology as assistive.

Moreover, when we look at the items of "Personal Function Perception" ("I think artificial intelligence and robot technology will make my daily life easier"; "I think I will spare more time for myself thanks to artificial intelligence and robot technology"; "I would like an AI-powered robot to do my daily work at home"), it can be said that women are more sensitive than men to the benefits of artificial intelligence and robot technology.

As a result of the analyses, it was determined that there was a significant difference between the participants' perception of social, personal, and general function towards artificial intelligence and robot technology and the perception of personal and general function according to birth year intervals. While determining the age ranges used within the scope of our research, baby boomers (81-62); X (61-42); Y(41-27); the birth year ranges of the Z (26-11) generations (McKinsey & Company, 2018) were taken as references. It has been seen that the perception of personal and general function among the participants in the Y generation is higher than that of the baby boomers and the X generation. It has been seen that the perception of personal and general function of the participants in the Z generation is higher than that of the baby boomers and the X generation. As can be seen, the Y and Z generations, which include the 41-27 and 26-11 age groups, find the artificial intelligence robot technology most functional. The Y and Z generations are more optimistic than the baby boomers and X generations about artificial intelligence and robot technology providing personal and social benefits. The Y and Z generations see this technology as having the potential to meet their needs and make their lives easier.

When the relationship dimension between the perception of artificial intelligence and robot technology function of the participants and the level of education grouped as high school, undergraduate and graduate is examined, it is seen that the perception of personal and general function does not differ at the level of education, but the perception of social function does. It was determined that the social function perception of the participants with high school education levels was lower than that of those with undergraduate and graduate degrees. As they pass from postgraduate education to high school, they have a decreasing positive opinion that artificial intelligence and robotics are technologies that have the potential to benefit society.

According to the analysis of whether the perception of the function of artificial intelligence and robot technology differs according to occupational groups, it has been observed that social function perception, personal function perception and general function perception differ significantly according to occupational groups. When the numerical ratios in Table 8 are examined, it is seen that the group with the highest perception of social function is the academicians and the lowest ones are the workers. Due to their profession, academics conduct research for the benefit of society and its development. Therefore, when this technology is put to the service of society, they have a high awareness of what kind of benefits or what kind of function it will have in the social dimension. In other words, academicians can analyze better than other occupational groups when making social-based inferences.

When the difference in personal function perception according to occupational groups is examined, it is seen that the group with the highest personal perception is students, while the group with the lowest personal function perception is retirees. It is seen that this situation is consistent with the result of birth year interval-personal function perception in Table 5. Looking at the mean rank, it is

seen that those in the 26–11 age group have the highest perception of personal function, while those in the 81–62 age group have the lowest perception of personal function. Considering that retired participants are also in these age groups, they may underestimate the potential of artificial intelligence and robotics to be functional in their personal lives for two reasons: first, they think they will have problems using and understanding this technology, and second, they do not trust the work that this technology will do in their living spaces. The interview with participant K1 (68 years old, retired) within the scope of the qualitative study stated: "The generation, like me, cannot keep up with technology, and they continue their old behavior. But there is a new generation dependent on technology. This generation is faced with completely new technologies. The new technology has become the friend of the new generation..." The expressions used in the form support the discussion on the subject. The fact that student participants also have a high perception of personal function can be explained by the opposite situation for retired participants. In other words, students started life while smartphones were used. Therefore, it can be explained by the fact that this generation can adapt more easily to the opportunities offered by artificial intelligence and robots, they can learn this technology more easily and they trust this technology.

Functional perception findings for artificial intelligence and robotics can be analyzed in line with Merton's functional unity assumption. According to this assumption, society consists of groups with different characteristics, which indicates that what is functional for one group in society may not be functional for another group (Poloma, 1996; Ritzer, 2011; Chaudhry & Venugopal, 2004). When we look at the results of our research, while men, baby boomers, and the X generation, individuals with only high school education level, the functionality of artificial intelligence and robot technology is evaluated as low; women, the Y and Z generations, and individuals with undergraduate and graduate education levels were evaluated as high. In addition, when Table 8 is examined, it is seen that the perception of personal, social and general function differs in different occupational groups such as teachers, workers, academics, retired people, students, civil servants, military-security personnel, and health workers. For example, an application considered functional for a civil servant may not be considered functional for a worker, or an application considered useful for an engineer may not be beneficial for a retired person. It is seen that the way men and women, working and retired, young and old, react to or perceive the same situation changes.

5.2 Rationale and Importance of the Research

It is seen that the functional perceptions of the participants from the social service areas related to AI and robot technology are mostly concentrated in the field of health care. According to this view, temporal and spatial barriers will be eliminated while people receive health services, and everyone will be able to access better quality health care equally. In addition, the participants think that errors caused by human doctors, nurses or other health workers can be reduced and that artificial intelligence and robots can make more accurate analyzes, especially at the point of diagnosis and treatment. Previous studies showed that AI systems achieved 99% success in diagnosis and treatment and saved patients from diagnostic operations (Ford, 2020; Bioethics, 2018). Participants see the technology in question as a helper for human workers in health care. In addition, it should be used as an assistive technology where a human touch is important, and this technology will be more functional when it cooperates with humans. When evaluated within the scope of social function perception, it could eliminate the time and place limit in health care, reduce errors caused by healthcare workers, and make more accurate determinations at the point of diagnosis and treatment. And explains why the use of this technology in these areas is perceived as functional.

According to other findings obtained from the interviews, it was seen that it was perceived as functional in service areas such as construction, industry and military. The basis of such evaluation is that it will save people from environments that threaten human health and life safety, in other words, it will reduce the loss of life. In addition, it will eliminate the risks arising from the working conditions in such service environments and create more humane working environments for people. Another finding is the thought that AI and robots will be functional in socio-cultural environments. The basis of this idea is that there will be no human-induced problems and that more hygienic, better quality and faster service will be provided. Since AI and robot technology will provide faster, more effective and quality service compared to humans, it is perceived as functional in many service areas. This detection is consistent with research findings (Arras & Cerqui, 2005) that robots are expected to do the job efficiently and reliably.

It was concluded that the participants wanted this technology to be included in their lives as an assistant rather than a friend. In the assistant position, it is expected that this technology will perform the tasks that individuals set themselves, both in business life and in daily life. Participants believe that AI and robots would be more beneficial when under their control. It is desired to be responsible for people's decisions and to see artificial intelligence as a technology that will help them (Özdemir, 2019) and robots are wanted to be seen as a tool rather than a friend (Arras & Cerqui, 2005; de Graaf & Allouch, 2016; Dautenhahn et al., 2005) which is consistent with research results. Some of the participants do not want to share such a situation with robots because artificial intelligence and robot technology will be insufficient to meet social and emotional needs. Participants thought that artificial intelligence and robots would be beneficial when they performed certain tasks efficiently and reliably, like tools. In addition, this technology's functionality varies according to individuals' needs and expectations. It is seen that some of the participants evaluate it as functional when artificial intelligence and robots are in the friend position, as it will reduce loneliness in society. There is information in the literature (Reppou & Karagiannis, 2015; Broadbent, Stafford, & MacDonald, 2009) that digital technologies such as humanoid-looking robots provide a feeling of friendship and reduce loneliness.

The participants perceive it as functional because they think that AI and robotic technology will make individuals' lives easier. According to this view, it has been determined that when artificial intelligence and robot technology do financial, housework and official correspondence, it is thought to make people's lives easier. A study conducted in the literature (Bugmann & Copleston, 2011) determined that robots that save people from laborious work were accepted at a rate of 71%, and the result obtained here supports this finding. Participants think that artificial intelligence is useful in tracking investments and similar transactions. This shows that the participants trust AI and robotic systems in this field. It has been determined that robot lawyers will be preferred to human lawyers in legal proceedings because they will be able to get information from robot lawyers whenever they want and they will not have to pay for it. In the literature (Epstein, 2015), it is seen that robot lawyers are used to help individuals with limited financial means, gaining popularity in this sense. In addition, artificial intelligence systems are perceived as functional because it is thought that the robot lawyer will find solutions to legal problems faster and more accurately than the human lawyer. In the literature (LawGeex, 2018) in this regard, it has been experienced that artificial intelligence makes very fast and highly accurate decisions in legal business and transactions. In addition, it has been determined that the participants have to deal with paperwork for a large part of their working lives and therefore spend less time on intellectual work related to their profession. The said technology is demanded, especially to do the paperwork. Thus, people will be able to take time for themselves. In addition, it has been determined that the time they spend on paperwork is considered functional as it will allow them to focus on academic studies related to their profession. In this case, when AI and robot technology take the unnecessary workload off individuals, it will save them time and allow them to develop professionally.

Within the scope of the research, it was seen that the participants had the idea that artificial intelligence and robot technology would not adversely affect their business lives; on the contrary, they would allow people to develop themselves professionally. The technology in question is perceived as functional, as it will reduce the loss of time and money in business life and eliminate the limitations of space and time. In addition, the participants stated that since artificial intelligence systems are programmed, they can make the controls in business life easier thanks to the technology in question. It is thought that when there is a missing or wrong situation related to their work, they will be warned by the system, which will allow them to do better quality work. In addition, it was determined that the participants wanted this technology to be in a supporting role while they were doing their jobs. It has also been determined that they do not want the said technology to be at the forefront of their work. Participants work in occupations where human interaction is high. Therefore, they stated that AI and robot systems cannot establish this interaction. However, in studies (Smith & Neupane, 2018), it has been pointed out that its deep learning and natural language processing features will cause job losses in many professions, including teaching.

It has been determined that a participant in the employer position thinks that this technology will be positive for him and negative for the employee regarding the effect of this technology on business life. In addition, it was observed that one of the participants, who was a banker, thought that it would

negatively affect their business life. Based on the findings, it is seen that there is a thought that people in technical or financial affairs will negatively affect their profession and that it will positively affect professions where social relations are predominant. At this point, it has been determined that people differ in opinion according to the position they are in; in other words, the participants' perceptions of function differ. This finding clarifies the conclusion that the perception of function, which emerged in the quantitative findings of the research, differs according to variables such as gender, age, education level, and occupation.

It has been concluded that the participants have a two-dimensional view that this technology will directly contribute to the welfare of societies and will have a positive contribution when used correctly. Regarding its positive contribution to the welfare of society, it is thought that it will provide quality service, especially with the spread of social services and the institutions where these services are provided. In addition, it will contribute to everyone getting the same service by avoiding the obstacles experienced in some cases in service procurement. Quality and a fast turnaround will likely be made according to everyone's needs. In this respect, it was seen that the participants had a positive perception of function. In addition, it detected that the participants thought this technology would increase the quality of human life and allow people to live like masters. The main issue here is that the participants perceive this technology as a system that serves them. It has been determined that they do not see it as a system that competes with itself. Again, in this context, it was seen that some of the participants thought that artificial intelligence and robot systems would reduce some psychological diseases in society. In other words, these systems will eliminate some psychological problems in society and create a mentally healthier society. It is perceived as functional because it will contribute to the solution of diseases in a short time and thus create a physically healthier society. One of the participants stated that when used in agriculture, it will make a positive contribution to welfare as it will allow healthier products to be purchased and everyone to have access to all kinds of food. Looking at the relevant literature (OECD, 2019), it is seen that these systems will contribute to the welfare of societies from health to agriculture, and for this purpose, they are used in line with the goal of sustainable development.

It was observed that some of the participants positively welcomed artificial intelligence and robots to do all the work if there would be no financial loss, as it would allow them to devote more time to themselves. It was seen that the majority of the participants perceived this technology as functional when it did some but not all the work. In such a situation, they stated that they would find themselves in a necessary state of development so that these systems would not overtake them. In addition, in such a situation, the participants stated that they could spare time for themselves and spend more time with their family and friends. It has been observed that they are thought to be able to devote time to their favorite activities. It is concluded that the commonality between those who want artificial intelligence and robots to do all the work and those who want to do some of the work will allow them to devote more time to themselves and their activities. Some participants completely reject such a situation and it is seen that they think that mental and physical health problems may arise if all the work is done. Their justification is that their purpose in life will be taken away, they will fall into a gap, they will begin to question their reasons for being, and their lives will become routine. They stated that even if they spare time for themselves, they do not know how or with what to fill this time. They stated that doing the things they love all the time would bore them after a while. It is seen that while one group perceives the same situation as having a positive function, the other group perceives it as dysfunctional. In other words, it has been determined that there is a difference in the perception of function.

In the qualitative stage of the study, it is seen that the participants with different demographic characteristics perceive the technology as functional, but their functional perceptions also differ in some cases; in other words, the function perceptions of the participants differ according to some variables. Some of the participants stated that the use of artificial intelligence and robot technology in the military and security fields will have a positive function, while others stated that it will have a negative function. The reasons given by those who state that it has a positive function are that it can be more effective in the defense of the country, detect criminals immediately, and reduce the loss of military life. The reasons given by those who state that they have a negative function were that the defense system can be destroyed by a cyber attack, it has the potential to increase war and violence, and it can be used for mass deaths. A participant working in the military field stated that the use of

this technology in the field of defense would be risky, while a retired participant stated that it would be useful in the defense of the country. It clarifies the finding that the perception of social function, which was revealed in the quantitative part of the research, differs according to the occupational variable. Another finding in this context is that different evaluations were made on the effects of artificial intelligence and robots on participants' working lives. A banker participant stated that artificial intelligence would negatively affect his business life and cause him to be unemployed, while a teacher participant stated that it would affect her business life positively. This finding in the study can be explained by Merton's findings, which do not agree with the assumption of universal functionalism (Chaudhry & Venugopal, 2004), that some elements or structures in society may not always have a positive function and some may have dysfunction (Merton, 1968). Similarly, when the answers given to the other questions asked to reveal the perception of function in the qualitative study are examined, some state that this technology would be functional in the assistant position, while others state that it would be functional in the friend position. Participants with different characteristics stated that their personal lives would be easier when legal, financial, health, paperwork and household tasks were done by this technology. Therefore, it was observed that they had a positive perception of function. At this point, the differences in the jobs that tire people out in their lives and that they do not want to do affect their perceptions of function and cause different answers to the same question. In summary, the data obtained in the qualitative and quantitative studies (results on differences in functional perception among the participants) can be evaluated according to Merton's functional integrity assumption. In this context, it is consistent with the determination that what is functional for a group cannot be functional for the whole (Poloma, 1996).

6 Conclusion and Recommendations

The use of artificial intelligence and robots to respond to the needs or expectations of individuals and society and be thought to be useful is defined as a positive perception of function. It is seen that the function perceptions of the participants towards this technology are the same in some subjects and differ in others. The obvious functions of artificial intelligence and robotics have positive functions for some but are dysfunctional for others. In other words, there have been differences in the perception of positive functions and dysfunctions. The differences in the opinions of the participants about artificial intelligence and robot technology are because this subject is handled in different ways in their minds. It should be noted that the perception of function analyzed here is discussed only in line with the answers given by the participants. With the findings obtained in the qualitative and quantitative studies, the limitations of the scope of the research have been tried to be expanded. In this context, the results obtained from the data are summarized below:

1. Subjective reality emerged in the participants' perceptions of artificial intelligence and robot technology.
2. According to the position, expectations and needs of the participants, their functional perception towards artificial intelligence and robot technology differ.
3. The positive functional perceptions of the participants towards artificial intelligence and robot technology show the acceptance areas of this technology.
4. Functional perception variables of participants towards artificial intelligence and robotics are the fact that they do certain difficult tasks and cause loss of time in daily life and business life, which allows them to spare time and makes life easier for them.
5. Participants perceive the technology in question more as a tool that does some work safely and efficiently or as an assistant.
6. It is perceived as a useful technology in terms of reducing the mental and physical burden of home management or household chores.
7. The functional perceptions of the participants, among the service areas related to artificial intelligence and robot technology, are mostly concentrated in the field of health care.
8. Participants think that artificial intelligence and robot technology will provide faster, more effective and quality services in many service areas compared to humans.

6.1 Rationale and Importance of the Research

1. The use of this technology can be expanded in the fields of health and socio-cultural services, which are more functional. Thus, responding to the people's expectations should ensure that the adaptation gap is not experienced and that their positive perceptions towards this technology should be increased.
2. Since people want artificial intelligence and robot systems to be assistive technologies that do not prevent the human factor, care should be taken to integrate them into life as assistive technologies that cooperate with humans and to expand their use in this way.
3. Importance should be given to the development of artificial intelligence and robot technology in line with the needs and expectations of people.

Peer-review: Externally peer-reviewed.

Conflict of Interest: The authors declare no potential conflicts of interest with respect to the research, authorship, and/or publication of this article.

Grant Support: The authors received no financial support for the research, authorship, and/or publication of this article.

References

- Adak, N. (2018). Sosyoloji ve sosyal problemler. In N. Adak (Ed.), *Sosyal problemler sosyolojisi dünyadan ve Türkiye'den örnekler* (3rd ed.), (pp. 15-34). Ankara: Siyasal Kitabevi.
- Anderson, J., Rainie, L., & Luchsinger, A. (2018). Artificial intelligence and the future of humans. Pew Research Center. Retrieved November 22, 2020, from www.pewresearch.org
- Arras K. O., & Cerqui, D. (2005). *Do we want to share our lives and bodies with robots? A 2000-people survey*. Swiss Federal Institute of Technology, EPFL, Retrieved May 8, 2021, from <http://www2.informatik.uni-freiburg.de/~arras/papers/arrasTR05.pdf>.
- Arslantürk, Z., & Amman, M.T. (2008). *Sosyoloji: Kavramlar, kurumlar, süreçler, teoriler* (5th ed.). İstanbul: Çamlıca Yayınlar.
- Bulduklu Y., & Şeker M. (2020). Yeni medya ve değişentoplumsal değerler. In M. Şeker, Y. Buduklu, C. Korkut, & M. Doğrul (Eds.), *Birey ve toplum güvenliği* (pp. 245-263). Ankara: Türkiye Bilimler Akademisi.
- Bugmann, G., & Copleston, S. N. (2011). What can a personal robot do for you? R. Groß, L. Alboul, C. Melhuish, M. Witkowski, T.J Prescott, & J. Penders (Eds.), *Towards autonomous robotic systems*. TAROS 2011. Lecture Notes in Computer Science, 6856, (pp. 360-371). Berlin: Springer doi:10.1007/978-3-642-23232-9_32.
- Bioethics (2018). *Bioethics briefing note: Artificial intelligence (AI) in healthcare and research*. Nuffield Council On Bioethics. Retrieved November 22, 2020, from <https://www.nuffieldbioethics.org/wp-content/uploads/Artificial-Intelligence-AI-inhealthcare-and-research.pdf>
- Broadbent, E., Stafford, R., & MacDonald, B. (2009). Acceptance of healthcare robots for the older population: Review and future directions. *International Journal of Social Robotics*, 1, 319-330.
- Büyüköztürk, Ş., Kılıç-Çakmak, E., Akgün, Ö. E., Karadeniz, Ş., & Demirel, F. (2012). *Bilimsel araştırma yöntemleri* (13th ed.). Ankara: Pegem.
- Calderon, C. A. A., Mohan, E. R., & Sin Ng, B. (2015). Development of a hospital mobile platform for logistics tasks. *Digital Communications and Networks*, 1(2), 102-111.

- Chaudhry, M., & Venugopal, C. N. (2004). Parsons and Merton. In S. C. Dube (Ed.), *Sociological thought* (pp. 9-94). New Delhi: Indira Gandhi National Open University.
- Cincioğlu, O., Şişman, B., & Yaman, Y. (2015). Exploring the utilization of robotic technology in foreign language teaching. *İstanbul Açık ve Uzaktan Eğitim Dergisi (AUZED)*, 1(2), 41-49.
- Creswell, J. W. (2020). *Eğitim araştırmaları: Nicel ve nitel araştırmanın planlanması, yürütülmesi ve değerlendirilmesi* (13th ed) (Trans. H. Ekşi). İstanbul: Elma Basım.
- Cuff E. C., Payne G. C. E., Francis D. W., Hustler, D. E., & Sharrock, W. W. (1989). *Perspectivites in sociology*. London: Unwin Hyman.
- Dautenhahn, K., Woods, S., Kaouri, C., Walters, M. L., Koay, K. L., & Werry, I. (2005). *What is a robot companion-friend, assistant or butler?* 2005 IEEE/RSJ International Conference on Intelligent Robots and Systems, Kanada.
- de Graaf, M. M. A., & Allouch, S. B. (2013). Exploring influencing variables for the acceptance of social robots. *Robotics and Autonomous Systems*, 61, 1476-1486.
- Diehl, J. J., Crowell, C. R., Villano, M., Wier, K., Tang, K., & Riek, L. D. (2014). Clinical applications of robots in autism spectrum disorder diagnosis and treatment. *Comprehensive guide to autism*. In V. B. Patel, V. R. Preedy, & C. R. Martin (Eds.), *Comprehensive guide to autism* (pp. 411-422). New York: Springer.
- Effoduh, J. O. (2016). The fourth industrial revolution by Klaus Schwab. *The Transnational Human Rights Review*, 3, 76-84.
- Epstein, S. L. (2015). Wanted: Collaborative intelligence. *Artificial Intelligence*, 221, 36-45.
- Executive Office of the President. (2016). *Preparing for the future of artificial intelligence*. The National Science and Technology Council (NSTC). Washington, D.C.: The National Science and Technology Council (NSTC). Retrieved May 4, 2021 from https://obamawhitehouse.archives.gov/sites/default/files/whitehouse_files/microsites/ostp/NSTC/preparing_for_the_future_of_ai.pdf.
- Ford, M. (2020). *Robotların yükselişi, yapay zeka ve işsiz bir gelecek tehlikesi* (8th ed.), (Trans. C. Duran). İstanbul: Kronik.
- Frank, M. R., Autor, D., Bessen, J. E., Brynjolfsson, E., Cebriana, M., Deming, D. J., Feldman, M., Groh, M., Lobo, J., Moro, E., Wang, D., Youn, H., & Rahwana, I. (2019). Toward understanding: The impact of artificial intelligence on labor. *PNAS*, 116(14), 6531-6539.
- Fraenkel, J. R., Wallen, N. E., & Hyun, H. H. (2012). *How to design and evaluate research in education* (8th ed.). New York: McGraw Hill.
- Fujita, M. (2001). AIBO: Towards the era of digital creatures. *International Journal of Robotics Research*, 20(10), 781-794.
- Gönç-Şavran, T. (2011a). İşlevselcilik-I Talcot Parsons. In S. Suğur (Ed.). *Modern sosyoloji tarihi* (1st ed.), (pp.2-29). Eskişehir: Anadolu Üniversitesi.
- Gönç-Şavran, T. (2011b). İşlevselcilik: Parsons sonrası işlevselcilikte gelişmeler. In S. Suğur (Ed.). *Modern sosyoloji tarihi* (1st ed.), (pp.30-45). Eskişehir: Anadolu Üniversitesi.
- Hammond, R. J. (2010). *Introduction to sociology*. Retrieved January 15, 2021, from https://accessdl.state.al.us/AventaCourses/access_courses/sociology_ua_v14/introduction-to-sociology.pdf
- Harris, T. (2002, April 16). *How stuff works*. Retrieved November 30, 2020, <https://science.howstuffworks.com/robot.htm>.
- Heiner, D., & Nguyen, C. (2018). Amplify human ingenuity with intelligent technology. *OECD*. Retrieved November 30, 2020, from <https://www.oecd-forum.org/posts/30653-shaping-human-centered-artificial-intelligence>

- Hockstein, N. G., Gourin, C. G., Faust, R. A., & Terris, D. J. (2007). A history of robots: From science fiction to surgical robotics. *Journal of Robotic Surgery*, 1(2), 113-118.
- Hu, L. T., & Bentler, P. M. (1999). Cut-off criteria for fit indexes in covariance structure analysis: Conventional criteria versus new alternatives. *Structural Equation Modeling*, 6, 1-55.
- Kaya, İ., & Özen, H. (2012). Geleneksel mağazalar ile internetten alışverişte değer algısı ve satın alma niyeti: Bir karşılaştırma. *İstanbul Üniversitesi İşletme Fakültesi Dergisi*, 41(1). Retrieved February 2, 2021, from <https://dergipark.org.tr/en/pub/iuisletme/issue/9252/115746>
- Kececi, E. F. (2012). Safer and faster humanitarian demining with robots. In O. Altuzarra, M. Ceccarelli, X. Ding, G. Gogu, & G. Yang (Eds.), *Service robots and robotics: Design and applicationin* (pp. 176-190). Hershey: Igi Global.
- Kılıç, S. (2016). Cronbach'ın Alfa güvenilirlik katsayısı. *Journal of Mood Disorders*, 6(1), 47-48.
- Külter-Demirgüneş, B. (2016). İnternet alışverişlerinde hedonik ve faydacı değer algılarının davranışsal sonuçları: E-sadakat ve ağızdan ağıza iletişim. *Kastamonu Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 13, 246-269.
- Komatsu, T., & Yamada, S. (2011). Adaptation gap hypothesis: How differences between users' expected and perceived agent functions affect their subjective impression. *Systemics, Cybernetics and Informatics*, 9(1), 67-74.
- Komatsu, T., Kurosawa, R., & Yamada, S. (2011). How does difference between users' expectations and perceptions about a robotic agent (adaptation gap) affect their behaviors? *International Journal of Social Robotics*, 4, 109- 116.
- LawGeex (2018). *Comparing the performance of artificial intelligence to human lawyers in the review of standard business contracts*. LawGeex.
- Lincoln, Y. S., & Guba, E. G. (1985). *Naturalistic inquiry*. London: Sage.
- McKinsey & Company (2018). *True Gen': Generation Z and its implications for companies*. McKinsey & Company.
- Merton, R. K. (1968). *Social theory and social structure*. Free Press: New York.
- Mlynar, J., Alavi, H. S., Verma, H., & Cantoni, L. (2018). Towards a sociological conception of artificial intelligenceé. *Artificial General Intelligence: 11th International Conference, AGI 2018, Prague*.
- Newman, D. M. (2016). *Sosyoloji, günlük yaşamın mimarisini keşfetmek* (Trans. A. Arslan). Ankara: Nobel.
- Oberson, X. (2017). Taxing robots? From the emergence of and electronic ability to pay to a tax on robot or the use of robots. *World Tax Journal*, 9(2), 247 -260.
- Organisation for Economic Co-operation and Development [OECD]. (2019). *Artificial intelligence in society*. Paris: Author.
- OpenStax College (2012). *Introduction to sociology*. Retrieved January 15, 2021, file:///C:/Users/User/Downloads/introduction-to-sociology-7.19.pdf
- OpenStax College (2017). *Introduction to sociology 2e*. Retrieved May 5, 2021 from <https://openstax.org/details/books/introduction-sociology-2e>
- OpenStax College (2021). *Introduction to sociology 3e*. Texas: Rice University.
- Özdemir, A. S. (2019). *Human-centered design for artificial intelligence* (Unpublished master's thesis). Yeditepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Perşembe, E. (1991). Toplumsal değişme ve din ilişkileri üzerine. *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 5(5), 171-180. Retrieved November 15, 2020 from <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/188742>
- Poloma, M. M. (1996). *Çağdaş sosyoloji kuramları*. (2nd ed.) (Trans. H. Erba). İstanbul: Gündoğdu Yayınları.

- Pricewaterhouse Coopers [PWC] (2018). *The macroeconomic impact of AI*. Londra: Author.
- Reppou, S., & Karagiannis, G. (2015, June). Robots and seniors: Can they be friends? In proceedings of the 2005 IEEE 9th International Conference on Rehabilitation Robotics, Chicago.
- Ritzer, G. (2011). *Sociological theory* (8th ed.). New York: McGraw-Hill.
- Russell, S., & Norvig, P. (1995). *Artificial intelligence: A modern approach*. New Jersey: Pearson Education.
- Say, C. (2020). *50 soruda yapay zeka* (18th ed.). İstanbul: Bilim ve Gelecek.
- Schwab, K. (2016, January 14). The fourth industrial revolution: What it means, how to respond. *World Economic Forum*. Retrieved from <https://www.weforum.org/agenda/2016/01/the-fourth-industrial-revolution-what-it-means-and-how-to-respond/>
- Scopelliti, M., Giuliani, M.V., D'Amico, A. M., & Fornara, F. (2004). If I had a robot at home. Peoples' representation of domestic robots. In S. Keates, J. Clarkson, P. Langdon, & P. Robinson (Eds.). *Designing a more inclusive World* (pp. 257-266). Cambridge: Springer.
- Shenton, A. K. (2004). Strategies for Ensuring trustworthiness in qualitative research projects. *Education for Information*, 22, 63–75.
- Smith, M. L., & Neupane, S. (2018). *Artificial intelligence and human development: Toward a research agenda*. Ottawa: White Paper.
- Solis, J., & Takanishi, A. (2012). Human-friendly robots for entertainment and education. In O. Altuzarra, M. Ceccarelli, X. Ding, G. Gogu, & G. Yang (Eds.). *Service robots and robotics: Design and application* (pp. 130-153). Hershey: IGI Global.
- Swingewood, A. (1998). *Sosyolojik Düşüncenin Kısa Tarihi* (Trans. O. Akınhay). Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları.
- Şimşek, M. Ş., Akgemci, T., & Çelik, A. (2007). *Davranış bilimlerine giriş ve örgütlerde davranış* (5th ed.). Konya: Adım.
- United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization, & World Commission on the Ethics of Scientific Knowledge and Technology [UNESCO, & COMEST]. (2019). *Preliminary study on the ethics of artificial intelligence*. Paris: Author.
- Wilson, J. H., & Daugherty, P. R. (2018, July). İşbirliğine dayalı zeka: İnsanlar ve yapay zeka güçlerini birleştiriyor. *Harvard Business Review Türkiye*. Retrieved from <https://hbrturkiye.com/dergi/isbirligine-dayali-zeka-insanlar-ve-yapay-zeka-guclerini-birlestiriyor>
- Woods, S., Dautenhahn, K., & Schulz, J. (2005, April). *Child and adults' perspectives on robot appearance*. AISB'05 Convention Social Intelligence and Interaction in Animals, Robots and Agents, University of Hertfordshire, Hatfield, UK.
- World Economic Forum [WEF]. (2017). *The global risks report 2017*. World Economic Forum.
- Yıldırım, A., & Şimşek, H. (2006). *Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri* (5th ed.). Ankara: Seçkin Yayıncılık.

◆ **Research Article**

Syrian Forced Migration and Social Cohesion Process in Türkiye

Bushra BEEGOM R. K.**

 0009-0002-2110-1874

ARTICLE INFO

Submitted: 16.05.2023
Revision Requested: 16.06.2023
Final Revision Received: 23.06.2023
Accepted: 28.07.2023
Published Online: 15.08.2023

Keywords:

Integration
Social Cohesion
Asylum Seekers
Türkiye
Syria

ABSTRACT

This article aims to understand the challenges of war-persecuted asylum seekers accommodated in Türkiye. Firstly, the core purpose of the research is to understand the level of social cohesion of Syrian asylum seekers in Turkish society. Secondly, the study investigates ways Syrian culture could be welcomed into Turkish social life. Additionally, it investigates the contributions given by asylum seekers to Turkish society and the major barriers they face when working with the host society. Another major part of the study examines the extent to which the bureaucratic and political institutions of Türkiye support their social cohesion and subsistence. The study consists of a review of the relevant literature concerning Syrian asylum seekers. It is based on the conventions with Syrians living in Türkiye and input from many experts working on the issue. The major findings revolve around the socio-economic, cultural, and ethnic complexities that must be navigated as part of the social cohesion process between the Syrians and the Turkish host society.

****Corresponding Author:** Bushra Beegom R. K. (Asst. Prof.), University of Kerala, Faculty of Social Sciences, Department of Sociology, Thiruvananthapuram, Kerala, India [✉ bushrabeegom@keralauniversity.ac.in](mailto:bushrabeegom@keralauniversity.ac.in)

Citing This Article: Beegom, R. K., Bushra. (2023). Syrian forced migration and social cohesion process in Türkiye. *Sosyolojik Bağlam Dergisi*, 4(2), 173-181. doi:10.52108/2757-5942.4.2.5

1 Introduction

An influx of Syrian asylum seekers (legally under temporary protection status) into Türkiye began to occur in 2011 because of the civil war. It continued for some years, albeit in recent years, the number of incoming migrants has dropped considerably. In the initial stages, the local people of Türkiye greeted Syrian asylum seekers by showing their famous “Turkish hospitality” and they tried to reflect the values of the “Hijra and Ansar-Muhajir Brotherhood” (Önkal, 2020), which was adopted by the prophet Mohammed (571-632) and his companions at particularly hard times. By the passage of time, an increasing number of the population and longer stays in Türkiye, Syrians living in Türkiye have become a hot topic.

There are many reasons for the influx of Syrian asylum seekers to Türkiye. The similarity in geographical and climatic conditions makes them more attracted to Türkiye. Türkiye hosts the world’s largest asylum seeker population with 3.7 million Syrians under temporary protection and over 33 thousand asylum seekers from different countries under international protection. The largest share of Syrian asylum seekers is living in Istanbul (539.697 people), with the next most populous communities in Gaziantep and Hatay. Kilis is the city where Syrians are most concentrated, at 42.4% of the population. The geo-strategic location of Türkiye is an important factor that contributes to the country being known as a land of asylum seekers. Şanlıurfa and Gaziantep are two of the places in Türkiye with the greatest concentration of asylum seekers. According to the statistics, as of 2022, Şanlıurfa hosts around 430,124 Syrian asylum seekers, while Gaziantep hosts 462,697 and Hatay 433,875 (Presidency of Migration Management, 2023).

There are two legal types of the legal status of Syrians in Türkiye: those who have been granted citizenship and those under temporary protection. The proportion of registered Syrians under temporary protection to the Turkish population is 4.25 percent. As of December 2022, 221,671 Syrians, 125,563 of whom are 18 years old and over, and 96,108 children, have acquired Turkish citizenship (Anatolian Agency, 2022). Half of them are under the age of 18 years old. Issuing citizenship to Syrians has also become a big debate in Türkiye. All these statistics show that Türkiye has an extraordinary migration process experience. In this article, the social cohesion process of Syrians will be discussed.

2 Methodology and Research Area Description

This research has revealed several sociocultural and economic dimensions concerning Syrians in Türkiye. Even though many comprehensive studies illustrate the driving factors of asylum seeker influx into Türkiye and social cohesion to Turkish culture, this research tried to interpret the major studies undertaken thus far to establish an emerging picture and context. Our study put forward the following objectives:

- To understand the nature of integrating Syrian asylum seekers into Turkish Society.
- To enumerate the major challenges of Syrian asylum seekers in the host society.
- To study the bureaucratic support provided by the Turkish Government to asylum seekers.

The study follows a descriptive research design and qualitative method. Additionally, our research incorporates some opinions of the experts in the area of migration and data acquired from our field visits to areas dominated by Syrian asylum seekers. For example, the researcher visited some of the houses of the asylum seekers and observed the pattern of living and the infrastructural facilities possessed by Syrians. A literature review will be done, and observations will be discussed in this paper.

3 Literature Review

According to the “Syrian Barometer” (2021) report, the degree of “solidarity’ towards Syrians in Turkish society has experienced a transition from an earlier state of fragile social acceptance to a situation of tolerance in the current period. Although most people want Syrian asylum seekers to return to their country, they reckon they will stay here. Also, local people living on the borders are

greatly concerned about Syrians. According to this study, Syrians were listed as the country's 'most important problem' by almost 60 percent in 2022, while in 2020, only 52.3% saw it as the second most important problem. A combination of economic problems, a very high number of immigrants, and instability will likely cause major problems in the future. The study assesses the social distancing of mainstream Turkish society and the politicization of such issues as Syrian asylum seekers. However, all these factors may catalyze and generate a different identity consciousness among asylum seekers in the future. Earlier, Turkish society defined Syrians as the "oppressed, victims", but now they have become perceived as a source of concern and anxiety among the natives. According to this study, 80 percent of the Turkish people say there is no similarity between them. Those who live on the Turkish border also say that they are not similar in any way. Similarly, the same opinion was recorded in the places where the Arabs live. Earlier, the Syrians also believed that they were similar to the Turkish people, but later when they started to live together, they started to change their attitudes. The study indicates that the social distance between the two societies is increasing in terms of social interaction in some regions. The study also indicates that communication between the two populations is not increasing significantly.

Many Turks also believe that Syrians live off the aid provided by the Turkish government. According to the Syrian Barometer 2021 study, the most important concern of Turks about Syrians is that Syrians may take away their jobs, raise the crime rate in the country, disrupt public services, and create social identity issues in the future. They believe this would undermine their country's economic security and it will disrupt the cultural foundations. They also estimate that the arrival of Syrians will increase theft, smuggling, and prostitution. In terms of work, they assume there is also a risk that they will lose their jobs.

Syrian Barometer shows that the high influx and higher concentration of Syrians in some areas (as well as economic problems in association with that) become a high concern among the natives. At first, Syrians who came to Türkiye were kept in camps. But since then, the camps have been abolished and the government has given them the facilities they need to live in parts of Türkiye. Most of the Syrians now live in the border cities of Kilis, Sanliurfa, Hatay, Gaziantep, and the metropolitan areas of Istanbul and Ankara. Most people are concentrated in metropolitan cities because there are more job opportunities. In some regions of Türkiye, the number of locals and Syrians is the same proportion.

Migration is a phenomenon that affects both migrants and host communities alike. Türkiye is now trying to use the term 'social cohesion of Syrians' with the Turkish society rather than using the term 'social integration.' Social cohesion is described as the outcome of a combination of harmonious interaction activities among a group of people living in proximity, purposely advancing the interest of all those involved (Cheong et al., 2007). Türkiye has a long history of hosting migrant populations from all around the world. That is why the country currently has different ethnic variants of the population.

Syrian university students have a higher tendency for social integration, though they still face issues like marginalization, exclusion, and stigmatization by the host community. A study conducted by the Migration Policy Application and Research Centre at Harran University (which was supported by the European Union Education and Youth Programs Centre), used in-depth and semi-structured interviews to collect data from young participants between 18 to 30 to understand the actions and narratives of participants. This study reveals that the local young population considered migration a negative phenomenon since they perceived it as associated with difficulties in living conditions, language barriers, and social exclusion (Gülerce, Şahin, & Hadi, 2022). Again, natives have some irritation towards the migrants as some of the migrants are said to lead an idle life in Türkiye while the Turkish army is still fighting in Syria, and some local people ask why they did not fight for their country in a time of need. The locals accuse the Syrian migrants of abandoning their country instead of fighting with the perpetrators. Yet despite these issues, Syrians who got citizenship in Türkiye want to continue their life here as Türkiye is providing them with all the facilities that are received by the native population. By granting citizenship to Syrians, the Turkish state deserves worldwide attention.

4 Obstacles to Social Cohesion

The economy is the most important topic in the case of migration. Many people fear that the migrants may take away their jobs or cause a wage decline. Most of the native Turkish population believes the Turkish government is spending a lot on the Syrians. But most of the funding is geared towards meeting the most basic needs, such as food and clothing. The funding is via the Emergency Social Safety Net program, administered by the Turkish Red Crescent organization with assistance from partner organizations. Around 230 Turkish Liras are transferred to each migrant's bank account every month - particularly to single women, elderly migrants who have no one to take care of them, single parents with at least one child below the age of 18, families with disabled members, families with more than four children and families with a large number of dependent family members.

The fact that many of Syrian immigrants cannot speak the Turkish language is becoming a major obstacle to social cohesion. In this way, they do not bother to learn Turkish because it is easy to communicate with other Arab speakers who reside in Turkey. This often alienates the Turkish people and causes misunderstandings and prejudices about the Syrians, as they seem uninterested in linguistic and cultural cohesion. In fact, this is where the importance of language education lies, particularly in remote regions and villages. Gülerce and his friends' study revealed a very important statement made by an immigrant who said that three of the four shops near them belong to Turks and just one to a Syrian. Because they do not know the Turkish language, most of them have to buy goods only from the Syrian shop. They would have gone to other shops if they knew the language (Gülerce, Şahin, & Hadi, 2022, p.218). Hence, the government should look into this matter very seriously and formulate new plans for developing or opening language learning centers in both the main and remote regions. After spending some time in Türkiye, some people returned to their homelands only because they could not speak the language. On the other hand, however, those who came here when they were children have managed to master the Turkish language and are getting along with the Turkish culture.

Syrian migrants were first accommodated in temporary shelter centers (known as camps) in the Turkish cities on the Syrian border. After a period, most of the camps were closed and the migrants left the camps and started to live in the cities in Türkiye. Migrants generally came from Syrian cities like Rakka, Deir Ez-Zor, Al-Hasakah, Aleppo and Oamishli and they settled in Turkish border cities such as Hatay, Kilis, Gaziantep, Sanilurfa and Mardin due to the accessibility, cultural similarities to some extent and kinship ties with local people. Due to the large number of immigrants gathered in these parts, unemployment and economic problems started to rise here. Similarly, health, sanitation, drinking water, waste disposal, education, demand for essential items, etc. began to be severely affected. As the number of people increased in the border areas, the houses did not become enough for accommodating the asylum seekers. Some people live in rented houses and others share a room with others because they cannot pay the rent.

Gülerce and Bozkurt (2022), in their article on "Globalization and Forced Migration the Case of Turkey" present their overview of the migration experience of Syrians living in Türkiye for more than ten years. They evaluate cross-border migration as a byproduct of the globalization process. However, some forces are quite resistant to this aspect of globalization. An example of this is Islamophobia, which has reinforced the exclusionary attitudes of anti-migration groups towards Muslim migrants.

Saferworld Workshop Summary (2016) explicitly says that people under temporary status still have some ambiguity about their future lives. Syrians are generally concerned about their long-term prospects in Türkiye. In some families, the research observed that half of them received citizenship and half of them did not. Syrians are aware of their rights and they know everything through social media. They also differ in their needs as they come from different parts of Syria, and their dialects differ. They need proper social services such as opening a bank account (preferably without encountering the many administrative hurdles) and they also need to get a residence permit. Coordinated effort from the part of the government is very essential for them as most of them are less educated, particularly women. Due to having encountered an entirely different social system, they need to get assistance for each and every need. The majority of the Syrians in Türkiye believe that they are in better living conditions. They use personal connections to search for their livelihood and other activities. Coordination between different wings of bureaucracy is essential for

implementing a plan. If they are not communicating with each other, things will not work as perceived.

Another major challenge pointed out is the difficulty in getting work permits. If the asylum seekers do not have a work permit, they cannot work. If they are legal, they can do work and earn money. But unfortunately, some employers exploit the workers if they do not have a work permit. They can utilize them for longer hours without giving adequate payment for their work. This sometimes makes Syrian asylum seekers vulnerable to exploitation. Child laborers are working in some sectors like textile and other shops. This is a very serious issue that has to be taken care of by the authorities. Safer World Workshop Summary (2016) argues that currently, there is no dramatic upsurge in the rate of criminality in areas with high numbers of Syrians. However, there is the potential for ghettoization, criminality, and even radicalization to increase in the future if social integration efforts fall short of providing asylum seekers with a sense of belonging and purpose.

Changing the psychological distance between Syrian people and the host society is essential. They judge themselves as a people who have nothing to say of their own or they evaluate themselves as a lost generation. It can form or lead to a kind of 'ghettoization,' alienation from the host society, and the risk of involvement in the crime. As Türkiye looks forward to integrating them into Turkish society, steps should be taken to mitigate the negative collective emotions that have afflicted some of the Syrian migrant population.

The Turkish government has provided several initiatives to help Syrian asylum seeker children and youth get an education. The most notable step, which began in 2014, was the development of Temporary Education Centers (TECs), which are public schools that educate Syrian children and youth in Arabic. The Turkish Ministry of National Education trains and certifies Syrian teachers who work in TECs, which provide free education from kindergarten through high school. In addition to TECs, the Turkish government has constructed several Language and Education Centers (LECs) where Syrian asylum seekers may learn Turkish. These Turkish government-run facilities provide Turkish language education, vocational training, and other skill development programs. Although the government has embarked on many steps toward providing education for Syrian asylum seekers, many still lack access to this public resource. Syrian migrants also experience linguistic obstacles and prejudice when seeking education. There is still a need for government assistance to facilitate Syrian children to develop a greater engagement with the Turkish language, with a particular need for more inclusive policies to enable this (Atabay & Kirmanoglu, 2020).

Additionally, language issues are one of the most significant obstacles Syrian asylum seekers face while seeking healthcare in Turkey. According to Balcı and Sevimli (2017), linguistic issues posed a substantial obstacle to Syrian asylum seekers seeking healthcare in Turkey. While Turkish is the major language in Turkey, many Syrian asylum seekers do not speak Turkish well, making communication with healthcare practitioners problematic. This language barrier can be especially difficult for immigrants seeking specialist medical care, which may need complicated medical terminology that they are unfamiliar with.

While Turkish nationals are automatically insured by the country's national health insurance system, Syrian asylum seekers are not. While the Turkish government has attempted to provide free healthcare to Syrian asylum seekers, healthcare expenditures can still be high, particularly for individuals who require specialist medical treatment or have chronic health concerns. Thus, the cost is a significant barrier to healthcare access for Syrian asylum seekers in Turkey (Akkaya-Kalaycı & Göktaýlar, 2019). Another issue is the standard of treatment provided to Syrian asylum seekers. While the Turkish healthcare system is usually considered to be of high quality, there are worries that Syrian asylum seekers may not always receive the same level of care as Turkish nationals. This might be due to a lack of knowledge of the Turkish healthcare system or a misunderstanding between Syrian asylum seekers and Turkish healthcare practitioners.

Covid-19 Pandemic has another impact of the social cohesion of asylum seekers living in Türkiye. Turner and Gülerce, in their study, investigated how migrants' daily habits were affected by their dependence on mobile phones and the internet during the pandemic. They specifically looked at issues such as educational difficulties, digital inequalities, feelings of isolation and disconnection, and other psychological and social factors that impacted migrants (2021). Educational difficulties, for example, could have arisen due to limited access to online learning resources or difficulty in adapting

to remote learning methods. Digital inequalities may have exacerbated these challenges, especially for those lacking access to reliable internet connectivity or devices. Feelings of isolation and disconnection are also common among migrants, and the pandemic may have intensified these feelings due to social distancing measures and restrictions on travel. These factors, along with other psychological and social factors, could have had a significant impact on migrants' well-being and their ability to cope with the challenges of the pandemic.

5 Women Asylum Seekers & Migrants

The problems experienced by asylum-seeker women should be studied separately. Because there are widows as a result of war, some women cannot find their husbands, and how these women will start their lives in a new society in a completely isolated situation remains a big question mark. When women travel to an unknown place with their children, they pack everything they have and give all the money and gold they have to the people on the way. Since they arrived illegally, again, many problems await them. Several asylum-seeker women, who try to adapt to their new lives after the forced migration and cannot hear from their lost spouses, experience various grievances due to the uncertainty and the problems this situation has brought (Gülerce, 2020). The major question remains about how these people can make a living, especially when they arrive without documents. The major age group of asylum seeker women is 19-54. Hence they are young and capable of participating in the workforce. Many women do not have any jobs and typically remain housewives, if they are married. Some other women work as teachers, albeit for low wages, hairdressers, dressmakers, beauticians, farm workers, nurses/midwifery, etc. Women who remain jobless can become susceptible to abuse. Hence it is very important to rehabilitate them in terms of occupation or income to reduce the risks.

Some of the asylum seeker women came with their family members, but some of their relatives are still in Syria. However, they communicate with them through mobile or the Internet. Earlier, when they were in temporary shelter centers, they regularly received health check-ups but now, when they resettled in independent apartments, they are not regularly utilizing health services. The number of breastfeeding mothers was also high at the time of migration. As a result, the government implemented various healthcare policies for pregnant women to protect their babies. As they come from different social settings, they need psycho-social support. Children under the age of 12 also need specific support. The host society needs to go in-depth and study the requirements of the most vulnerable asylum seekers (i.e. women and children), as they may not be in a good position to speak about their real conditions.

6 Results and Discussions

Our research has revealed the presence of several complex and interrelated factors influencing the level of integration of Syrian asylum seekers. At the outset, there is the issue of migrant status and settlement. For example, Syrians are under both temporary and international protection participating in the labor market along with host citizens and utilizing the opportunities available to them. Syrians with temporary protection also have access to basic services like education and health care, although several challenges remain concerning factors such as service and cost. Most of the Syrian asylum seekers are continuing their education. Study materials and textbooks are all provided by the government and NGOs working for the welfare of asylum seekers. Those with temporary protection status have to get permission from the government if they want to travel from one place to another. Some Syrians have found the bureaucratic application procedures very difficult, which has hindered their opportunities. The major contributor to this is likely to be a lack of communication skills in the Turkish language. Research has shown the language barrier to be one of the main hurdles for integration. Many people cannot speak Turkish even after ten or twenty years of immigration. Linguistic differences are becoming a bone of contention for many. In an interview with the news agency Haber Turk, Carol Batchelor, the UNHCR representative for Türkiye, raises the following points: "If you want to help Syrians, teach them Turkish. They must absolutely learn your language to be able to work, have education and meet their daily needs" (Batchelor, 2014). There are in fact

many languages teaching institutes in the country. An appropriate utilization of language education may enable many immigrants to mingle with the Turkish people and facilitate cultural encounters.

Regarding education, the Turkish government provides this as a free service to all its citizens. Additionally, our research review has shown the need for prioritizing linguistic integration in the system. It was a first-hand experience for many Syrians that most of the Turkish people did not know Arabic. Our research also observed that many organizations in Türkiye provide frequent awareness programs and workshops for understanding the problems the immigrant Syrian population faces. Such regular programs and events could help the local people to develop an empathetic understanding towards the Syrians. These programs provide better opportunities to learn about other cultures, their lifestyles, music, food, etc. Our research also observed that university students better understand Syrian migrants and tend to hold fewer prejudices.

Regarding employment, farming is the primary occupation of most of the Syrian population in Türkiye. However, they also engage in other occupational sectors such as construction, shoe making, and retail. In some places, even the asylum seekers are the owners of factories, and they give employment to hundreds of Turkish citizens. Thereafter also, many companies registered with the help of local semi-official organizations like the Chambers of Trade and Commerce, Development agencies, etc. This shows that these companies have great potential for empowering and integrating people economically and socially into mainstream society. Hence these kinds of companies should also be promoted to instill confidence and strength in Syrian asylum seekers.

Although there are so many differences between them, it can be seen that the Syrians have established a close relationship with the Turkish people. They watch Turkish movies and listen to Turkish songs. They know Turkish traditions, also. These observations show that while migrating to a new country, Syrian asylum seekers have adopted many cultural characteristics of the Turkish people since arriving in Türkiye. They like to adopt Turkish cultural elements in their life. It cannot be denied that the similarity of religious beliefs plays an important role in the socialization and cohabitation of the two nations. For example, research carried out by Karkın & Yazıcı (2015) and Apak (2015) describes that Yıldız (2013) confirms that asylum seekers consider Turkish people as close friends. At the same time, they keep their own cultures alive. 98 percent of Syrians do not live in camps. Only a small percentage of Syrians, i.e., those who do not want to go outside or those who are single or elderly women, live in camps.

7 Conclusion

The Turkish government, along with its populace, has bestowed upon asylum seekers a multitude of benefits unparalleled by any other nation. In contrast, numerous countries tend to perceive asylum seekers as burdensome entities. However, due to having adopted a different policy, the Turkish Government is a good example to many other countries in embracing the sociocultural diversity of asylum seekers. However, studies on Syrian asylum seekers are still needed to help integrate them more into Turkish culture. Primarily it is very important to solve their communication problems. Regularly conducting programs for them will help them gain a lot of confidence, access to public services, and become more capable. Leaving the political dimension aside, civil society organizations can solve such problems well. New activities can be carried out if a group of women from the grassroots level is organized among them. If small loans can be given to women through small credit systems by the group themselves or through banks, this will help to ensure financial security in families and help women stand on their own feet. If there are any communication-related challenges for the Syrians, they must be rectified and that would be helpful for the integration of Syrians in the long-term perspective. Another aspect is to make them aware of the ongoing developments, opportunities, and access to public services and to resolve any misinterpretations. Our research concluded that the integration of Syrian asylum seekers did not happen completely as many impediments like language and cultural dissimilarities exist. The government of Türkiye has been trying to implement many programs for asylum seekers. But simultaneously, due to the growing number and concentration of asylum seekers in some places, barriers have arisen to more interaction with the host society and the guests. Migration in border areas is not solely because of civil war. Economic and cultural factors interplay, but economic factors act as a catalyst that couples with other factors and aggravates the vulnerability. It is also evident that asylum seekers are not having

adequate knowledge about the importance of cultural integration. Hence to enhance the level of cultural integration, we have offered some recommendations as follows.

8 Recommendation

To augment the pattern of cultural integration.

1. More opportunities should be created in the Government and at the non-Governmental level for more interaction and other cultural activities.
2. There should be more language learning/supportive centers established.
3. Provision for credit-based or small bank loans to help asylum seekers start small enterprises.
4. Measures should be taken against hate speech and steps should be taken to reduce anxiety and stress levels among the host population.
5. Include asylum seeker women in decision-making at the grassroots level and within the administrative hierarchy of Türkiye.
6. Strengthening access to all basic services should be ensured for asylum seekers.

Peer-review: Externally peer-reviewed.

Conflict of Interest: The author declares no potential conflicts of interest concerning this article's research, authorship, and/or publication.

Grant Support: The author received Tubitak 2221 Visiting Scientist fellowship.

Acknowledgements: This Article has been written with the support of TÜBİTAK 2221- Fellowships for Visiting Scientists Programme. I express our sincere thanks to TÜBİTAK and anonymous reviewers.

References

- Akkaya-Kalaycı, T., & Göktaylar, Y. (2019). Challenges of Syrian refugees in accessing healthcare services in Turkey. *Journal of Immigrant and Minority Health, 21*(5), 1057-1062.
- Anatolian Agency. (2022). Nüfus ve Vatandaşlık İşleri Genel Müdürlüğünden "seçmen kütüklerine" ilişkin açıklama. Retrieved April 13, 2023, from <https://www.aa.com.tr/tr/gundem/nufus-ve-vatandaslik-isleri-genel-mudurlugunden-secmen-kutuklerine-iliskin-aciklama/2754160>
- Apak, H. (2015). Future expectations of Syrian migrants: The sample of Mardin. *Individual and Society Journal of Social Science, 5*(9), 125-142.
- Atabay, E., & Kirmanoglu, H. (2020). Healthcare challenges and access barriers for Syrian refugees in Turkey: A systematic review. *Journal of Immigrant and Minority Health, 22*(5), 1078-1094.
- Balcı, Ö., & Sevimli, D. (2017). Barriers to access to health care services for Syrian refugee children in Turkey. *Eastern Journal of Medicine, 22*(4), 112-118.
- Batchelor, C. (2014). Türkiye'deki Suriyeli sığınmacıların geleceği ile ilgili 2 zit görüş. Retrieved April 13, 2023, from <https://www.haberturk.com/yasam/haber/1014338-turkiyedeki-suriyeli-siginmacilarin-gelecegi-ile-ilgili-2-zit-gorus>
- Cheong, P. H., Edwards, R., Goulbourne, H., & Solomos, J. (2007). Immigration, social cohesion and social capital: A critical review. *Critical Social Policy, 27*(1), 24-49. doi: 10.1177/0261018307072206
- Erdoğan, M. M. (2022). Syrians barometer 2021: A framework for achieving social cohesion with Syrians in Türkiye. Retrieved February 18, 2023, from <https://www.unhcr.org/tr/wp-content/uploads/sites/14/2023/01/SB-2021-TR-MME-FINAL-19-Ocak-2023.pdf>

- Gülerce, H. (2020). Göç ve belirsizlik eşleri kayıp Suriyeli sığınmacı kadınlar. *İnsan & Toplum*, 10(3), 217-221.
- Gülerce, H., Şahin, H. & Hadi, A. (2022). Migration and obstacles to social cohesion: The perception of young people in Turkey. *HUMANITAS - Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, 10(20), 206-225. doi: 10.20304/humanitas.1058133.
- Gülerce, H., & Bozkurt, V. (2022). Globalisation and forced migration: The case of Turkey. In M. Bimay, & Ş. Şimşek, (Eds.). *Ekonomik, sosyal, siyasal ve kültürel boyutlarıyla "GÖÇLERİN GELECEĞİ"* (pp. 197-210). Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.
- Karkın, V., & Yazıcı, Ö. (2015). Syrian Arab spring reflection and Turkey refugee refugees (Gaziantep sample). *Education and Society in the 21st Century*, 4(12), 201-213.
- Önkal, A. (2020). Hicret. *TDV İslam Ansiklopedisi* içinde (V. 17, pp. 458-462). Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı.
- Presidency of Migration Management. (2023). *Statistics*. Retrieved February 25, 2023, from <https://en.goc.gov.tr/temporary-protection27>
- Saferworld Workshop Summary. (2016, February 29). *Saferworld briefing: Syrian refugees in Türkiye*.
- Turner, H., & Gulerce, H. (2021). Migrants and communication technologies in challenging times; a double-edged sword. In V. Bozkurt, G. Dawes, H. Gulerce, & P. Westenbroek (Eds), *The societal impacts of COVID-19: A transnational perspective* (pp. 161-161). Istanbul, Turkey: Istanbul University Press. doi: 10.26650/B/SS49.2021.006.11
- Yıldız, Ö. (2013). Syrian refugees in the Turkey's camps: Problems, expectations, Turkey and future perception. *Journal of Sociological Research*, 16(1), 141-169.

◆ **Research Article**

An Investigation of the Relationship between Fingerprints and Anaerobic Powers of Sports Sciences Students

Haci İsmail ÇINGİ**

 0000-0001-9298-4323

Sadettin ÇALDIRAN†*

 0000-0002-2489-0269

Mustafa YILMAZ‡

 0000-0001-7686-5711

Ömer ÇINGİ*

 0009-0000-8465-0016

ARTICLE INFO

Submitted: 13. 04. 2023
Revision Requested: 25. 06. 2023
Final Revision Received: 07. 07. 2023
Accepted: 28. 07. 2023
Published Online: 15. 08. 2023

Keywords:

Sports Science
Fingerprint
Anaerobic Power
Muscle Fiber
Sports Ability

ABSTRACT

In this study, the relationship between fingerprints and the anaerobic power of athletes was analyzed in a random sample group in correlation type. Fingerprints have been used electronically for identification in forensic criminology and authentication in business and social life with the development of dermatoglyphics science in the last century and the understanding that fingerprints are unique to the individual. Today, it is known that much research is being carried out to determine genetic characteristics, heredity, gender, character, and ability analysis from fingerprints. In this study, the height and weight measurements of 126 athletes from Cumhuriyet University Faculty of Sports Sciences were taken with the appropriate sampling method, and the vertical jump test was applied to the individuals. The anaerobic power of the athletes was calculated with these collected data. The coding method determined 10 fingerprints of the same sample group, and fingerprint classes and attributes were determined by observation. According to the findings obtained from the data analysis, a significant difference was observed between the anaerobic powers of the athletes according to their fingerprint classes. The anaerobic power of athletes with W2 Normal fingerprint codes has been observed to be higher than those without W2. However, it has been observed that fingerprints in certain codes increase and decrease in direct proportion to anaerobic power. In light of the data obtained in this study, limited but meaningful data were obtained in the direction of detecting sportive skills from fingerprints.

*1Corresponding Author: Haci İsmail Çingı (Yüksek Lisans Öğrencisi), Cumhuriyet Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Eğitimin Felsefi, Sosyal ve Tarihi Temelleri Anabilim Dalı, Sivas, Türkiye ✉ haciismailcingi46@gmail.com

*2 Sadettin Çaldıran (Yüksek Lisans Öğrencisi), Cumhuriyet Üniversitesi, Beden eğitimi ve Spor Anabilim Dalı, Sivas, Türkiye ✉ sadettincaldiran@gmail.com

‡3 Mustafa Yılmaz (Uzm. Psikolojik Danışman), Milli Eğitim Bakanlığı, Fatma Temel Turhan Bilim ve Sanat Merkezi, Yozgat, Türkiye ✉ yilmazmustafa.pdr@gmail.com

*4 Ömer Çingı (Yüksek Lisans Öğrencisi), Topkapı Üniversitesi, Güvenlik Bilimleri ve Uygulamaları Anabilim Dalı, Kıbrıs ✉ omercingi100@gmail.com

Kaynak Gösterimi/ Citing This Article: Çingı, H. İ., Çaldıran, S., Yılmaz, M. ve Çingı, Ö. (2023). An investigation of the relationship between fingerprints and anaerobic powers of sports sciences students. *Sosyolojik Bağlam Dergisi*, 4(2), 182-192. doi:10.52108/2757-5942.4.2.6

1 Introduction

The current understanding of education addresses both education and the individual in every aspect. Individual differences, interests, learning styles, intelligence, and abilities have a significant impact on every process of education, and it is observed that pre-knowledge and motivation factors are also considered in this process (Kuzgun & Deryakulu, 2006). The concept of intelligence and ability has been the subject of many studies. Gardner approached the concept of intelligence differently from many researchers. He stated that intelligence needs to be evaluated in a single dimension and many dimensions (Demirel et al., 2006). This understanding allowed Gardner to develop the theory of multiple intelligences. Gardner (1993) stated that environmental factors and inheritance play a supportive or inhibitory role in the development of intelligence areas that he presented with the theory of multiple intelligences. In addition, the existing opportunities, cultural values, moral and customary conditions of the society to which we belong, and the opportunities of individuals and their families directly affect the development of intelligence areas positively or negatively (Bümen, 2002). It is seen that Gardner expressed the concept of intelligence, which is listed with ability above, as ability in many different places (Dağlıoğlu, 2015).

One of the intelligence areas explained in Gardner's theory of multiple intelligences is Bodily-Kinesthetic Intelligence (Yavuz, 2001). Bodily-Kinesthetic Intelligence is the ability to effectively use brain and body coordination, express oneself through gestures and facial expressions, and create products using the body (Büyükalın, 2003; Gardner, 2006). Individuals with high Bodily-Kinesthetic Intelligence cannot remain motionless for long periods, learn through movement, engage in multiple sports, enjoy dancing, moving, and touching, participate in physical activities such as model-making, remember actions more than words, show skill and accuracy in physical work, and have talents in areas such as athletics and role-playing (Vural, 2004). Research on individuals with high Bodily-Kinesthetic Intelligence has revealed that they have different types of muscle fibers (Yıldız, 2012). Muscle fibers are known to be divided into two main groups, Type 1 and Type 2. The differentiation between these muscle fibers is based on their physiological and metabolic characteristics. Type 1 muscle fibers are slow-twitch and appear red in color. They are suitable for long-lasting contractions and resistant to fatigue. Type 2 muscle fibers are further divided into Type 2a and Type 2b, which are fast-twitch and have high power output but are prone to fatigue. Type 2b muscle fibers have fewer mitochondria, are white in color, and use the anaerobic pathway in ATP synthesis. They have a quick and strong contraction ability but also fatigue quickly, similar to Type 2a fibers (Altundere, 2020). Short-distance runners, who require maximum power output in a short amount of time, have more Type 2 muscle fibers, while marathon runners have more Type 1 muscle fibers in their muscles. (Miçooğulları, 2014).

Moreover, it is known that individuals with Type 1 muscle fiber structure excel in long-distance swimming, running, cycling, and horseback riding, while individuals with Type 2 muscle fiber structure excel in wrestling, long jump, high jump, weightlifting, and basketball, as reported by Yıldız (2012). Detailed information on muscle fiber characteristics can be found in Table 1.

Table 1. Classification of Muscle Fiber Types (Miçooğulları, 2014)

<i>Features of the Nerve</i>	Classification of Motor Unit	
	Type I	Type II
Cell Diameter	Small	Big
Transmission Speed	Fast	Very Fast
Excitability	High	Low
<i>Properties of Muscle Cells</i>		
Fiber Count	A few	Many
Fiber Diameter	Medium	Big
Unit Power	Low	High
Metabolic Properties	Oxidative	Glycolytic
Contraction Rate	Medium	Fast
Fatigue	Few	More

This research is important in terms of providing information about muscle fiber types, which are an important factor in talent selection in sports. If the hypothesis proposed in this research is reached, it will be possible to detect individuals with explosive ability through their fingerprints at a young age. A comparison of fingerprint types between male athletes actively engaged in sports in the Aegean region and males who do not engage in any sports revealed significant differences between these two groups (Altıntaş et al, 2011). In addition, it is known that fingerprints are used to determine sex, heredity, genetic traits, blood groups, diseases, and even for character analysis (Delice et al., 2014). The distribution of muscle fiber type, which is a determining factor in athletic ability, is determined by various methods. These methods used for evaluating anaerobic power include laboratory tests such as the Cunningham Faulkner Treadmill, Katch, and Wingate tests and field tests such as Jump, Margaria-Kalamen Staircase, Sprint, and Speed running tests (Yıldız, 2012). The difficulty and limitations of both field and laboratory tests make it quite challenging to use them in practice. However, early detection of this ability significantly affects athletic success (Kılıçkaya & Zelyurt, 2015). Based on these studies and to take these studies a step further, detecting individuals with anaerobic power at an early age through their fingerprints is important not only for individuals with sporting ability but also for their families and national investments. Considering the effort, money, sweat, facilities built, and personnel appointed in developing an athlete, it is clearly seen that considerable cost and effort are involved. The most important part of this study is the ability to detect individuals with sporting ability at a young age through their unique fingerprints at very low costs. The only reason for comparing fingerprints of individuals with innate athletic ability is not just because they are innate. Fingerprints are not only specific but also systematic. Fingerprints can be examined, analyzed, and systematically formulated (Police Department Publications (EGMY), 2005b, p. 80). It is known that fingerprints are formed early in the womb and have unique qualities and quantities (Akpolat, 2014). Today, fingerprints are considered a new argument for use in various areas besides security checks and criminological areas. This research is innovative and suitable for an inclusive, integrative, and in-depth examination.

This research aims to investigate whether there is a relationship between anaerobic power and fingerprint class and characteristics in individuals. In this context, this relationship is expected to contribute to the literature on the possibility of using fingerprints in sports branch selection and the Type 2 muscle fiber ratio, which is the most important determinant of anaerobic power if this relationship is identified.

The following problems have been investigated to achieve these goals.:

Can a relationship be found among individuals with anaerobic power and the ability to produce force who also have the skill of sporulation when their fingerprints, fingerprint classes, and characteristics are examined?

Can a common fingerprint be identified among individuals with anaerobic power if there is a similarity in their fingerprints who have Type 2b muscle fibers?

Can the skills of individuals with anaerobic power and potential for sports be developed if they are identified at a young age and provided with appropriate training in this field, given the opportunity and resources?

If a correlation is established between fingerprint and anaerobic strength, can fingerprint be used in selecting a sports branch?

Anaerobic power is an indicator of certain team sport skills, which are also indicators of kinesthetic intelligence in sports. Therefore, it may be possible to detect individuals with kinesthetic sports intelligence through fingerprint analysis, based on the assumption that anaerobic power is related to kinesthetic intelligence.

Answers were sought to these questions.

2 Method

2.1 Model of the Research:

This study aimed to investigate individuals' anaerobic power based on their fingerprints. To achieve this goal, the research was conducted using a quantitative research approach, specifically the cross-sectional design over a period of time. The study utilized a correlational research design.

In this research, it has been investigated whether the fingerprint ridge group or fingerprint intrinsic characteristics of individuals with anaerobic power are similar to each other or not. If they are similar, the degree of similarity has been determined through a correlational scanning model, and the existing situation has been identified. The relational scanning model is an approach used to identify the variability between multiple variables and their relationships. This model aims to determine how variables change together and identify the reasons behind their shared variations (Karasar, 2011).

2.2 Participants (Cosmos and Sample)

The study population consists of university students studying at the Faculty of Sports Sciences at Sivas Cumhuriyet University during the 2021-2022 academic year. The sample group was determined by the appropriate sampling method of non-probabilistic sampling techniques. 126 individuals were included in the study based on volunteering. In the selection of the sample, care was taken to include students from different classes and different branches in order to address the overall population.

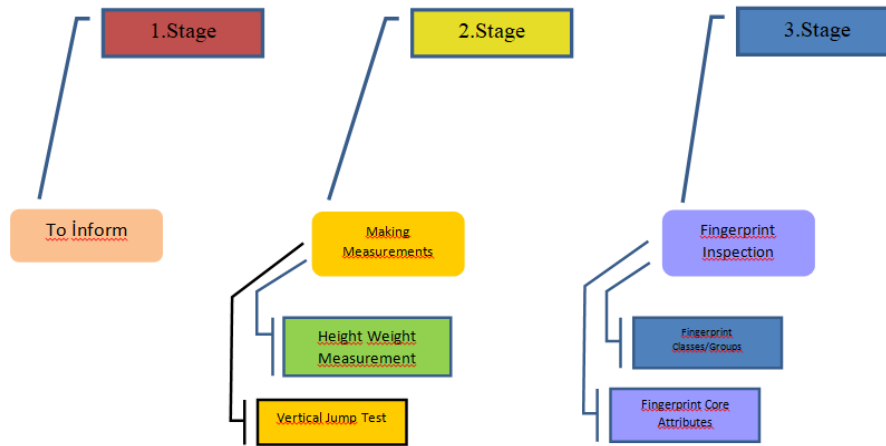
Inclusion criteria: The individuals who are continuing their education in the branches/programs of the Faculty of Sports Sciences at Cumhuriyet University during the 2020-2021 academic year are those who have completed each stage of the process voluntarily.

Exclusion criteria: Individuals who do not participate in all measurements, do not fill out permission forms, or withdraw from participating at any stage of the process. Also, individuals with a body mass index below 19 or above 30.

2.3 Participants (Cosmos and Sample)

In the first stage, the sample group was informed, in the second stage, measurement data was collected, and in the third stage, fingerprint examination and fingerprint data were collected.

Figure 1. Data Collection Schema

The details of the data collection phase shown in Figure 1 are listed below under headings.

2.3.1 Phase One

This stage involves informing the participants about the process they will go through, filling out relevant forms in case of limited participation, including participants in the research voluntarily, and providing each participant with forms to continue filling out until the end of the process under their supervision and control. This is the stage where the process begins.

2.3.2 Phase Two

At this stage, the process consists of two layers. The first layer involves taking measurements of the participant's height and weight and processing this information on forms. The second layer involves vertical jump tests.

2.3.2.1 Anaerobic Power Measurements

This study used the vertical jump technique to assess anaerobic power. “The vertical jump is a method that considers the body weight and jumping speed, and the difference between the height a person can reach while standing and the height they can reach while jumping (Tamer, K., 1995)”. Vertical jump tests (Sargent vertical) are one of the field tests used to determine anaerobic power (Yıldız, S. A., 2012). Individuals with type 2b muscle fibers perform movements at maximum speed because they produce ATP through anaerobic metabolism and exhibit very strong contractions (Altundere, 2020). Therefore, the vertical jump technique was used to identify participants with type 2 muscle fiber structure and anaerobic power.

2.3.2.1.1 Warm-up Protocol

The warm-up protocols consisted of a 5-minute walk, 5-minute static stretching (Faigenbaum etc., 2005), and a 10-minute run at 60% of maximum heart rate (Zois etc., 2015). After the warm-up protocol, participants were given 3 minutes of passive rest before proceeding to the vertical jump test.

2.3.2.1.2 Vertical Jump Test

All participants were instructed to wear sports clothing and shoes for physical exercise. The tests were conducted in a sports hall at 25 degrees Celsius. All participants were instructed to maintain their eating habits and avoid strenuous physical activities within 48 hours prior to the test sessions (Sales etc., 2018). Anthropometric measurements were taken before starting the test. The coach showed the participants how to perform the vertical jump test correctly and allowed them to practice the movement. The Vertec test device evaluated the vertical jump (Escalante etc., 2016). The participant stood directly under the Vertec, and the starting point for the highest wing measurement that could be touched with the dominant hand without lifting the heels off the ground was determined. Participants were instructed not to take any forward steps before jumping, and they were allowed to squat down quickly with their feet shoulder-width apart and parallel to each other and swing their arms down and back to make a fast counter-movement. They then made a maximal jump with a quick counter movement to touch the highest possible Vertec wing with their dominant hand. Each participant performed three maximal jumps with a 2-minute rest period in between (Alemdaroğlu, 2012). The best score was recorded in centimeters (Bosco etc., 1995). The vertical jump degrees of the test participants were recorded on the Fingerprint and Vertical Jump Analysis Form (Form 2).

2.3.3 Phase Three

At this stage, participants are in the phase where they record certain information on forms that they have been following since the beginning of the process, including fingerprint groups and personal characteristics. In this stage of the research, various coding and techniques have been used to adhere to ethical standards and minimize errors in the data collected.

2.3.3.1 Fingerprint Inspection

The fingerprints of the participants were examined by a fingerprint expert using lateral light and a magnifying glass (3x/40x) to study the dermatoglyphic patterns (fingerprints) directly on their fingers. Fingerprint analysis sheets were created for each participant. The fingerprint groups and classes of individuals were evaluated and noted based on their unique characteristics. To protect individual rights and adhere to scientific ethical principles in this research, only enough data was used to demonstrate the relationship between fingerprint type and Anaerobic power, and thus Kinesthetic-Spatial Intelligence. The participants' fingerprints were not taken, recorded, or stored. Separate analyses were performed for all fingers of the participants' right and left hands, and the acquired information was recorded in the analysis sheets, not the fingerprints themselves. When noting the fingerprint names, the fingerprint classes in the Henry-Galton Classification System used in fingerprint archive procedures in our country before computer technology were referenced, as seen in Table 2. This data was recorded in the Fingerprint and Vertical Jump Analysis Form (Form 2).

Table 2. Fingerprint Groups and Classes Table (EGMY, 2005a, s.15).

Finger prints			
Lasso Group Tracks		Wirbel Group Tracks	
Lasso Tracks	without lasso Tracks	Ringlike Traces	Combined Tracks
<ul style="list-style-type: none"> • Ulnar • Radial • Fav <ul style="list-style-type: none"> • Right leaning Fav • Left leaning Fav 	<ul style="list-style-type: none"> • Ark <ul style="list-style-type: none"> • Right leaning Ark • Left leaning Ark • Tak <ul style="list-style-type: none"> • Right leaning Tak • Left leaning Tak 	<ul style="list-style-type: none"> • Central Circle • Central Base • Central Pocket • Circular Spiral • Base Spiral 	<ul style="list-style-type: none"> • Muzaf • Twin • Mixed • Nedweist

Table 3. Code Table of Fingerprint Groups and Classes

Fingerprint classes	Lasso Tracks	Without Lasso Tracks	Ringlike Traces	Combined Tracks
Codes used in data collection	L1	L2	W1	W2

Table 4. Fingerprint Attributes Codes Table

Fingerprint Core Attributes	Normal-looking Fingerprint	Sideways Fingerprint	Top or Bottom Engraved Fingerprint
Codes	N	Y	Ü/A

In this study, two separate data were collected from the participants. The first one is the vertical jump score data, along with the height and weight information collected from the participants. The secondary data is the fingerprint data collected from the same participants. While collecting fingerprint data, codes were created according to the main groups in the Henry-Galton Fingerprint Classification System, which is internationally accepted. The codes for Fingerprint Groups and Classes listed in Table 2 were given in Table 3 and 4. All participants' fingerprints were examined, and the group and class codes and unique attribute codes were provided in Table 3.

2.4 Data analysis

The data obtained in the study were analyzed using the JAMOVI (2.2.2) program. Descriptive statistics such as frequency, mean (M), standard deviation (SD), median (Md), variance (Var), minimum and maximum values, skewness, and kurtosis coefficients were used in the analysis of the data. One-way analysis of variance and Tukey HSD test were used to test the research question. The decision about whether the data met the normality assumption was based on descriptive statistics. Hair and friends. (2013) argue that there is no serious violation of normality when the values of kurtosis and skewness are within the range of ±1. George and Mallery (2010) state that it is sufficient for this range to be within ±2. Tabachnick and Fidell (2013) expressed that it is sufficient for homogeneity of group variances in the execution of variance analysis, that the ratio of group variances does not exceed 10, and for a balanced pattern formation in the execution of variance analysis, the ratio of group frequency distributions does not exceed 4.

3 Results

Participants were grouped according to their anaerobic power. Women and men were evaluated separately. A low correlation was observed between anaerobic power and fingerprint in women. However, in men, there was a proportional relationship between anaerobic power and fingerprint groups.

Table 4. People with Anaerobic Strength Between 0-119 Ratio, Number, Fingerprint Class and Characteristics Table

Anaerobic Power Between 0-119		
	Amount	Percent
Participant Total	46	
W2 (NORMAL)	8	17,4
W2 (TOP-LEANING)	6	13,0
W2 (MIXED)	7	15,2
Others	25	54,3
W2 (TOTAL)	21	45,7

Table 5. Ratio, Number, Fingerprint Class and Characteristics Table of Persons with Anaerobic Strength Between 120-130

Anaerobic Power Between 120-129		
	Amount	Percent
Participant Total	31	
W2 (NORMAL)	6	19,4
W2 (TOP-LEANING)	0	0,0
W2 (MIXED)	14	45,2
Others	11	35,5
W2 (TOTAL)	21	67,7

Table 6. Ratio, Number, Fingerprint Class and Characteristics Table of Persons with Anaerobic Strength Between 130-139

Anaerobic Power Between 130-139		
	Amount	Percent
Participant Total	19	
W2 (NORMAL)	4	21,1
W2 (TOP-LEANING)	4	21,1
W2 (MIXED)	8	42,1
Others	3	15,8
W2 (TOTAL)	16	84,2

Table 7. Ratio, Number, Fingerprint Class and Characteristics Table of Persons with Anaerobic Strength 140 and Above

Anaerobic Power Above 140		
	Amount	Percent
Participant Total	30	
W2 (NORMAL)	13	43,3
W2 (TOP-LEANING)	4	13,3
W2 (MIXED)	6	20,0
Others	7	23,3
W2 (TOTAL)	23	76,7

Table 8. Findings Analysis
Descriptive Statistics for Anaerobic Power

Groups	<i>f</i>	Median	\bar{X}	<i>s'</i>	σ^2	Distortion (sh)	Kurtosis (sh)	Ranj	Min	Max
W2 Without	45	118	121,156	12,83	164,68	0,86 (0,35)	0,20 (0,69)	50	102	152
W2 Mixed	30	126	125,200	8,53	72,72	-0,41 (0,43)	0,06 (0,83)	37	105	142
W2 Normal	31	132	132,419	15,70	246,58	-0,15 (0,42)	-0,96 (0,82)	56	102	158
W2 Yan	14	132	127,071	15,40	237,30	-0,20 (0,60)	-1,62 (1,15)	45	103	148

f = Frequency, \bar{X} = Arithmetic mean, *s'* = Standard deviation, σ^2 = Variance, sh = Skew / Kurtosis Standard Error

According to Table 8, skewness and kurtosis coefficients of anaerobic power values are within the range of ± 1 for fingerprint groups. Only the kurtosis value of the W2 Yan group is within the range of ± 2 . Mean and median values are close to each other. It has been observed that the values calculated by skewness/standard error and kurtosis/standard formula are within the range of ± 3.29 according to the standard normal distribution. These findings indicate no serious violation in terms of normality for the anaerobic power values of the groups. In addition, the ratio of the frequencies of the groups to each other is between 3.21 and 1.03, and the ratio of the variances of the groups to each other is between 3.40 and 1.03. This indicates that the frequency distribution is balanced for variance analysis, and there is no serious violation in terms of homogeneity of variances.

3.1 Findings Analysis

Table 9. Analysis of Variance Results for The Anaerobic Power of Individuals According to Their Fingerprints

Variable	χ^2	Sd	χ^2 / sd	F	P	η^2
Finger prints	2362,279	3	787,426	4,605	0,004	0,106
Mistake	19837,188	116	171,010			

Note. Type III Sum of Squares, Sd = Degrees of tolerance, η^2 = Eta square

According to Table 9, it has been observed that the one-way analysis of the variance model, which was established to examine whether individuals' anaerobic powers differ in terms of fingerprint, is significant (F3 116 = 4.60, p = .004 and $\eta^2 = .11$). Approximately 11% of the variance in anaerobic power is explained by the fingerprint variable. The effect size indicates a medium to high effect. According to the Tukey HSD analysis results conducted to examine significant differences between groups in terms of anaerobic power, a significant difference was observed between Non-W2 and W2 Normal (t = -3.69 and p = .002). No significant differences were found among other groups.

4 Conclusion and Recommendations

This study investigated a relationship between Anaerobic power and fingerprint class and individuals' characteristics. Contribution to the literature is expected regarding the relationship between Type 2 muscle fiber ratio, the most important determinant of anaerobic power. In this context, it has been found that there is a relationship between anaerobic power and fingerprint classes and characteristics in the conducted research. A literature review revealed that there had been no prior research on the relationship between fingerprints and anaerobic power, thus opening a new door for future studies. Scientific examinations of fingerprint research have increased in the last two centuries. However, it is also crucial to clearly distinguish pseudoscience from science, as the foundation of positive sciences is based on experimentation and observation. The only method of basing research on a scientific foundation regarding fingerprints is through observation and mathematical (experimental) calculations. In this study, consistent results were obtained using observation and experimentation, forming the basis of the scientific approach. Nowadays,

fingerprints are starting to evolve from an abstract concept to a concrete one regarding social significance.

Fingerprint patterns have been the subject of many studies and attract a lot of attention nowadays. Delice (2014), who researched the formulas of fingerprint patterns rather than the patterns themselves, found that the fingerprint formulas of individuals who commit certain types of crimes are similar. Even though fingerprints have been the subject of many studies, their specific structure makes research difficult. However, our investigation and research using our unique formula method revealed differences in anaerobic strength between different groups.

In this research, two types of data were collected. The first one includes measurements of height, weight, and vertical jump test results. Using these measurements, individuals' anaerobic power was calculated. The second type of data was obtained through fingerprint analysis, which involved observing individuals' fingerprints to determine their fingerprint classes and characteristics.

Vertical jump tests (Sargent vertical) are one of the Anaerobic field tests used for detecting anaerobic power (Yıldız, S. A., 2012). According to the data obtained in the research, it has been observed that the anaerobic power of the athletes is directly proportional to the increase in fingerprints belonging to the W2 code. It is suggested that athletes with fingerprints belonging to the Normal code, one of the three different qualitative groups of fingerprints carrying the W2 code, have higher anaerobic power compared to athletes who do not have this type of fingerprint. Additionally, it is known that individuals with type 2b muscle fibers perform movements at maximum speed since they produce ATP anaerobically and exhibit very strong contractions (Altundere, 2020). The most important point is that the data obtained from this research can pioneer an innovative approach to sports specialization in early detection of individuals with type 2 muscle fiber structure from fingerprints and directing them to sports branches suitable for their muscle fibers at a young age.

The data in this research should be analyzed under two separate headings. The first one is the structure of fingerprints. When the usage areas of fingerprints are investigated, it is seen that it is for identification and verification purposes. In our country, the first fingerprint identification process for a murderer was in 1916, when the killer's fingerprints were identified on a gas lamp (Poyraz, 2005). The first fingerprint identification process in the literature is related to a murder case in Aines in the rural area of Argentina in 1892 (Gendarmerie General Command Publications (JGKY), 2009, p.14). It can be observed that fingerprints have only been used for identification in the last century. This unique data source is used for identity verification, unlocking locks, and as a security key. In the literature review conducted, it is seen that there are few studies on the usability of fingerprints other than identification (Çingı, 2022; EGMY, 2005b; JGKY, 2009). The main reasons for this lack of research are the shortage of experts conducting academic studies in this field, fingerprints being a difficult argument regarding analysis and examinations, restrictions in personal data protection laws, and individuals' reluctance to participate. Additionally, it can be shown that some fingerprints may deform and become corrupted depending on the structure of individuals' skin, the surfaces on which fingerprints are left, the angle of the fingers during printing, and the force applied by individuals. Another dimension that needs to be examined in the research is the difficulties that may arise during application. The applied vertical jump method, the determination of the participant group, the problems that may arise from physical and environmental conditions during application, and the preparedness of the participant group can be counted. The methodology applied in our research has been developed taking into account the situations and variables mentioned above. Otherwise, it would not be possible to bring together fingerprint and vertical jump research under the same roof as a meaningful whole.

This research is limited to male athletes of the Sports Sciences Faculty at Cumhuriyet University. It is clear that conducting the research with a broader population, including women as samples, will yield clearer results. It is a fact that fingerprinting is a topic of great interest in today's society, and the research results in this field will always arouse curiosity in the public. Additionally, fingerprinting is a science that has not been fully explored. Therefore, expanding research in this field will benefit society and science.

4.1 Contribution of Research to Theory

- Fingerprints have been the subject of many studies. However, its specific structure made research difficult. It is expected that this study will contribute to the studies on fingerprints.

- In light of the data we have obtained with our research, it is expected that individuals with type 2 muscle fiber structure will be identified by fingerprints in the early period and directed to sports branches suitable for muscle fibers at young ages will create a suitable training environment for the country's sports and increase the efficiency to the highest level.
- Considering the difficulties in identifying existing muscle fiber types, it is anticipated that the findings obtained in this research will make a good innovative and practical contribution to developing a new muscle fiber type determination method.
- This research it is to pioneer the idea that fingerprints can be used not only in the criminal field but also in different fields for society.

Peer-review: Externally peer-reviewed.

Conflict of Interest: The authors declare no potential conflicts of interest with respect to the research, authorship, and/or publication of this article.

Grant Support: The authors received no financial support for the research, authorship, and/or publication of this article.

References.

Akpolat, F. (2014). *Parmak izinin fraktal teorisi* (Unpublished Master Thesis). Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Bilecik.

Alemdaroğlu, U. (2012). The relationship between muscle strength, anaerobic performance, agility, sprint ability, and vertical jump performance in professional basketball players. *Journal of Human Kinetics*, 31, 149-158.

Altıntaş, N., Şanlısoy, F., Kutlu, N., Arı, Z., Aşçı, M., Arslan, E., Candan, N., Büyükyazı, G., & Soner E. (2011). Ege Bölgesi elit sporcularında dermatoglik, antropometrik ve biyokimyasal verilerinin değerlendirilmesi. *Cumhuriyet Tıp Dergisi*, 33, 285-292.

Altundere, T. (2020). Nöromusküler elektrik stimülasyonu ve manyetik stimülasyonun el bilek fleksör izokinetik kas kuvveti ve el kavrama kuvvetine etkisinin karşılaştırılması (Unpublished Specialization Thesis). İstanbul Medipol Üniversitesi, Tıp Fakültesi, İstanbul.

Bosco, C., Belli, A., Astrua, M., Tihanyi, J., Pozzo, R., Kellis, S., ... & Tranquilli, C. (1995). A dynamometer for evaluation of dynamic muscle work. *European Journal of Applied Physiology and Occupational Physiology*, 70(5), 379-386.

Büyükalın, S. F. (2003). Çoklu zekâ kuramı. *Eğitim ve Denetim Dergisi*, (1), Ankara.

Çıngı, H. İ. (2022). Kan bağı bulunan aile bireyleri arasında parmak izi benzerliğinin araştırılması. *Adıyaman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (40), 470-502.

Dağlıoğlu, H. E. (2015). Erken çocuklukta üstün yetenek. In Ş. Feyzullah (Ed.). *Üstün zekâlı ve üstün yetenekli öğrencilerin eğitimi* (pp. 73-94). Ankara Pegem Akademi.

Delice, M., Duman, A., & Özel, Ş. A. (2014). Parmak izi tipi ile suç türü arasındaki ilişkisinin incelenmesi. *Akademik Bakış Uluslararası Hakemli Sosyal Bilimler Dergisi*, (43), 3-27.

Erturan, A. G. (2006). *İlköğretim 4. sınıf öğrencilerinde beden eğitimi ve sporun bedensel/kinestetik zeka alanı üzerine etkisi: Denizli ili örneği* (Unpublished Master Thesis). Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Pamukkale Üniversitesi, Denizli.

Escalante, G., Alencar, M., Haddock, B., & Harvey, P. (2016). The effects of phosphatidic acid supplementation on strength, body composition, muscular endurance, power, agility, and vertical jump in resistance trained men. *Journal of the International Society of Sports Nutrition*, 13(1), 1-13.

- Faigenbaum, A.D., Bellucci, M., Bernieri, A., Bakker, B., & Hoorens, K. (2005). Acute effects of different warm-up protocols on fitness performance in children. *Journal of Strength and Conditioning Research*, 19(2), 376-381.
- Gardner, H. (2006). *Changing minds*. Boston, USA: Harvard Business Scholl Press.
- Gendarmerie General Command Publications. (JGKY, Jandarma Genel Komutanlığı Yayınları) (2009). *Adli bilimler 1 kitabı, parmak izinin tarihçesi*. Ankara: Kriminal Daire Başkanlığı Yayınları.
- Karasar, N. (2011). *Bilimsel araştırma yöntemleri*. Ankara: Nobel Yayınları.
- Kılıçkaya, A., & Zelyurt, H. (2015). Okul öncesi programlarında özel gereksinimli bireylerin yer alma durumlarının incelenmesi (1989-2013). *Uluslararası Türk Eğitim Bilimleri Dergisi*, (4), 200-212.
- Kuzgun, Y., & Deryakulu, D. (2006). *Eğitimde bireysel farklılıklar* (2nd ed.). Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.
- Miçoğulları, A. (2014). *Fiziksel aktivite düzeyleri farklı iki öğrenci grubunun kas kuvvetlerinin karşılaştırılması* (Unpublished Master Thesis). Zirve Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Gaziantep.
- Police Department Publications. (EGMY, Emniyet Genel Müdürlüğü Kriminal Daire Başkanlığı Yayınları), (2005a). *On parmak izi tasnif sistemi kitabı*, Yayın No: 12, Ankara.
- Police Department Publications. (EGMY, Emniyet Genel Müdürlüğü Kriminal Daire Başkanlığı Yayınları), (2005b). *Parmak izi temel eğitim kitabı*, Yayın No:5, Tarihçe, Sir Edverd Henry, Ankara.
- Poyraz, R. (2005). Parmakizi kullanımının ülkemizdeki gelişimi (1). *Adli Bilimler Dergisi*, 4(4), 57-64.
- Sales, M. M., Maciel, A. P., Aguiar, S. D. S., Asano, R. Y., Motta-Santos, D., Moraes, J. F. V. N. D., ... & Sousa, C. V. (2018). Vertical jump is strongly associated to running-based anaerobic sprint test in teenage futsal male athletes. *Sports*, 6(4), 129.
- Tamer, K. (1995). *Sporda fiziksel-fizyolojik performansın ölçülmesi ve değerlendirilmesi*. Ankara: Türkerler Kitabevi.
- Vural, B. (2004). *Öğrenci merkezli eğitim ve çoklu zekâ*. İstanbul: Hayat Yayıncılık.
- Yıldız, S. A. (2012). Aerobik ve anaerobik kapasitenin anlamı nedir? *Solunum Dergisi*, 14(Ek), 1-8.
- Zois, J., Bishop, D., & Aughey, R. (2015). Yüksek yoğunluklu ısınmalar: Müteakip aralıklı egzersiz sırasındaki etkiler. *Uluslararası Spor Fizyolojisi ve Performansı Dergisi*, 10(4), 498-503.

Ortaöğretim Öğrencilerinde Sosyal Değerler ve Dindarlık İlişkisi: Isparta Örneği

The Relationship Between Social Values and Religiosity in Secondary School Students: Isparta Sample

Muhammed TOSUN**

 0000-0003-2539-7318

Nurdan YAĞLI SOYKAN**

 0000-0002-1482-8250

MAKALE BİLGİSİ

Başvuru: 28. 06. 2023
Düzeltilme Talebi: 18. 07. 2023
Son Düzeltilme: 25. 07. 2023
Kabul: 28. 07. 2023
Online Yayın: 15. 08. 2023

Anahtar Kelimeler:

Din
Dindarlık
Değer
Sosyal Değer
Öğrenci

ÖZ

Bu çalışmada, sosyal değerler ve dindarlık olguları ele alınmıştır. Araştırmaya 270 kadın, 182 erkek olmak üzere toplam 452 lise öğrencisi katılmıştır. Nicel araştırma yönteminin kullanıldığı bu araştırmanın amacı lise öğrencilerinin sosyal değerler ve dindarlık düzeyleri arasındaki ilişkinin belirlenmesi ve lise öğrencilerinin özelliklerine göre sosyal değerler ve dindarlık düzeylerinin farklılaşma durumunun incelenmesidir. Araştırmada veri toplama araçları olarak Kişisel Bilgi Formu, Bolat (2013) tarafından geliştirilen Çok Boyutlu Sosyal Değerler Ölçeği ve Gülmez (2014) tarafından geliştirilen Dindarlık Ölçeği kullanılmıştır. Araştırma sonuçları özetle şu şekildedir: Katılımcılara ait demografik özelliklere göre Çok Boyutlu Sosyal Değerler Ölçeği ve Dindarlık Ölçeği puanlarının farklılaştığı görülmüştür. Lise öğrencilerinin Sosyal Değerler Ölçeği boyutuna ait ortalamalarına göre en düşük ortalamaya siyasi değerler boyutunda ve en yüksek ortalamaya dini değerler ile geleneksel değerler boyutunda; Dindarlık Ölçeği boyutuna ait ortalamalarına göre ise en düşük ortalamaya ibadet boyutunda ve en yüksek ortalamaya iman boyutunda sahip olduğu tespit edilmiştir. Her iki ölçeğe ait alt boyutlarda İmam Hatip Lisesi öğrencilerinin diğer okul türlerindeki öğrencilere göre daha yüksek puan ortalamalarına sahip olduğu görülmüştür. Ayrıca lise öğrencilerinin sosyal değerler düzeyleri arttıkça dindarlık düzeylerinin arttığı da söylenebilir.

ARTICLE INFO

Submitted: 28. 06. 2023
Revision Requested: 18. 07. 2023
Final Revision Received: 25. 07. 2023
Accepted: 28. 07. 2023
Published Online: 15. 08. 2023

Keywords:

Religion
Religiosity
Value
Social values
Student

ABSTRACT

In this study, social values and piety were handled. 452 high school students, who are 270 women and 182 men, participated in this research. The purpose of this quantitative research method is to determine the relationship between the social values and religiosity levels of high school students and to analyze the differentiation of social values and levels of religiosity of them. The Personal Information Scale, Multi-Dimensional Social Values Scale developed by Bolat (2013) and Religiosity Scale developed by Gülmez (2014) were used as data collection tools in the research. In conclusion, the results of the research were that the points of Multi-Dimensional Social Values Scale and Religiosity Scale of participants differentiated according to the demographical features of participants. High school students have the lowest points in political values and the highest points in traditional values according to Social Values Scale. Also, they have the lowest points in praying and the highest points in faith according to the Religiosity Scale. The students of Imam Hatip High School have more points than those of other kinds of schools according to both scales. Also, an increase in students' social values results in giving more importance to religion.

*1Yazar İletişim/ Corresponding Author: Muhammed Tosun (Dr., Öğretmen), İl Millî Eğitim Müdürlüğü, Isparta, Türkiye, ✉ m.ikbal87@hotmail.com
*2 Nurdan Yağlı Soykan (Dr.), Çankırı Karatekin Üniversitesi, İslami İlimler Fakültesi, Felsefe ve Din Bilimleri Bölümü, Çankırı, Türkiye, ✉ nurdanyagli@hotmail.com

Kaynak Gösterimi/ Citing This Article: Tosun, M. ve Yağlı Soykan, N. (2023). Ortaöğretim öğrencilerinde sosyal değerler ve dindarlık ilişkisi (Isparta örneği). *Sosyolojik Bağlam Dergisi*, 4(2), 193-215 doi:10.52108/2757-5942.4.2.7

Giriş

İnsan, diğer canlılardan farklı olarak son derece gelişmiş bir varlıktır ve sahip olduğu zengin değerler sistemiyle öne çıkar. İnsanlar hayatları boyunca çeşitli deneyimler yaşarlar ve bu deneyimlerden elde ettikleri duygu, düşünce ve çıkarımlar, onların hayata karşı tutumlarını şekillendirir. Bu belirlenmiş tutumlardan kaynaklanan davranışsal ölçüt, değerleri oluşturmuştur. İnsan yerleşik hayata geçtiğinden bu yana, diğer insanlarla ve toplumlarla etkileşime girmiştir. Bu etkileşimden ortaya çıkan değerler gelişmiş, insanlar arasında yayılmış ve değerler sistemini oluşturmuştur (Bolat, 2013: 16). Toplum üyelerini bir arada tutan manevi unsurlardan biri de şüphesiz değerlerdir. Değerler, toplumların devamını ve düzenini sağlayan, yazılı olmayan kurallar olarak nitelendirilebilecekleri gibi, toplumları da etkileyen önemli bir etkidir. Bu nedenle, değerler felsefeden sosyolojiye, eğitimden psikolojiye kadar birçok alanda araştırma konusu olmuştur (Dinçer, Yavuz ve Eren, 2019: 2301).

Değerler toplumun farklı kesimlerde farklı pratiklere dönüşebilmektedir. Örneğin gençlerde şiddet ve değerler ilişkisi üzerine yapılan bir çalışmada sonuçlar, şiddetin desteklenmesi ile gelenek, teşvik ve güç değerleri arasında istatistiksel olarak anlamlı düzeyde pozitif bir ilişki olduğunu, bununla birlikte şiddetin onaylanması ile evrensellik, güvenlik, uyum ve hayırseverlik arasında negatif bir ilişki olduğunu ortaya koymuştur (Bozkurt ve Gülerce, 2019). Değer kavramı, birçok alanda yoğun ilgi görmesine rağmen, herkesin ortak bir tanıma ulaşamadığı bir konudur. Değer kavramı, farklı kişilerin ve disiplinlerin perspektifine göre farklı şekillerde tanımlanabilir ve anlaşılabilir. Farklı kültürlerde, toplumlarda ve bireylerde farklı değerler ve değer sistemi bulunabilir. Bu nedenle, değerlerin anlamı ve önemi, kişisel deneyimlere, inançlara, kültürel bağlamlara ve sosyal çevrelere bağlı olarak değişebilir (Bolat, 2013).

Değer duygusuna sahip olmak; kişilerarası iletişim, duyarlılık, bakım ve güven konusunda yetenekli olmak; samimi ve dürüst olmak; öz kontrol ve kişisel sorumluluğa sahip olmak; evlilik, aile ve sosyal ilişkilerde kararlı olmak; başkalarını ve kendini affetme kapasitesine sahip olmak; yönlendirici değerlere ve anlamlı amaçlara sahip olmak; gelişim için öz farkındalığa ve motivasyona sahip olmak; stresleri ve krizleri yönetmek için uyarlanabilir başa çıkma stratejilerine sahip olmak; işte tatmin bulmak ve iyi fiziksel sağlık alışkanlıkları uygulamak ile ilişkilidir (Jensen ve Bergin, 1988: 295; Bergin, 1991: 395).

Değer edinme süreci doğumda başlar. Değerler yaşam boyunca ve yaşam deneyimlerinden gelişir. Akıl, irade, duygular ve manevi ihtiyaçlar bir araya getirilerek oluşturulur (Kaur ve Panju, 2012: 24). Din ise bireysel ve toplumsal yaşamda çok önemli bir rol oynamaktadır. Din, bireyin yaşamına sadece bir inanç sistemi olarak katılmakla kalmaz, aynı zamanda kişiliğini ve gelişimini de benimsendiği kadar etkiler. Bu bakımdan insanı kontrol etme gücüne sahiptir. Özellikle ergenlik döneminde yaşanan çeşitli değişim ve gelişimler neticesinde ergen, din olgusunu düşünerek, tartışarak ya da kuşku duyarak araştırabilir, arayış içerisinde olabilir böylece dinle ilgili olumlu ya da olumsuz bir tutum sergileyebilir. Birey ergenlik döneminde yetişkin olma yolunda ilerlese de halen anne ve baba çatısı altında yaşamını ve eğitimini sürdürmektedir. Bu durumun etkisi aile, bilimsel ve geleneksel değerler üzerinde de etkili olmaktadır (Özdenk ve Karabulut, 2018).

2 Değer Kavramı

Her şeyin kişiye veya gruba yararlı, istenilen veya beğenilen bir şekilde olması durumunda “değer taşıdığı” ifade edilebilir (Fichter, 2016: 166). Değer, bir şeyin istenilebilir veya istenilmeyen olduğu inancını ifade eden bir kavramdır (Güngör, 1993: 18). Bireylerin davranışlarını koordine etmek için iletişim kurmaları gereken önemli insan hedeflerinin veya motivasyonlarının bilişsel temsilleridir. Bir değeri diğerinden en belirgin şekilde ayıran içerik, temsil ettiği motivasyon veya hedef türüdür (Bilsky ve Schwartz, 1994: 164). Değerler belirli yaşam hedeflerinde belirli davranış biçimlerine ilişkin inançlardır. Değer bir rehber, norm ve bir insanın yaşadığı ilkedir (Kaur ve Panju, 2012: 24). Değer, davranışların ve kararların temelindeki yönlendirici ilkedir ve bireylerin tercihleri, eylemleri ve düşünceleri üzerinde büyük etkiye sahiptir. Değer, birçok farklı kavramla ilişkilendirilebilir ve insan davranışlarını ve düşüncelerini anlamak için önemli bir faktördür. İnsanların değerleri, eğilimleri, ihtiyaçlarını, tutumlarını, inançlarını, yönelimlerini, duygularını ve davranışlarını belirleyebilir (Bacanlı, 2016: 23).

Schwartz (1992: 1) ise değerleri, bireyler ve sosyal grupların üyeleri olarak ihtiyaçlarımızdan kaynaklanan temel güdüler arasında hassas bir dengeleme eylemini sürdürmemize yardımcı olan kriterler olarak tanımlar. Bununla birlikte geçmiş davranışlara veya inançlara göre duygularla daha güçlü bir şekilde bağlantılıdır ve duygu türleri, değerlerin ideal ve kendi kendine rehberlik etmesi gereken rollerine bağlıdır (Maio, 2010: 2). Değerler bilişsel dünyamızda hiyerarşik bir form oluşturur. Araç değerleri bilişsel dünyada en düşük seviyededir. Araç değerleri üzerinde, içinde bir tür hiyerarşi de oluşturan daha yüksek değerler vardır. Üstte, belirli bir toplumda etkileşime giren dinde birlik, toplumda demokrasi, ailede tek eşlilik, sosyal yaşamda adalet gibi nihai değerler vardır (Aydın, 2011: 43-44).

Schwartz ve Bilsky (1987, 1990), değerlerin beş biçimsel özelliğini içeren kavramsal bir değer tanımı oluşturmuştur. Buna göre değerler 1- Kavramlar veya inançlardır, 2- Arzu edilen nihai durumlar veya davranışlarla ilgilidir, 3- Belirli durumları aşar, 4- Davranışları ve olayları seçme veya değerlendirme konusunda yol gösterir ve 5- Göreceli önemleri belirleyerek sıralanır. Bu şekilde anlaşılan değerler, tutumlardan öncelikle genellik veya soyutluk ile önem derecesine göre hiyerarşik sıralama bakımından farklılık gösterir. Ayrıca Schwartz (1994: 21) tarafından yapılan tanıma göre, değerler, bir kişinin veya başka bir sosyal varlığın yaşamında rehberlik eden ilkeler olarak hizmet eden, önemi değişen ve arzu edilen geçiş hedefleri olarak nitelendirilmektedir. Bu tanımda, değerlerin amaç olarak kabul edildiği ve örtük olarak şunları içerdiği ifade edilmektedir: 1-Bazı sosyal varlıkların çıkarlarına hizmet ederler, 2-Harekete yön ve duygusal yoğunluk vererek eylemi motive edebilirler, 3-Eylemi yargılamak ve haklı çıkarmak için standartlar olarak işlev görürler ve 4-Baskın grup değerlerine sosyalleşme süreciyle birlikte bireylerin benzersiz öğrenme deneyimleri yoluyla kazanırlar.

Sosyal değerlerle ilgili üç öge üzerinde durulması gerekir:

1-Bizatıhi bir değer olan nesnenin kendisi,

2-Nesnenin sosyal gereksinimleri karşılama kapasitesi ve

3-Bireylerin, bu nesneyi takdir etmeleri ve tatmin edici olma yeteneği dolayısıyla değerli bulmaları (Fichter, 2016: 166).

2.1 Değerlerin Sınıflandırılması

Literatürde değer kavramına ilişkin farklı sınıflandırmalar mevcuttur. Spranger'e (1928) göre, hepimizin sahip olduğu altı değer vardır. Bunlar teorik, ekonomik, estetik, sosyal, politik ve dindir, ancak her birimiz bu değerlere farklı önemler veririz (Akt. Jain, Singh ve Rankawat, 2011: 15). Allport ve arkadaşlarının (1960) "Study of Values" isimli çalışması değerleri tanımlamak ve ölçmek için bilinen en önemli çalışmalardan biridir. Bu eserde de aynı altı değer türüne vurgu yapılmıştır; sosyal, teorik, ekonomik, estetik, politik ve dini. Her değer türü, insanların gerçekleştirmek isteyebileceği gelecekteki bir faaliyet türünü tanımlamaktadır. Örneğin, sosyal değerler, insanlara yardım etmek gibi sosyal hizmetleri, teorik değerler, hakikat arayışını ve bilimsel çalışma gibi faaliyetleri içerir (Maio, 2010: 4; Güngör, 1993: 61).

Rokeach (1973) tarafından yapılan sınıflandırmada, "gaye/amaçsal" ve "vasıta/araçsal" değerlerin belirtildiği, her bir boyutta 18 değer yer aldığı ifade edilmiştir. Amaçsal değerler yaşamın temel amaçlarını, araçsal değerler ise bu amaçlara ulaşmada benimsenen davranış tarzlarını temsil etmektedir. Değerler, bireylerin dünya görüşlerini ve önceliklerini belirleyerek, toplum merkezli veya ben merkezli, ahlaki veya yeterlilik odaklı şekillerde olabilir. Bu sınıflandırma, bireylerin bakış açılarını ve önceliklerini şekillendirme açısından önemli bir rol oynamaktadır. (Güngör, 1993: 61; Bilgin, 2003; Çalışkur ve Aslan, 2013). Schwartz'ın (1992) Değer Araştırması, "güç, başarı, hazcılık, uyarılma, öz-denetim, evrensellik, yardımseverlik, geleneksellik, uyum ve güvenlik" olmak üzere on değeri içeren bir ölçektir (Akt. Asan vd., 2008: 18). Ülken (2016) de içkin değerler, aşkın değerler ve normatif değerler olmak üzere üç kategoriye ayrılan değerlerin hakikat, adalet ve fayda ölçütlerine karşılık geldiğini ifade etmiştir (Ülken, 2016: 364-367).

2.2 Sosyal Değerler

Sosyal değerler; bir toplumun çoğunluğunun ideal anlamda paylaştığı, onları daha iyi bir topluma götüren ölçütlerdir. Toplumsal değerler günlük yaşamı düzenler. Dürüstlük, sakinlik, yardımseverlik

ve alçakgönüllülük gibi değerler bu toplumsal değerlerden bazılarıdır (Türkkahraman, 2014: 635). Sosyal değerler, bireylerin yaşamlarında daha iyi, doğru ve adil olarak değerlendirdikleri şeyler ve yapmak istedikleri seçimlerin ölçütüdür (Saracaloğlu, Gencel ve Altın, 2016: 444). Bu bakımdan sosyal değerler, bireylerin hayatlarında önemli kabul ettikleri ve değer verdiği şeylerin ve davranışların bir ölçütüdür. Bu değerler, bireylerin düşüncelerini, tutumlarını ve davranışlarını şekillendiren önemli unsurlardır.

Toplumunu oluşturan bireyleri bir araya getiren, birleştiren ve toplumun devamlılığını sağlayan temel inançlar olan sosyal değerler, bireyin bir topluluğun içinde yer almasını sağlayan en temel araçtır (TDK, 2022). Sosyal değerler, bir toplum ya da grup üyesi olan bireylerin ortak duygusal ve zihinsel inançlarını yansıtan genel ahlaki inançlardır. Değerler, bireylerin düşünceleri, tutumları ve davranışlarına ölçüt olarak yansır (Yazıcı, 2013).

Değerlerin bazı işlevleri şu şekilde olabilir:

1. Değerler, yargılama sürecinde bir araç olarak kullanılır.
2. Bireyleri maddi kültür nesnelere odaklar ve onları faydalı ve önemli olarak değerlendirir.
3. İdeal düşünme ve davranış yollarını gösterir.
4. Bireylerin sosyal rolleri seçme ve yerine getirme konusunda rehberlik eder.
5. Toplumsal kontrol ve baskı mekanizmalarının bir parçası olarak işlev görür.
6. Dayanışma sağlar (Fichter, 2016: 176).

3 Dindarlık

Dindarlık tanımları, araştırmacılar tarafından farklı şekillerde yapılmıştır. Bu tanımlarda dindarlığın çok boyutlu bir kavram olduğu, somut, soyut ve metafizik alanlara ait çeşitli yönleri olduğu vurgulanmıştır (Zinnbauer, Pargament ve Scott, 1999: 892). Dindarlığa ait bu tanımlar dindarlığın çok yönlü ve zengin bir kavram olduğunu göstermektedir. Dini deneyim ve inançlar, bireyler arasında büyük farklılıklar gösterebilir ve bu nedenle dindarlık kavramı, kültürel, sosyal ve bireysel farklılıkları dikkate alacak şekilde ele alınmalıdır.

Bireyin dine bağlılık biçimi, kişiliği, tutumları, davranışları ve genel yaşam görüşü üzerinde muazzam etkilere sahiptir (Kumar, 2018: 71). Emmons ve Paloutzian (2003: 386) dindarlığı bir kişi özelliği, zaman içinde sabit kalan ve çeşitli durumlarda tezahür eden bir inanç ve anlam sistemi olarak tanımlamıştır. Dindarlık, bir kişinin hayatındaki farklı durum ve koşullarda tezahür eden bir inanç sistemi olduğu için bireyin farklı alanlardaki davranışlarını, kararlarını ve tutumlarını etkileme potansiyeline sahiptir. Bu, dini inançların ve değerlerin, bir kişinin yaşamına, ilişkilerine, iş hayatına, toplumla etkileşimine ve kişisel gelişimine yansımaları gösterir. Dindarlık, bireyin hayatında anlam ve amaç arayışı, manevi yaşam ve sosyal bağlantıları da içeren geniş bir kapsama sahiptir (Schwartz ve Huismans, 1995). Bu nedenle, dindarlık kavramı bireyin iç dünyasını, değerlerini, inançlarını ve davranışlarını anlamak için önemli bir araçtır.

Dindarlık kavramı, farklı toplumlar ve dinler arasında değişiklik gösterir ve toplumsal, kültürel ve tarihsel faktörlerin etkisi altında şekillenir. Bu bağlamda dindarlık Batı'da kurumsal anlamda kiliseye bağlılığı ifade ederken İslam'da ise bireysel dindarlık öne çıkmaktadır. Buna göre dindarlık dinin teorik boyutunu (inanç), ibadet ve yaşama gibi bütün safhalarını içine alan "dinin insan hayatına nüfuz derecesi" olarak da tarif edilmiştir (Tekin, 2006: 53). Bu tarif, dindarlığın sadece inançla sınırlı kalmayıp, hayatın farklı alanlarına da yayılan bir kavram olduğunu vurgular. İnanç, ibadet ve yaşam biçimi gibi dini safhaların hepsini içine alarak, dindarlığın kişinin hayatını derinden etkileyen bir süreç olduğunu gösterir.

Dindar bireylerin dini yaşamlarını ifade etmek için tercih ettikleri alanlar genellikle ortak özelliklere sahiptir. Bir kişinin dini yaşamı, üç farklı perspektiften incelenebilir:

1-Dinin derinlemesine boyutları: İdeolojik boyut, ibadet boyutu, tecrübe boyutu, zihni (entelektüel) boyut ve etki boyutu,

2-Dinin uzunlamasına boyutları: İman, ilim ve marifet,

3-Dinin derinlemesine boyutları: Dış güdümlü ve iç güdümlü din (Hökelekli, 2008: 73-78).

Dindarlık duygusu, düşünce ve davranışlarla ilgili bir durum olduğu için canlı-cansız tüm varlıklara ve çeşitli değerlere karşı olumlu bir tutum geliştirmekle beraber Yüce Yararatıcı'nın hoşnutluğunu kazanabilmenin de bir gereğidir (Sağlam, 2006: 179). Dini inançların uyandırdığı kaygı (hassasiyet), başkalarına zarar veren davranışları önleyebilir ve sosyal davranışları motive edebilir (Kumar, 2018: 78). Bireylerin dindarlığı ve dolayısıyla maneviyatı zor zamanlarda onların dayanıklılığını ve ümitlerini güçlendirir (Gülerce ve Maraj, 2021).

4 Araştırmanın Konusu, Amacı ve Hipotezleri

Bu araştırma, sosyal değerler ve dindarlık olgularını konu edinmektedir. Araştırmanın amacı ise lise öğrencilerinin sosyal değerler ve dindarlık düzeyleri arasındaki ilişkiyi ve bu ilişkinin lise öğrencilerinin özelliklerine göre nasıl değiştiğini belirleyebilmektir. Araştırmanın temel hipotezi şu şekildedir: *Lise öğrencilerinin sosyal değerler düzeyi arttıkça dindarlık düzeyleri de artmaktadır.* Araştırma kapsamında aşağıdaki sorulara cevap aranmaktadır:

1. Cinsiyetlerine göre lise öğrencilerinin Sosyal Değerler Ölçeği ve Dindarlık Ölçeği puanları arasında anlamlı bir ilişki var mıdır?
2. Okul türüne göre lise öğrencilerinin Sosyal Değerler Ölçeği ve Dindarlık Ölçeği puanları arasında anlamlı bir ilişki var mıdır?
3. Sınıf düzeyine göre lise öğrencilerinin Sosyal Değerler Ölçeği ve Dindarlık Ölçeği puanları arasında anlamlı bir ilişki var mıdır?
4. Ailedeki birey sayısına göre lise öğrencilerinin Sosyal Değerler Ölçeği ve Dindarlık Ölçeği puanları arasında anlamlı bir ilişki var mıdır?
5. Akademik başarılarına göre lise öğrencilerinin Sosyal Değerler Ölçeği ve Dindarlık Ölçeği puanları arasında anlamlı bir ilişki var mıdır?
6. Lise öğrencilerinin Sosyal Değerler Ölçeği ile Dindarlık Ölçeği puanları arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki var mıdır?

5 Yöntem

Bu çalışmada, belirlenen amaçlar doğrultusunda, çeşitli değişkenleri analiz etmek ve konuyla ilgili genel bir durum tespiti yapmak amacıyla nicel araştırma yöntemlerinden biri olan anket tekniği kullanılmış ve ilişkisel tarama modelinden faydalanılmıştır. Bu model, birden fazla değişken arasındaki ilişkilerin incelendiği bir yöntemdir. İlişkisel tarama modeli çalışmalarında değişkenlerin birlikte değişip değişmediği ve gruplar arasında farklılık olup oluşmadığına odaklanılır. Bu sayede değişkenler arasındaki bağlantılar ve etkileşimler daha detaylı bir şekilde değerlendirilir (Karasar, 2016).

5.1 Araştırmanın Evreni ve Örneklem

Bu araştırmanın evrenini, Isparta ilinde öğrenim görmekte olan ortaöğretim öğrencileri oluşturmaktadır. Araştırma, sosyal değerler ve dindarlık arasındaki ilişki ve etkileşimi incelemeyi hedeflemektedir. Veriler, 2022-2023 eğitim öğretim yılında öğrenim görmekte olan Isparta ilindeki öğrencilerden toplanmıştır. Örneklem, amaçlı ve kota örneklem yöntemleriyle 452 öğrenciden oluşmaktadır.

5.2 Çalışma Grubu

Araştırmaya, toplamda 452 lise öğrencisi katılmıştır. Katılımcıların özellikleri, Tablo 1'de ayrıntılı bir şekilde sunulmuştur.

Tablo 1. Katılımcıların Özellikleri

Değişken	Düzyey	n	%
Cinsiyetiniz	Kadın	270	59,73
	Erkek	182	40,27

Yaşınız	14 yaş	77	17,04
	15 yaş	111	24,56
	16 yaş	132	29,20
	17 yaş	100	22,12
	18 yaş	29	6,42
	19 yaş	3	0,66
Okulunuz	Anadolu Lisesi	109	24,12
	Mesleki ve Teknik Anadolu Lisesi	124	27,43
	İmam Hatip Lisesi	110	24,34
	Fen Lisesi	109	24,12
Sınıfınız	9. Sınıf	91	20,13
	10. Sınıf	114	25,22
	11. Sınıf	147	32,52
	12. Sınıf	100	22,12
Anne ve Babanız Birlikte mi?	Birlikte	418	92,48
	Boşanmış	27	5,97
	Evli Ama Ayrı Yaşıyor	7	1,55
Anneniz sağ mı?	Sağ	447	98,89
	Vefat Etmiş	5	1,11
Annenizin Öğrenim Düzeyi Nedir?	Okur-Yazar Değil	8	1,77
	Sadece Okur Yazar	9	1,99
	İlkokul Mezunu	186	41,15
	Ortaokul Mezunu	109	24,12
	Lise Mezunu	87	19,25
	Yüksek Okul veya Üniversite Mezunu	53	11,73
Babanız sağ mı?	Sağ	438	96,90
	Vefat Etmiş	14	3,10
Babanızın Öğrenim Düzeyi Nedir?	Okur-Yazar Değil	3	0,66
	Sadece Okur Yazar	5	1,11
	İlkokul Mezunu	133	29,42
	Ortaokul Mezunu	93	20,58
	Lise Mezunu	134	29,65
	Yüksek Okul veya Üniversite Mezunu	84	18,58
Yaşamınızın Büyük Bir Bölümünü Nerede Geçirdiniz?	Köy ve Köy Altı Yerleşim Yerinde	174	38,50
	Kasabada	23	5,09
	İlçede	169	37,39
	Şehirde	49	10,84
	Büyükşehirde	37	8,19
Ailedeki Birey Sayısı	2-3 Kişi	29	6,42
	4 Kişi	127	28,10
	5 Kişi	173	38,27
	6 Kişi	78	17,26
	7 ve 7'den Fazla	45	9,96
Çocukluk Döneminde Ailenizden Ayrı Kaldınız Mı?	Hayır	386	85,40
	Evet (Bir Yıldan Az)	36	7,96

	Evet (Bir Yıldan Fazla)	30	6,64
Ailenizin Konutu Kime Ait?	Kendimizin	366	80,97
	Kiralık	72	15,93
	Diğer	14	3,10
Ailenizin Yaşadığı Ev Tipi Nedir?	Müstakil Yapılı Bir Ev	258	57,08
	Apartman Dairesi	176	38,94
	Gecekondu	17	3,76
	Belirtmemiş	1	0,22
Akademik Başarınız?	Zayıf	14	3,10
	Orta	190	42,04
	İyi	182	40,27
	Çok İyi	66	14,60

Tablo 1'deki veriler incelendiğinde öğrencilerin %59,73'ü (n = 270) kadın ve %40,27'si (n = 182) erkektir. Öğrencilerin %17,04'ü (n = 77) 14 yaşında, %24,56'sı (n = 111) 15 yaşında, %29,20'si (n = 132) 16 yaşında, %22,12'si (n = 100) 17 yaşında, %6,42'si (n = 29) 18 yaşında ve %0,66'si (n = 3) 19 yaşındadır. Okulları açısından incelendiğinde öğrencilerin %24,12'si (n = 109) Anadolu Lisesinde, %27,43'ü (n = 124) Mesleki ve Teknik Anadolu Lisesinde, %24,34'ü (n = 110) İmam Hatip Lisesinde ve %24,12'si (n = 109) Fen Lisesinde öğrenim görmektedir. Sınıfları açısından incelendiğinde katılımcıların %20,13'ü (n = 91) 9. sınıf öğrencisi, %25,22'si (n = 114) 10. sınıf öğrencisi, %35,52'si (n = 147) 11. sınıf öğrencisi ve %22,12'si (n = 100) 12. sınıf öğrencisidir. Öğrencilerin %92,48'inin (n = 418) anne-babası birlikte yaşamakta, %5,97'sinin (n = 27) anne-babası boşanmış durumda, %1,55'inin (n = 7) ise anne-babası evli fakat ayrı yaşamaktadır. Araştırmaya katılan öğrencilerin %98,89'unun (n = 447) annesi, %96,90'ının (n = 438) babası sağdır. Katılımcıların annesinin öğrenim düzeyi açısından; %1,77'si (n = 8) okur-yazar değil, %1,99'u (n = 9) sadece okur-yazar, %41,15'i (n = 186) ilkökul mezunu, %24,12'si (n = 109) ortaokul mezunu, %19,25'i (n = 87) lise mezunu ve %11,73'ü (n = 53) yüksekokul veya üniversite mezunudur. Katılımcıların babasının öğrenim durumu açısından; %0,66'sı (n = 3) okur-yazar değil, %1,11'i (n = 5) sadece okur-yazar, %29,42'si (n = 133) ilkökul mezunu, %20,58'i (n = 193) ortaokul mezunu, %29,65'i (n = 134) lise mezunu ve %18,58'i (n = 84) yüksekokul veya üniversite mezunudur. Araştırmaya katılan öğrencilerin %38,50'si (n = 174) hayatının büyük çoğunluğunu köy ve köy altı yerleşim yerinde, %5,09'u (n = 23) hayatının büyük çoğunluğunu kasabada, %37,39'u (n = 169) hayatının büyük çoğunluğunu ilçede, %10,84'ü (n = 49) hayatının büyük çoğunluğunu şehirde ve %8,19'u (n = 37) hayatının büyük çoğunluğunu büyükşehirde geçirmiştir. Ailedeki birey sayısı açısından incelendiğinde katılımcıların %6,42'sinin (n = 29) ailesinde 2-3 kişi, %28,10'unun (n = 127) ailesinde 4 kişi, %38,27'sinin (n = 173) ailesinde 5 kişi, %17,26'sının (n = 78) ailesinde 6 kişi ve %9,96'sının (n = 45) ailesinde 7 kişi ve daha fazla kişi vardır. Öğrencilerin %85,40'ı (n = 386) çocukluk döneminde ailesinden ayrı kalmamıştır, %7,96'sı (n = 36) çocukluk döneminde bir yıldan daha kısa bir süre ailesinden ayrı kalmış ve %6,64'ü (n = 30) çocukluk döneminde bir yıldan daha uzun süre ailesinden ayrı kalmıştır. Öğrencilerin %80,87'si (n = 366) kendi evlerinde kalırken %15,93'ünün (n = 72) evleri kiralıktır. Öğrencilerin %57,08'i (n = 258) müstakil yapıli bir evde kalmakta, %38,94'ü (n = 176) apartman dairesinde kalmakta ve %3,76'sı (n = 17) gecekondu kalmaktadır. Öğrencilerin %3,10'unun (n = 14) akademik başarısı zayıf, %42,04'ünün (n = 190) akademik başarısı orta, %40,27'sinin (n = 182) akademik başarısı iyi ve %14,60'ının (n = 66) akademik başarısı çok iyidir.

5.3 Sınırlılıklar

Araştırmanın sadece Isparta ilindeki ortaöğretim öğrencilerine uygulanacak olması bir sınırlılıktır. Araştırma aşamasında öğrencilerle ilgili sosyo-demografik bilgiler, öğrenciler tarafından beyan edildiği şekli ile sınırlıdır. Soruları cevaplamayı reddeden katılımcılar araştırma dışında tutulmuştur. Dolayısıyla araştırmada elde edilen veriler, belirli sayıda öğrencinin belirttiği ifadelerle sınırlıdır.

5.4 Veri Toplama Araçları

Kişisel Bilgi Formu: Bu form katılımcıların sosyo-demografik özelliklerini anlamak için kullanılmıştır. Bu bilgiler, araştırmacıların katılımcılar arasındaki farklılıkları anlamalarına ve sonuçları daha iyi değerlendirmelerine yardımcı olmaktadır.

Çok Boyutlu Sosyal Değerler Ölçeği: Bolat (2013) tarafından geliştirilmiş bir ölçme aracıdır. Ölçekle ilgili yapılan geçerlik ve güvenirlik çalışmaları neticesinde 42 farklı sosyal değer ifadesini içeren 6 ayrı boyut belirlenmiştir. Bu boyutlar sırasıyla Aile Değerleri, Bilimsel Değerler, Çalışma-İş Değerleri, Dini Değerler, Geleneksel Değerler ve Siyasi Değerler olarak adlandırılmıştır.

Ölçeğin alt boyutlarından bazıları da kendi içinde alt boyutlara ayrılmıştır. Aile Değerleri Boyutu, "Aileye Değer Verme" ve "Ailede Kadın" alt boyutlarından oluşmaktadır. Bilimsel Değerler Boyutu, "Bilimsel Olma" ve "Eleştirilen Olma" alt boyutlarından meydana gelirken, Çalışma-İş Değerleri Boyutu, "Sorumluluk Sahibi Olma", "Rekabetçi Olma" ve "Para" alt boyutlarından oluşur. Dini Değerler Boyutu ve Geleneksel Değerler Boyutu ise tek boyuttan oluşmaktadır. Son olarak, Siyasi Değerler Boyutu, "Devlete Güven Duyuma", "Siyasi Tercihlere Saygılı Olma", "Katılım" ve "Devlete Bağlılık" alt boyutlarından oluşur.

Ölçeğin alt boyutlarının güvenirliği, Cronbach alfa iç tutarlılık değerleri kullanılarak hesaplanmıştır. Hesaplanan değerler sırasıyla "0,71, 0,73, 0,78, 0,72, 0,70, 0,76" olarak bulunmuştur. Bu değerler, ölçeğin tümü için yeterli iç tutarlılık değerine sahip olduğunu göstermektedir. Ölçek, 5'li likert yapıda oluşturulmuş olup, cevaplar 1 ile 5 arasında değerlendirilmektedir.

Dindarlık Ölçeği: Gülmez (2014) tarafından Glock ve Stark dindarlık modeli temel alınarak geliştirilmiştir. Ölçek, iman, duygu ve etki boyutuna ait maddeleri içermekte olup beşli Likert tipinde derecelendirilmiştir. İbadet boyutuna ait maddeler ise ibadetin türüne uygun biçimde derecelendirilmiştir.

Ölçeğin geçerlik ve güvenirlik çalışması da Gülmez (2014: 170-175) tarafından yapılmıştır. Açıklayıcı faktör analizi sonucunda ölçeğin açıkladığı varyansın %53,93 olduğu bulunmuştur. Ölçeğin yapı geçerliğini belirlemek için KMO ve Bartlett testi kullanılmıştır. Yapılan ölçümler sonucunda KMO değeri .859 ve Bartlett Testi ise 4.578 olarak bulunmuştur. Bu değerler, ölçeğin yapı geçerliğine sahip olduğunu göstermektedir.

5.5 Verilerin Analizi

Bu araştırmada, katılımcıların demografik özellikleri, frekans ve yüzde gibi betimsel istatistikler kullanılarak belirtilmiştir. Öğrencilerin cinsiyet, okul, sınıf, ailedeki birey sayısı ve akademik başarılarına göre Çok Boyutlu Sosyal Değerler Ölçeği ve Dindarlık Ölçeği puanlarının farklılaşmasını incelemek amacıyla, puanların normal dağılım gösterip göstermediği kontrol edilmiştir. Bu şekilde uygun analiz yöntemi belirlenmiştir.

Ölçek puanlarının normal dağılım gösterdiği durumda, iki düzeye sahip değişkenlerin (örneğin cinsiyet, ailedeki birey sayısı, akademik başarı gibi) farklı düzeylerdeki grupların karşılaştırılmasında ilişkisiz örneklem t testi kullanılmıştır. Ancak ölçek puanları normal dağılım göstermediği durumda ise, grupların karşılaştırılmasında Mann Whitney U testi tercih edilmiştir. Bu istatistiksel testler, gruplar arasında anlamlı bir fark olup olmadığını belirlemek için kullanılmaktadır. Araştırmada, ikiden fazla düzeye sahip değişkenlerin (örneğin okul türü, sınıf düzeyi gibi) düzeylerinde ölçek puanları normal dağılım gösterdiği durumlarda, gruplar arasındaki farkı belirlemek için varyans analizi (ANOVA) kullanılmıştır. Ancak ölçek puanları normal dağılım göstermediği durumlarda ise, gruplar arasındaki farkı belirlemek için Kruskal Wallis H testi tercih edilmiştir.

Ölçek puanları arasındaki ilişkiyi incelemek için korelasyon analizi kullanılmıştır. Ölçek puanlarının normal dağılım gösterdiği durumlarda Pearson korelasyon katsayısı, normal dağılım göstermediği durumlarda ise Spearman korelasyon analizi yapılmıştır. Korelasyon analizi, iki değişken arasındaki ilişkiyi ölçmek için kullanılan istatistiksel bir yöntemdir ve araştırmada ölçek puanları arasındaki ilişkiyi değerlendirmek için tercih edilmiştir.

5.6 İşlem

Araştırma, Çankırı Karatekin Üniversitesi Etik Kurul Başkanlığı ve Isparta İl Milli Eğitim Müdürlüğü'nden alınan izinler sonrasında gerçekleştirilmiştir. Isparta'daki İmam Hatip Lisesi, Anadolu Lisesi, Mesleki ve Teknik Anadolu Lisesi ve Fen Lisesinde 2022-2023 eğitim öğretim yılında öğrenim görmekte olan öğrencilerle anket uygulaması gönüllülük esasına göre yapılmıştır. Katılımcılardan kimlik bilgisi istenmemiş, elde edilen sonuçlar genel bir çerçevede değerlendirilerek kişilerin deşifre edilmeyeceği ve sonuçların akademik çalışmada kullanılacağı ifade edilmiştir.

6 Bulgular

Lise öğrencilerinin Sosyal Değerler Ölçeği boyutlarına ait puanlara ilişkin betimsel istatistikler elde edilmiş ve sonuçlar Tablo 2'de gösterilmiştir.

Tablo 2. Lise Öğrencilerinin Sosyal Değerler Ölçeği Boyutlarına Ait Puanlara İlişkin Betimsel İstatistikler

Ölçek Boyutları	Min.	Mak.	\bar{X} ss
Aile Değerleri	1,50	5,00	3,830,56
Bilimsel Değerler	1,17	5,00	3,830,64
Çalışma-İş Değerleri	1,63	5,00	3,770,55
Dini Değerler	1,00	5,00	4,270,62
Geleneksel Değerler	1,83	5,00	4,270,58
Siyasi Değerler	2,00	5,00	3,400,52

Min.: En küçük değer; Mak.: En büyük değer; \bar{X} : Ortalama; ss: standart sapma

Tablo 2'deki veriler incelendiğinde, lise öğrencilerinin aile değerleri boyutundan aldıkları puanların 1,50 ile 5 arasında olduğu ve ortalama puanlarının 3,83 olduğu; bilimsel değerler boyutundan aldıkları puanların 1,17 ile 5 arasında olduğu ve ortalama puanlarının 3,83 olduğu; çalışma-iş değerleri boyutu puanlarının 1,63 ile 5 arasında olduğu ve ortalama puanlarının 3,77 olduğu; dini değerler boyutu puanlarının 1 ile 5 arasında olduğu ve ortalama puanlarının 4,27 olduğu; geleneksel değerler boyutunda aldıkları puanların 1,83 ile 5 arasında olduğu ve ortalama puanlarının 4,27 olduğu; siyasi değerler boyutu puanlarının 2 ile 5 arasında olduğu ve ortalama puanlarının ise 3,40 olduğu tespit edilmiştir. Sosyal Değerler Ölçeği boyutuna ait ortalamalar incelendiğinde, en düşük ortalamaya Siyasi Değerler boyutunda ve en yüksek ortalamaya Dini Değerler ile Geleneksel Değerler boyutlarında sahip oldukları da saptanmıştır.

Lise öğrencilerinin Dindarlık Ölçeği boyutları puanlarına ilişkin betimsel istatistikler elde edilmiş ve sonuçlar Tablo 3'te gösterilmiştir.

Tablo 3. Lise Öğrencilerinin Dindarlık Ölçeği Boyutları Puanlarına Ait Betimsel İstatistik Sonuçları

Ölçek Boyutları	Min.	Mak.	\bar{X} ss
İman	1,00	5,00	4,780,55
Dini Duygu	1,00	5,00	4,570,69
Etki	1,00	5,00	4,410,87
İbadet	1,00	5,00	3,210,76

Min.: En küçük değer; Mak.: En büyük değer; \bar{X} : Ortalama; ss: standart sapma

Tablo 3'teki veriler incelendiğinde, lise öğrencilerinin iman boyutundan aldıkları puanların 1 ile 5 arasında olduğu ve ortalama puanlarının 4,78 olduğu; dini duygu boyutundan aldıkları puanların 1 ile 5 arasında olduğu ve ortalama puanlarının 4,57 olduğu; etki boyutu puanlarının 1 ile 5 arasında olduğu ve ortalama puanlarının 4,41 olduğu ibadet boyutu puanlarının 1 ile 5 arasında olduğu ve ortalama puanlarının 3,21 olduğu belirlenmiştir. Lise öğrencilerinin Dindarlık Ölçeği boyutlarına ait ortalamaları değerlendirildiğinde, İbadet boyutunun ortalaması en düşük, İman boyutunun ortalaması en yüksek olarak bulunmuştur.

Araştırmada, cinsiyetlerine göre lise öğrencilerinin Sosyal Değerler Ölçeği puanlarının farklılık gösterip göstermediği incelenmiş ve elde edilen sonuçlar Tablo 4'te sunulmuştur.

Tablo 4. Cinsiyetlere Göre Lise Öğrencilerinin Sosyal Değerler Ölçeği Puanlarının İncelenmesi

		n	\bar{X}	ss	sd	t	p
Bilimsel Değerler	Kadın	270	3,83	0,62	450	0,184	0,854
	Erkek	182	3,84	0,67			
Çalışma-İş Değerleri	Kadın	270	3,72	0,55	450	2,546*	0,011
	Erkek	182	3,85	0,55			
Geleneksel Değerler	Kadın	270	4,31	0,54	450	2,128*	0,034
	Erkek	182	4,20	0,62			
Siyasi Değerler	Kadın	270	3,38	0,49	450	1,133	0,258
	Erkek	182	3,44	0,55			
		n	\bar{X}	Medyan	Sıra Ort.	Z	p
Aile Değerleri	Kadın	270	3,79	3,83	219,67	1,362	0,173
	Erkek	182	3,88	3,83	236,64		
Dini Değerler	Kadın	270	4,34	4,50	239,39	2,568*	0,010
	Erkek	182	4,17	4,17	207,38		

*p<0,05

Tablo 4'teki veriler incelendiğinde, cinsiyetlerine göre lise öğrencilerinin Sosyal Değerler Ölçeğinin bilimsel değerler, siyasi değerler ve aile değerleri boyutlarındaki puanlarının istatistiksel açıdan anlamlı farklılık göstermediği (p>0,05), ancak çalışma-iş değerleri, geleneksel değerler ve dini değerler boyutlarındaki puanlarının cinsiyete göre istatistiksel açıdan anlamlı bir farklılık gösterdiği (p<0,05) belirlenmiştir. Ortalama değerler incelendiğinde, erkeklerin çalışma-iş değerleri düzeyi kadınlardan daha yüksekken, kadınların geleneksel değerler ve dini değerler düzeyi erkeklerden daha yüksektir.

Araştırmada, cinsiyetlerine göre lise öğrencilerinin Dindarlık Ölçeği puanlarının farklılık gösterip göstermediği incelenmiş ve elde edilen sonuçlar Tablo 5'te sunulmuştur.

Tablo 5. Cinsiyetlerine Göre Lise Öğrencilerinin Dindarlık Ölçeği Puanlarının İncelenmesi

		n	\bar{X}	ss	sd	t	p
İbadet	Kadın	270	3,23	0,69	450	0,586	0,588
	Erkek	182	3,19	0,86			
		n	\bar{X}	Medyan	Sıra Ort.	Z	p
İman	Kadın	270	4,85	5,00	236,92	2,718*	0,007
	Erkek	182	4,67	5,00	211,04		
Dini Duygu	Kadın	270	4,68	5,00	241,89	3,229*	0,001
	Erkek	182	4,42	4,83	203,66		
Etki	Kadın	270	4,54	5,00	242,83	3,414*	0,001
	Erkek	182	4,21	4,75	202,27		

*p<0,05

Tablo 5'teki veriler incelendiğinde, cinsiyetlerine göre lise öğrencilerinin Dindarlık Ölçeğindeki ibadet boyutu puanlarının istatistiksel açıdan anlamlı farklılık göstermediği (p>0,05) görülmüştür. Ancak, iman, dini duygu ve etki boyutu puanlarının cinsiyete göre istatistiksel açıdan anlamlı farklılık gösterdiği (p<0,05) tespit edilmiştir. Verilen bilgilere göre lise öğrencilerinin cinsiyetlerine göre Dindarlık Ölçeği boyutları puanları incelendiğinde, kadınların iman, dini duygu ve etki

boyutlarındaki puanlarının erkeklerden daha yüksek olduğu görülmektedir. Ancak, ibadet boyutunda cinsiyetlere göre bir fark bulunmamaktadır.

Araştırmada, okul türüne göre lise öğrencilerinin Sosyal Değerler Ölçeği puanlarının farklılık gösterip göstermediği incelenmiş ve elde edilen sonuçlar Tablo 6'te sunulmuştur.

Tablo 6. Okul Türüne Göre Lise Öğrencilerinin Sosyal Değerler Ölçeği Puanlarının İncelenmesi

		n	\bar{X}	ss	sd	F	p
Bilimsel Değerler	Anadolu Lisesi	109	3,85	0,54	(3, 448)	4,285*	0,005
	Mesleki ve Teknik A.L.	124	3,69	0,72			
	İmam Hatip Lisesi	110	3,99	0,68			
	Fen Lisesi	109	3,82	0,57			
Çalışma-İş Değerleri	Anadolu Lisesi	109	3,76	0,44	(3, 448)	6,994*	0,000
	Mesleki ve Teknik A.L.	124	3,63	0,60			
	İmam Hatip Lisesi	110	3,95	0,60			
	Fen Lisesi	109	3,76	0,50			
		n	\bar{X}	Medyan	Sıra Ort.	H (sd =3)	p
Aile Değerleri	Anadolu Lisesi	109	3,80	3,83	217,19	37,471*	0,000
	Mesleki ve Teknik A.L.	124	3,74	3,83	206,60		
	İmam Hatip Lisesi	110	4,09	4,17	290,82		
	Fen Lisesi	109	3,70	3,83	193,54		
Dini Değerler	Anadolu Lisesi	109	4,36	4,50	237,11	62,130*	0,000
	Mesleki ve Teknik A.L.	124	4,04	4,17	174,96		
	İmam Hatip Lisesi	110	4,58	4,83	301,74		
	Fen Lisesi	109	4,14	4,33	198,59		
Geleneksel Değerler	Anadolu Lisesi	109	4,27	4,33	217,06	37,445*	0,000
	Mesleki ve Teknik A.L.	124	4,19	4,33	216,47		
	İmam Hatip Lisesi	110	4,52	4,67	288,38		
	Fen Lisesi	109	4,10	4,17	184,91		
Siyasi Değerler	Anadolu Lisesi	109	3,36	3,40	220,49	41,894*	0,000
	Mesleki ve Teknik A.L.	124	3,36	3,30	212,86		
	İmam Hatip Lisesi	110	3,65	3,70	291,84		
	Fen Lisesi	109	3,25	3,20	182,09		

*p<0,05

Tablo 6'daki veriler incelendiğinde, okul türlerine göre lise öğrencilerinin Sosyal Değerler Ölçeği boyutları puanları arasında anlamlı farklılıklar bulunmaktadır (p<0,05). Bu, farklı okul türlerine sahip öğrencilerin bilimsel değerler, çalışma-iş değerleri, aile değerleri, dini değerler, geleneksel değerler ve siyasi değerler boyutlarındaki puanlarının birbirinden istatistiksel olarak anlamlı şekilde ayrıldığını göstermektedir.

Belirlenen anlamlı farklılığın hangi okul düzeylerinde olduğunu tespit edebilmek adına parametrik testler için Bonferroni ve parametrik olmayan testler için Dunn-Bonferroni testleri uygulanmıştır. Bonferroni testi sonuçlarına göre, bilimsel değerler boyutu için belirlenen anlamlı farklılığın Mesleki ve Teknik Anadolu Lisesi öğrencileri ile İmam Hatip Lisesi öğrencileri arasında olduğu (p=0,002) saptanmıştır. Bu sonuç, bu iki okul düzeyindeki öğrenciler arasında bilimsel değerler boyutunda anlamlı bir fark olduğunu göstermektedir. Puan ortalamalarına göre İmam Hatip Lisesi öğrencilerinin bilimsel değerler boyutu puanları, Mesleki ve Teknik Anadolu Lisesi öğrencilerinin

bilimsel değerler boyutu puanlarından daha yüksektir. Bu fark, iki lise türündeki öğrenciler arasında bilimsel değerler boyutunda anlamlı bir fark olduğunu göstermektedir.

Bonferroni testi sonuçlarına göre, çalışma-iş değerleri boyutunda İmam Hatip Lisesi öğrencileri ile Mesleki ve Teknik Anadolu Lisesi öğrencileri arasında anlamlı bir farklılık saptanmıştır ($p=0,000$). Ortalama değerlere bakıldığında, İmam Hatip Lisesi öğrencilerinin çalışma-iş değerleri boyutu puanlarının, Mesleki ve Teknik Anadolu Lisesi öğrencilerinin puanlarından daha yüksek olduğu gözlenmektedir.

Dunn-Bonferroni testi sonuçlarına göre, aile değerleri boyutu için İmam Hatip Lisesi öğrencileri ile Mesleki-Teknik Anadolu Lisesi öğrencileri ($p=0,000$), Anadolu Lisesi öğrencileri ($p=0,000$) ve Fen Lisesi öğrencileri ($p=0,000$) arasında anlamlı farklılıklar tespit edilmiştir. Ortalamalar incelendiğinde, İmam Hatip Lisesi öğrencilerinin aile değerleri boyutu puanlarının diğer öğrencilerin puanlarından daha yüksek olduğu görülmektedir. Bu sonuçlar, İmam Hatip Lisesi öğrencilerinin aile değerlerine daha fazla önem verdiklerini göstermektedir.

Dunn-Bonferroni testi sonuçlarına göre, dini değerler boyutu için İmam Hatip Lisesi öğrencileri ile Mesleki-Teknik Anadolu Lisesi öğrencileri ($p=0,000$), Anadolu Lisesi öğrencileri ($p=0,001$) ve Fen Lisesi öğrencileri ($p=0,000$) arasında anlamlı farklılıklar tespit edilmiştir. Ayrıca, Anadolu Lisesi öğrencileri ile Mesleki-Teknik Anadolu Lisesi öğrencileri arasında da dini değerler boyutunda anlamlı farklılık bulunmuştur ($p=0,002$). Bu sonuçlar, İmam Hatip Lisesi öğrencilerinin dini değerlere diğer okul türlerine göre daha fazla önem verdiklerini ve bu değerlerde farklılık olduğunu göstermektedir. Dini değerler boyutu puanları incelendiğinde, İmam Hatip Lisesi öğrencilerinin diğer öğrencilere kıyasla daha yüksek puanlara sahip olduğu görülmektedir. Bu durum, İmam Hatip Lisesi öğrencilerinin dini değerlere daha fazla önem verdiğini ve bu değerlerde diğer okul türlerinden ayrıştığını göstermektedir.

Dunn-Bonferroni testi sonuçlarına göre, geleneksel değerler boyutu için İmam Hatip Lisesi öğrencileri ile Mesleki-Teknik Anadolu Lisesi öğrencileri, Anadolu Lisesi öğrencileri ve Fen Lisesi öğrencileri arasında anlamlı farklılıklar tespit edilmiştir ($p=0,000$). Ortalama değerlerinin analiz edilmesi sonucunda, İmam Hatip Lisesi öğrencilerinin geleneksel değerler boyutu puanlarının diğer öğrencilere kıyasla anlamlı şekilde daha yüksek olduğu belirlenmiştir. Bu bulgu, İmam Hatip Lisesi öğrencilerinin diğer okul türlerine göre geleneksel değerlere daha fazla önem verdiğini ve bu alanda diğer öğrencilerden ayrıştığını göstermektedir.

Dunn-Bonferroni testi sonuçları, siyasi değerler boyutunda İmam Hatip Lisesi öğrencileri ile Mesleki-Teknik Anadolu Lisesi öğrencileri ($p=0,000$), Anadolu Lisesi öğrencileri ($p = 0,000$) ve Fen Lisesi öğrencileri ($p = 0,000$) arasında istatistiksel olarak anlamlı farklılıklar olduğunu göstermektedir. Ortalama değerler analiz edildiğinde, İmam Hatip Lisesi öğrencilerinin siyasi değer boyutu puanlarının diğer okul türlerindeki öğrencilere kıyasla istatistiksel olarak anlamlı derecede daha yüksek olduğu gözlemlenmiştir. Bu sonuç, İmam Hatip Lisesi öğrencilerinin siyasi değerler açısından diğer okul türlerine göre daha farklı bir düzeye sahip olduklarını işaret etmektedir.

Araştırmada, okul türüne göre lise öğrencilerinin Dindarlık Ölçeği puanlarının farklılık gösterip göstermediği incelenmiş ve elde edilen sonuçlar Tablo 7’de sunulmuştur.

Tablo 7. Okul Türüne Göre Lise Öğrencilerinin Dindarlık Ölçeği Puanlarının İncelenmesi

		n	\bar{X}	ss	sd	F	p
İbadet	Anadolu Lisesi	109	2,96	0,55	(3, 448)	42,241*	0,000
	Mesleki ve Teknik A.L.	124	3,06	0,80			
	İmam Hatip Lisesi	110	3,84	0,67			
	Fen Lisesi	109	3,01	0,62			
		n	\bar{X}	Medyan	Sıra Ort.	Z	p
İman	Anadolu Lisesi	109	4,88	5,00	251,82	51,160*	0,000

	Mesleki ve Teknik A.L.	124	4,59	5,00	176,94		
	İmam Hatip Lisesi	110	4,97	5,00	264,98		
	Fen Lisesi	109	4,70	5,00	218,73		
	Anadolu Lisesi	109	4,62	4,83	217,61		
Dini Duygu	Mesleki ve Teknik A.L.	124	4,48	4,83	209,04	55,198*	0,000
	İmam Hatip Lisesi	110	4,88	5,00	299,06		
	Fen Lisesi	109	4,33	4,67	182,03		
	Anadolu Lisesi	109	4,55	4,75	239,38		
Etki	Mesleki ve Teknik A.L.	124	4,19	4,50	197,99	41,175*	0,000
	İmam Hatip Lisesi	110	4,76	5,00	283,44		
	Fen Lisesi	109	4,17	4,50	188,60		

*p<0,05

Tablo 7'deki veriler incelendiğinde, okul türlerine göre lise öğrencilerinin Dindarlık Ölçeği boyutları olan bilimsel ibadet, iman ve dini duygu ve etki boyutları arasında istatistiksel olarak anlamlı farklılıklar bulunmaktadır (p<0,05). Bu sonuçlar, farklı okul türlerindeki öğrencilerin dindarlık düzeylerinin birbirinden farklı olabileceğini göstermektedir. Belirlenen anlamlı farklılığın hangi okul düzeylerinde olduğunu tespit edebilmek adına parametrik testler için Bonferroni ve parametrik olmayan testler için Dunn-Bonferroni testleri uygulanmıştır.

Bonferroni testi sonuçlarına göre Dindarlık Ölçeği ibadet boyutu için belirlenen anlamlı farklılığın, İmam Hatip Lisesi öğrencileri ile Mesleki-Teknik Anadolu Lisesi öğrencileri (p=0,000), Anadolu Lisesi öğrencileri (p=0,000) ve Fen Lisesi öğrencileri (p=0,000) arasında olduğu saptanmıştır. Bu sonuçlar, farklı okul türlerindeki öğrencilerin ibadet boyutundaki dindarlık düzeylerinde istatistiksel olarak anlamlı farklılıklar olduğunu göstermektedir. Ortalama değerlerin analizi sonucunda, İmam Hatip Lisesi öğrencilerinin ibadet boyutu puanlarının diğer öğrenci gruplarına kıyasla istatistiksel olarak anlamlı şekilde daha yüksek olduğu tespit edilmiştir.

Dunn-Bonferroni testinden elde edilen sonuçlara göre, iman boyutunda Mesleki-Teknik Anadolu Lisesi öğrencileri ile İmam Hatip Lisesi öğrencileri (p=0,000), Anadolu Lisesi öğrencileri (p=0,000) ve Fen Lisesi öğrencileri (p=0,008) arasında anlamlı farklılıklar bulunmaktadır. Ayrıca, İmam Hatip Lisesi öğrencileri ile Fen Lisesi öğrencileri (p=0,003) arasında da anlamlı bir fark saptanmıştır. Ortalama değerler analiz edildiğinde iman boyutunda Mesleki ve Teknik Anadolu Lisesi öğrencilerine ait puanların diğer okul öğrencilerine kıyasla daha düşük olduğu görülmektedir.

Dunn-Bonferroni testinden elde edilen sonuçlarına göre dini duygu boyutunda İmam Hatip Lisesi öğrencileri ile Mesleki-Teknik Anadolu Lisesi öğrencileri (p=0,000), Anadolu Lisesi öğrencileri (p=0,000) ve Fen Lisesi öğrencileri (p=0,000) arasında anlamlı düzeyde farklılık olduğu tespit edilmiştir. Ortalama değerler analiz edildiğinde dini duygu boyutunda İmam Hatip Lisesi öğrencilerinin puanlarının diğer okul öğrencilerinin puanlarından daha yüksek olduğu görülmektedir.

Dunn-Bonferroni testinden elde edilen sonuçlarına göre etki boyutunda İmam Hatip Lisesi öğrencileri ile Mesleki-Teknik Anadolu Lisesi öğrencileri (p=0,000) ve Fen Lisesi öğrencileri (p=0,000) arasında anlamlı bir farklılık olduğu belirlenmiştir. Aynı şekilde, Anadolu Lisesi öğrencileri ile Fen Lisesi öğrencileri arasında da etki boyutunda anlamlı bir farklılık tespit edilmiştir (p=0,015). Ortalama değerler analiz edildiğinde İmam Hatip Lisesi öğrencilerinin etki boyutu puanlarının Mesleki-Teknik Anadolu Lisesi ve Fen Lisesi öğrencilerinin puanlarına göre daha yüksek olduğu görülmektedir. Ayrıca, Anadolu Lisesi öğrencilerinin etki boyutu puanlarının da Fen Lisesi öğrencilerinin puanlarından daha yüksek olduğu tespit edilmiştir.

Araştırmada, sınıf düzeyine göre lise öğrencilerinin Sosyal Değerler Ölçeği puanlarının farklılık gösterip göstermediği incelenmiş ve elde edilen sonuçlar Tablo 8’te sunulmuştur.

Tablo 8. Sınıf Düzeyine Göre Lise Öğrencilerinin Sosyal Değerler Ölçeği Puanlarının İncelenmesi

		n	\bar{X}	ss	sd	F	p
Bilimsel Değerler	9. Sınıf	91	3,85	0,75	(3, 448)	4,114*	0,007
	10. Sınıf	114	4,00	0,56			
	11. Sınıf	147	3,74	0,60			
	12. Sınıf	100	3,77	0,66			
		n	\bar{X}	Medyan	Sıra Ort.	H (sd =3)	p
Aile Değerleri	9. Sınıf	91	3,89	4,00	243,55	4,417	0,220
	10. Sınıf	114	3,86	3,83	234,66		
	11. Sınıf	147	3,82	3,83	222,99		
	12. Sınıf	100	3,75	3,83	206,85		
Çalışma-İş Değerleri	9. Sınıf	91	3,85	3,88	246,98	6,574	0,087
	10. Sınıf	114	3,83	3,88	239,76		
	11. Sınıf	147	3,70	3,75	208,36		
	12. Sınıf	100	3,74	3,75	219,40		
Dini Değerler	9. Sınıf	91	4,37	4,50	249,85	4,273	0,233
	10. Sınıf	114	4,25	4,33	224,07		
	11. Sınıf	147	4,26	4,33	223,72		
	12. Sınıf	100	4,23	4,25	212,11		
Geleneksel Değerler	9. Sınıf	91	4,38	4,50	255,70	7,636	0,054
	10. Sınıf	114	4,29	4,33	230,77		
	11. Sınıf	147	4,24	4,33	218,79		
	12. Sınıf	100	4,19	4,17	206,39		
Siyasi Değerler	9. Sınıf	91	3,46	3,50	243,91	3,796	0,284
	10. Sınıf	114	3,44	3,40	233,32		
	11. Sınıf	147	3,38	3,30	221,92		
	12. Sınıf	100	3,35	3,30	209,62		

*p<0,05

Tablo 8’deki veriler incelendiğinde sınıf düzeyine göre lise öğrencilerinin Sosyal Değerler Ölçeğinin çalışma-iş değerleri, aile değerleri, dini değerler, geleneksel değerler ve siyasi değerler boyutu puanları arasında istatistiksel açıdan anlamlı bir farklılık tespit edilmemiştir (p>0,05). Ancak, bilimsel değerler boyutu puanlarında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık belirlenmiştir (p<0,05).

Bonferroni testi sonuçlarına göre bilimsel değerler boyutunda anlamlı farklılık tespit edilmiştir. Bu farklılık, 10. sınıf öğrencileri ile 11. sınıf öğrencileri (p=0,06) ve 12. sınıf öğrencileri (p=0,046) arasında bulunmuştur. Yani, 10. sınıf ile 11. sınıf ve 12. sınıf arasında bilimsel değerler boyutu puanlarında anlamlı bir farklılık olduğu belirlenmiştir. Ortalama değerler analiz edildiğinde 10. sınıf öğrencilerinin puanlarının 11. ve 12. sınıf öğrencilerinden istatistiksel olarak anlamlı bir şekilde daha yüksek olduğu tespit edilmiştir.

Araştırmada, sınıf düzeyine göre lise öğrencilerinin Dindarlık Ölçeği puanlarının farklılık gösterip göstermediği incelenmiş ve elde edilen sonuçlar Tablo 9’da sunulmuştur.

Tablo 9. Sınıf Düzeyine Göre Lise Öğrencilerinin Dindarlık Ölçeği Puanlarının İncelenmesi

		n	\bar{X}	ss	sd	F	p
İbadet	9. Sınıf	91	3,42	0,86	(3, 448)	4,507*	0,004
	10. Sınıf	114	3,23	0,73			
	11. Sınıf	147	3,21	0,72			
	12. Sınıf	100	3,02	0,73			
		n	\bar{X}	Medyan	Sıra Ort.	H (sd = 3)	P
İman	9. Sınıf	91	4,82	5,00	227,35	8,891*	0,031
	10. Sınıf	114	4,78	5,00	230,71		
	11. Sınıf	147	4,83	5,00	239,49		
	12. Sınıf	100	4,67	5,00	201,85		
Dini Duygu	9. Sınıf	91	4,67	5,00	252,57	16,469*	0,001
	10. Sınıf	114	4,61	4,83	229,84		
	11. Sınıf	147	4,62	5,00	236,16		
	12. Sınıf	100	4,38	4,58	184,77		
Etki	9. Sınıf	91	4,48	5,00	253,27	21,226*	0,000
	10. Sınıf	114	4,52	5,00	242,93		
	11. Sınıf	147	4,47	4,75	229,69		
	12. Sınıf	100	4,14	4,38	178,72		

*p<0,05

Tablo 9'daki veriler incelendiğinde sınıf düzeyine göre lise öğrencilerinin Dindarlık Ölçeği boyutları olan bilimsel, ibadet, iman, dini duygu ve etki puanları arasında anlamlı istatistiksel farklılıklar tespit edilmiştir (p<0,05). Belirlenen anlamlı farklılığın hangi sınıf düzeylerinde olduğunu tespit edebilmek adına parametrik testler için Bonferroni ve parametrik olmayan testler için Dunn-Bonferroni testleri uygulanmıştır. Bonferroni testi sonuçlarına göre, Dindarlık Ölçeği ibadet boyutu için tespit edilen anlamlı farklılığın 9. sınıf öğrencileri ile 12. sınıf öğrencileri arasında olduğu belirlenmiştir (p=0,002). Ortalama değerler analiz edildiğinde, 9. sınıf öğrencilerinin ibadet boyutu puanlarının 12. sınıf öğrencilerinin puanlarından daha yüksek olduğu görülmektedir. Dunn-Bonferroni testi sonuçlarına göre, iman boyutu için tespit edilen anlamlı farklılığın ise 11. sınıf öğrencileri ile 12. sınıf öğrencileri arasında olduğu belirlenmiştir (p=0,021). Ayrıca 11. sınıf öğrencilerinin iman boyutu puanlarının 12. sınıf öğrencilerinin puanlarından daha yüksek olduğu görülmektedir.

Dunn-Bonferroni testi sonuçlarına göre, dini duygu boyutu için yapılan karşılaştırmalarda, 12. sınıf öğrencileri ile 9. sınıf öğrencileri arasında anlamlı farklılık (p=0,001), 10. sınıf öğrencileri arasında anlamlı farklılık (p=0,046) ve 11. sınıf öğrencileri arasında anlamlı farklılık (p=0,008) tespit edilmiştir. Ortalama değerler analiz edildiğinde, 12. sınıf öğrencilerinin dini duygu boyutu puanlarının diğer sınıf düzeylerindeki öğrencilerin puanlarından daha düşük olduğu görülmektedir.

Dunn-Bonferroni testi sonuçlarına göre, etki boyutu için 12. sınıf öğrencileri ile 9., 10. ve 11. sınıf öğrencileri arasında anlamlı farklılıklar tespit edilmiştir (sırasıyla p=0,000, p = 0,001 ve p = 0,009). Ortalama değerler analiz edildiğinde 12. sınıf öğrencilerinin etki boyutu puanlarının diğer öğrencilerin puanlarından daha düşük olduğu görülmektedir.

Araştırmada, ailedeki birey sayısına göre lise öğrencilerinin Sosyal Değerler Ölçeği puanlarının farklılık gösterip göstermediği incelenmiş ve elde edilen sonuçlar Tablo 10'da sunulmuştur.

Tablo 10. Ailedeki Birey Sayısına Göre Lise Öğrencilerinin Sosyal Değerler Ölçeği Puanlarının İncelenmesi

		n	\bar{X} ss	sd	t	p
Bilimsel Değerler	2-4 kişi	156	3,83 0,57	450	0,119	0,905
	5 kişi ve daha fazla	296	3,84 0,68			
Çalışma-İş Değerleri	2-4 kişi	156	3,70 0,47	379,031 ^a	2,040*	0,042
	5 kişi ve daha fazla	296	3,81 0,59			
Geleneksel Değerler	2-4 kişi	156	4,21 0,58	450	1,601	0,110
	5 kişi ve daha fazla	296	4,30 0,58			
Siyasi Değerler	2-4 kişi	156	3,33 0,48	450	2,250*	0,025
	5 kişi ve daha fazla	296	3,44 0,53			
		n	\bar{X} Medyan	Sıra Ort.	Z	p
Aile Değerleri	2-4 kişi	156	3,80 3,83	218,04	1,006	0,314
	5 kişi ve daha fazla	296	3,85 3,83	230,96		
Dini Değerler	2-4 kişi	156	4,20 4,33	212,15	1,704	0,088
	5 kişi ve daha fazla	296	4,31 4,42	234,06		

*p<0,05; ^avaryansların homojenliği sağlanmadığı için serbestlik derecesinde düzeltme yapıldı

Tablo 10'daki veriler incelendiğinde ailedeki birey sayısına göre lise öğrencilerinin Sosyal Değerler Ölçeğinin bilimsel değerler, geleneksel değerler, aile değerleri ve dini değerler boyutları arasında anlamlı bir farklılık bulunmamaktadır (p>0,05). Ancak, ailedeki birey sayısına göre Sosyal Değerler Ölçeğinin çalışma-iş değerleri ve siyasi değerler boyutları, istatistiksel olarak anlamlı farklılık göstermektedir (p<0,05). Bu durumda, öğrencilerin ailelerindeki birey sayısı, çalışma-iş değerleri ve siyasi değerler boyutlarındaki puanlarında farklılık yaratmaktadır.

Ortalama değerler analiz edildiğinde ailesindeki birey sayısı 5 kişi ve daha fazla olanların çalışma-iş değerleri ve siyasi değerler boyutu puanlarının ailesindeki birey sayısı 2-4 kişi olanların puanlarından daha yüksek olduğu görülmektedir.

Araştırmada, ailedeki birey sayısına göre lise öğrencilerinin Dindarlık Ölçeği puanlarının farklılık gösterip göstermediği incelenmiş ve elde edilen sonuçlar Tablo 11'de sunulmuştur.

Tablo 11. Ailedeki Birey Sayısına Göre Lise Öğrencilerinin Dindarlık Ölçeği Puanlarının İncelenmesi

		n	\bar{X} ss	sd	t	p
İbadet	2-4 kişi	156	3,08 0,73	450	2,652*	0,008
	5 kişi ve daha fazla	296	3,28 0,77			
		n	\bar{X} Medyan	Sıra Ort.	Z	p
İman	2-4 kişi	156	4,70 5,00	222,45	0,629	0,529
	5 kişi ve daha fazla	296	4,82 5,00	228,63		
Dini Duygu	2-4 kişi	156	4,48 4,83	209,55	2,119*	0,034
	5 kişi ve daha fazla	296	4,63 4,92	235,43		
Etki	2-4 kişi	156	4,27 4,75	206,92	2,439*	0,015
	5 kişi ve daha fazla	296	4,48 4,75	236,82		

*p<0,05

Tablo 11'deki veriler incelendiğinde ailedeki birey sayısına göre lise öğrencilerinin Dindarlık Ölçeğinin iman boyutu puanlarında istatistiksel açıdan anlamlı bir farklılık bulunmamaktadır (p>0,05). Ancak, Dindarlık Ölçeğinin ibadet, dini duygu ve etki boyutu puanları, ailedeki birey

sayısına göre istatistiksel açıdan anlamlı farklılık göstermektedir ($p<0,05$). Ortalama değerler analiz edildiğinde ailedeki birey sayısı 5 kişi ve daha fazla olanların ibadet, dini duygu ve etki düzeyinin ailesindeki birey sayısı 2-4 kişi olanlardan daha yüksek olduğu görülmektedir.

Araştırmada, akademik başarılarına göre lise öğrencilerinin Sosyal Değerler Ölçeği puanlarının farklılık gösterip göstermediği incelenmiş ve elde edilen sonuçlar Tablo 12’de sunulmuştur.

Tablo 12. Akademik Başarılarına Göre Lise Öğrencilerinin Sosyal Değerler Ölçeği Puanlarının İncelenmesi

		n	\bar{X}	ss	sd	t	p																																																																		
Bilimsel Değerler	Zayıf-Orta	204	3,76	0,68	450	2,055*	0,040																																																																		
	İyi-Çok iyi	248	3,89	0,61				Çalışma-İş Değerleri	Zayıf-Orta	204	3,65	0,54	450	4,459*	0,000	İyi-Çok iyi	248	3,87	0,54	Geleneksel Değerler	Zayıf-Orta	204	4,21	0,61	450	1,967	0,050	İyi-Çok iyi	248	4,32	0,55	Siyasi Değerler	Zayıf-Orta	204	3,34	0,50	450	2,374*	0,018	İyi-Çok iyi	248	3,46	0,53			n	\bar{X}	Medyan	Sıra Ort.	Z	p	Aile Değerleri	Zayıf-Orta	204	3,75	3,83	209,97	2,454*	0,014	İyi-Çok iyi	248	3,89	4,00	240,10	Dini Değerler	Zayıf-Orta	204	4,22	4,33	216,10	1,543	0,123	İyi-Çok iyi
Çalışma-İş Değerleri	Zayıf-Orta	204	3,65	0,54	450	4,459*	0,000																																																																		
	İyi-Çok iyi	248	3,87	0,54				Geleneksel Değerler	Zayıf-Orta	204	4,21	0,61	450	1,967	0,050	İyi-Çok iyi	248	4,32	0,55	Siyasi Değerler	Zayıf-Orta	204	3,34	0,50	450	2,374*	0,018	İyi-Çok iyi	248	3,46	0,53			n	\bar{X}	Medyan	Sıra Ort.	Z	p	Aile Değerleri	Zayıf-Orta	204	3,75	3,83	209,97	2,454*	0,014	İyi-Çok iyi	248	3,89	4,00	240,10	Dini Değerler	Zayıf-Orta	204	4,22	4,33	216,10	1,543	0,123	İyi-Çok iyi	248	4,31	4,50	235,06								
Geleneksel Değerler	Zayıf-Orta	204	4,21	0,61	450	1,967	0,050																																																																		
	İyi-Çok iyi	248	4,32	0,55				Siyasi Değerler	Zayıf-Orta	204	3,34	0,50	450	2,374*	0,018	İyi-Çok iyi	248	3,46	0,53			n	\bar{X}	Medyan	Sıra Ort.	Z	p	Aile Değerleri	Zayıf-Orta	204	3,75	3,83	209,97	2,454*	0,014	İyi-Çok iyi	248	3,89	4,00	240,10	Dini Değerler	Zayıf-Orta	204	4,22	4,33	216,10	1,543	0,123	İyi-Çok iyi	248	4,31	4,50	235,06																				
Siyasi Değerler	Zayıf-Orta	204	3,34	0,50	450	2,374*	0,018																																																																		
	İyi-Çok iyi	248	3,46	0,53						n	\bar{X}	Medyan	Sıra Ort.	Z	p	Aile Değerleri	Zayıf-Orta	204	3,75	3,83	209,97	2,454*	0,014	İyi-Çok iyi	248	3,89	4,00	240,10	Dini Değerler	Zayıf-Orta	204	4,22	4,33	216,10	1,543	0,123	İyi-Çok iyi	248	4,31	4,50	235,06																																
		n	\bar{X}	Medyan	Sıra Ort.	Z	p																																																																		
Aile Değerleri	Zayıf-Orta	204	3,75	3,83	209,97	2,454*	0,014																																																																		
	İyi-Çok iyi	248	3,89	4,00	240,10			Dini Değerler	Zayıf-Orta	204	4,22	4,33	216,10	1,543	0,123	İyi-Çok iyi	248	4,31	4,50	235,06																																																					
Dini Değerler	Zayıf-Orta	204	4,22	4,33	216,10	1,543	0,123																																																																		
	İyi-Çok iyi	248	4,31	4,50	235,06																																																																				

* $p<0,05$

Tablo 12’deki veriler incelendiğinde akademik başarılarına sayısına göre lise öğrencilerinin Sosyal Değerler Ölçeğinin geleneksel değerler ve dini değerler boyutu puanlarında istatistiksel açıdan anlamlı bir farklılık bulunmamaktadır ($p>0,05$). Ancak, Sosyal Değerler Ölçeğinin bilimsel değerler, çalışma-iş değerleri, siyasi değerler ve aile değerleri boyutu puanları, öğrencilerin akademik başarılarına göre istatistiksel açıdan anlamlı farklılık göstermektedir ($p<0,05$). Ortalama değerler analiz edildiğinde akademik başarısı iyi-çok iyi olan öğrencilerin bilimsel değerler, çalışma-iş değerleri, siyasi değerler ve aile değerleri boyutu puanlarının akademik başarısı zayıf-orta olan öğrencilerin puanlarından daha yüksek olduğu görülmektedir.

Araştırmada, akademik başarılarına göre lise öğrencilerinin Dindarlık Ölçeği puanlarının farklılık gösterip göstermediği incelenmiş ve elde edilen sonuçlar Tablo 13’te sunulmuştur.

Tablo 13. Akademik Başarılarına Göre Lise Öğrencilerinin Dindarlık Ölçeği Puanlarının İncelenmesi

		n	\bar{X}	ss	sd	t	p																																											
İbadet	Zayıf-Orta	204	3,23	0,78	450	0,420	0,675																																											
	İyi-Çok iyi	248	3,20	0,75						n	\bar{X}	Medyan	Sıra Ort.	Z	p	İman	Zayıf-Orta	204	4,78	5,00	222,95	0,689	0,491	İyi-Çok iyi	248	4,78	5,00	229,42	Dini Duygu	Zayıf-Orta	204	4,58	4,83	222,39	0,642	0,521	İyi-Çok iyi	248	4,57	4,83	229,88	Etki	Zayıf-Orta	204	4,44	4,75	227,95	0,255	0,822	İyi-Çok iyi
		n	\bar{X}	Medyan	Sıra Ort.	Z	p																																											
İman	Zayıf-Orta	204	4,78	5,00	222,95	0,689	0,491																																											
	İyi-Çok iyi	248	4,78	5,00	229,42			Dini Duygu	Zayıf-Orta	204	4,58	4,83	222,39	0,642	0,521	İyi-Çok iyi	248	4,57	4,83	229,88	Etki	Zayıf-Orta	204	4,44	4,75	227,95	0,255	0,822	İyi-Çok iyi	248	4,39	4,75	225,31																	
Dini Duygu	Zayıf-Orta	204	4,58	4,83	222,39	0,642	0,521																																											
	İyi-Çok iyi	248	4,57	4,83	229,88			Etki	Zayıf-Orta	204	4,44	4,75	227,95	0,255	0,822	İyi-Çok iyi	248	4,39	4,75	225,31																														
Etki	Zayıf-Orta	204	4,44	4,75	227,95	0,255	0,822																																											
	İyi-Çok iyi	248	4,39	4,75	225,31																																													

Tablo 13’teki veriler incelendiğinde akademik başarılarına göre lise öğrencilerinin Dindarlık Ölçeğinin ibadet, iman, dini duygu ve etki boyutu puanlarında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık

bulunmamaktadır ($p>0,05$). Bu sonuçlar, öğrencilerin akademik başarı düzeyi ile dindarlık düzeyleri arasında bir ilişki olmadığını göstermektedir. Yani, akademik başarıları farklı olan lise öğrencilerinin dindarlık düzeyleri benzerdir ve akademik başarı düzeyleri dindarlık düzeylerini etkilememektedir.

Sosyal Değerler Ölçeği boyutu ve Dindarlık Ölçeği boyutu puanları arasındaki ilişki korelasyon analizi ile değerlendirilmiştir ve elde edilen sonuçlar Tablo 14’te sunulmuştur.

Tablo 14. Sosyal Değerler Ölçeği Boyutu ve Dindarlık Ölçeği Boyutu Puanları Arasında İlişkiler

		Dindarlık Ölçeği			
		İman	Dini Duygu	Etki	İbadet
Aile Değerleri	r	0,278*	0,339*	0,320*	0,269*
	p	0,000	0,000	0,000	0,000
Bilimsel Değerler	r	0,157*	0,263*	0,226*	0,186*
	p	0,001	0,000	0,000	0,000
Çalışma-İş Değerleri	r	0,219*	0,288*	0,303*	0,248*
	p	0,000	0,000	0,000	0,000
Sosyal Değerler Ölçeği	r	0,467*	0,535*	0,489*	0,373*
	p	0,000	0,000	0,000	0,000
Geleneksel Değerler	r	0,335*	0,445*	0,452*	0,324*
	p	0,000	0,000	0,000	0,000
Siyasi Değerler	r	0,231*	0,294*	0,244*	0,290*
	p	0,000	0,000	0,000	0,000

* $p<0,05$

Tablo 14’teki veriler incelendiğinde Sosyal Değerler Ölçeğinde yer alan aile değerleri boyutu puanları ile Dindarlık Ölçeğindeki iman ve ibadet boyutu puanları arasında düşük düzeyde ve pozitif yönlü bir ilişki tespit edilmiştir (sırasıyla $r=0,278$ ve $r=0,269$). Aynı şekilde, Dindarlık Ölçeğinde yer alan dini duygu ve etki boyutu puanları arasında da orta düzeyde ve pozitif yönlü bir ilişki bulunmuştur (sırasıyla $r=0,339$ ve $r=0,320$). Bu ilişkiler istatistiksel olarak anlamlıdır, yani $p<0,05$ düzeyindedir. Buna göre, Sosyal Değerler Ölçeği aile değerleri boyutu puanları arttıkça Dindarlık Ölçeği iman, dini duygu, etki ve ibadet boyutu puanları artmaktadır.

Sosyal Değerler Ölçeğinin bilimsel değerler boyutu puanları ile Dindarlık Ölçeğinin iman, dini duygu, etki ve ibadet boyutu puanları arasında düşük düzeyde pozitif yönlü ilişkiler tespit edilmiştir (sırasıyla $r=0,157$; $0,263$; $0,226$; $0,188$). Ayrıca, bu ilişkilerin istatistiksel olarak anlamlı olduğu ($p<0,05$) belirlenmiştir. Buna göre, Sosyal Değerler Ölçeği bilimsel değerler boyutu puanları arttıkça Dindarlık Ölçeği iman, dini duygu, etki ve ibadet boyutu puanları artmaktadır.

Sosyal Değerler Ölçeğinin çalışma-iş değerleri boyutu puanları ile Dindarlık Ölçeğinin iman, dini duygu ve ibadet boyutu puanları arasında düşük düzeyde pozitif yönlü ilişkiler tespit edilmiştir (sırasıyla $r=0,219$; $0,228$; $0,248$). Ayrıca, Dindarlık Ölçeğinin etki boyutu puanları ile Sosyal Değerler Ölçeği çalışma-iş değerleri boyutu arasında orta düzeyde pozitif yönlü bir ilişki belirlenmiştir ($r=0,303$). Bu ilişkilerin istatistiksel olarak anlamlı olduğu ($p<0,05$) saptanmıştır. Buna göre, Sosyal Değerler Ölçeği çalışma-iş değerleri boyutu puanları arttıkça Dindarlık Ölçeği iman, dini duygu, etki ve ibadet boyutu puanları artmaktadır.

Sosyal Değerler Ölçeğinin dini değerler boyutu puanları ile Dindarlık Ölçeğinin iman, dini duygu, etki ve ibadet boyutu puanları arasında orta düzeyde pozitif yönlü ilişkiler bulunmaktadır (sırasıyla $r=0,467$; $0,535$; $0,489$; $0,373$). Bu ilişkilerin istatistiksel olarak anlamlı olduğu ($p<0,05$) tespit edilmiştir. Buna göre, Sosyal Değerler Ölçeği dini değerler boyutu puanları arttıkça Dindarlık Ölçeği iman, dini duygu, etki ve ibadet boyutu puanları artmaktadır.

Sosyal Değerler Ölçeğinin geleneksel değerler boyutu puanları ile Dindarlık Ölçeğinin iman, dini duygu, etki ve ibadet boyutu puanları arasında orta düzeyde pozitif yönlü ilişkiler tespit edilmiştir (sırasıyla $r=0,335$; $0,445$; $0,452$; $0,324$). Bu ilişkilerin istatistiksel olarak anlamlı olduğu ($p<0,05$)

görülmüştür. Buna göre, Sosyal Değerler Ölçeği geleneksel değerler boyutu puanları artıkça Dindarlık Ölçeği iman, dini duygu, etki ve ibadet boyutu puanları artmaktadır.

Sosyal Değerler Ölçeğinin siyasi değerler boyutu puanları ile Dindarlık Ölçeğinin iman, dini duygu, etki ve ibadet boyutu puanları arasında düşük düzeyde pozitif yönlü ilişkiler saptanmıştır (sırasıyla $r=0,231; 0,294; 0,244; 0,290$). Ayrıca, bu ilişkilerin istatistiksel olarak anlamlı olduğu ($p<0,05$) tespit edilmiştir. Buna göre, Sosyal Değerler Ölçeği siyasi değerler boyutu puanları artıkça Dindarlık Ölçeği iman, dini duygu, etki ve ibadet boyutu puanları artmaktadır. Genel olarak sonuçlar incelendiğinde, lise öğrencilerinin sosyal değerler düzeylerinin artmasıyla dindarlık düzeylerinin de arttığı görülmektedir. Bu bulgular, sosyal değerlerin ve dindarlık düzeylerinin birbirleriyle pozitif yönde ilişkili olduğunu göstermektedir.

7 Sonuç ve Tartışma

1- Lise öğrencilerinin Sosyal Değerler Ölçeği boyutlarına ait ortalama puanlar incelendiğinde, siyasi değerler boyutunda en düşük, dini değerler ve geleneksel değerler boyutlarında ise en yüksek ortalama puanlara sahip oldukları tespit edilmiştir. Bu bulgular, öğrencilerin sosyal değerlerini ifade eden boyutlar arasında siyasi değerlerin en düşük, dini değerlerin ve geleneksel değerlerin ise en yüksek seviyede olduğunu göstermektedir.

2- Sosyal Değerler Ölçeğindeki çalışma-iş değerleri, geleneksel değerler ve dini değerler boyutu puanları cinsiyete göre istatistiksel olarak anlamlı farklılık göstermiştir. Bu farklılıklar, erkeklerin çalışma-iş değerleri düzeylerinin kadınlardan, kadınların ise geleneksel değerler ve dini değerler düzeylerinin erkeklerden daha yüksek olduğu şeklinde belirlenmiştir. Bu durum, cinsiyetin sosyal değerlerdeki çalışma-iş değerleri, geleneksel değerler ve dini değerler üzerinde etkili olduğunu göstermektedir.

3- Sosyal Değerler Ölçeğinin tüm boyutlarında İmam Hatip Lisesi öğrencileri, diğer okul türlerindeki öğrencilere göre daha yüksek puan ortalamasına sahiptir. Ayrıca, İmam Hatip Lisesi öğrencilerinin aile değerleri boyutu, dini değerler boyutu, geleneksel değerler boyutu ve siyasi değer boyutu puanları diğer okul türlerindeki tüm öğrencilerden anlamlı düzeyde daha yüksek bulunmuştur. Bununla birlikte, İmam Hatip Lisesi öğrencilerinin bilimsel değerler boyutu ve çalışma-iş değerleri boyutu puanları, Mesleki ve Teknik Anadolu Lisesi öğrencilerinden anlamlı düzeyde daha yüksek olarak tespit edilmiştir. Bu bulgular, okul türlerinin sosyal değerler üzerinde farklı etkilere sahip olduğunu ve İmam Hatip Lisesi öğrencilerinin sosyal değerler konusunda diğer okul türlerindeki öğrencilerden farklılaştığını göstermektedir.

4-Akademik başarıyı iyi-çok iyi olanların bilimsel değerler, çalışma-iş değerleri, siyasi değerler ve aile değerleri boyutu puanlarının akademik başarıyı zayıf-orta olanlardan; 10. sınıf öğrencilerinin bilimsel değerler boyutu puanlarının 11. ve 12. sınıf öğrencilerinden; ailesindeki birey sayısı 5 kişi ve daha fazla olanların çalışma-iş değerleri ve siyasi değerler boyutu puanlarının ailesindeki birey sayısı 2-4 kişi olanlardan daha yüksek olduğu sonucu elde edilmiştir.

Literatürde elde ettiğimiz bulgulara benzer ve farklı sonuçların olduğu görülmektedir. Bunda çalışma evreninin, örnekleminin, veri toplama araçlarının farklı olmasının yanında katılımcıların sosyo-kültürel özellikleri, psikolojik durumları ve öğrenim düzeyleri gibi çeşitli faktörlerin de etkili olabileceği söylenebilir.

Çalışkan, Yasul ve Ulaş'ın (2017: 143) yaptığı çalışmada, öğretmen adaylarının sosyal değer algıları üzerinde cinsiyet, devam ettikleri bölüm ve kardeş sayısı gibi değişkenlerin etkisinin olup olmadığı araştırılmıştır. Ancak yapılan istatistiksel analizler sonucunda, söz konusu değişkenlerin öğretmen adaylarının sosyal değer algıları üzerinde anlamlı bir farklılık yaratmadığı görülmüştür. Yani, cinsiyet, bölüm ve kardeş sayısı gibi değişkenlerin öğretmen adaylarının sosyal değer algılarını açıklamada etkisi bulunmamaktadır. Saracaloğlu, Gencil ve Altın (2016) tarafından yapılan çalışmada, Çok Boyutlu Sosyal Değerler Ölçeğinin alt boyutları cinsiyet bakımından karşılaştırıldığında, aile değerleri, bilimsel değerler, dini değerler ve geleneksel değerler boyutlarında anlamlı bir farklılaşma olduğu tespit edilmiştir. Bu sonuca göre, kadınlar lehine olan boyutlar aile değerleri, dini değerler ve geleneksel değerler iken, erkek öğrenciler lehine olan boyut ise bilimsel değerlerdir. Yani, cinsiyet, öğrencilerin sosyal değer algıları üzerinde belirli boyutlarda farklılık yaratmaktadır.

Özdenk ve Karabulut (2018) tarafından gerçekleştirilen araştırmada, kadın sporcuların dini değerler, bilimsel değerler, iş değerleri ve geleneksel değerler alt boyut puanlarının erkek sporculara göre daha yüksek olduğu belirlenmiştir. Bu sonuçlar, kadın sporcuların bu sosyal değer boyutlarına daha fazla önem verdiğini ve bu değerlerle daha güçlü bir ilişkiye sahip olduklarını göstermektedir. Öte yandan, Dinçer, Yavuz ve Eren (2019) tarafından yapılan çalışmada öğrencilerin en fazla önem verdikleri sosyal değer boyutunun “geleneksel değer” olduğu belirlenmiştir. Yani, katılımcılar geleneksel değerleri diğer sosyal değer boyutlarından daha önemli olarak görmüşlerdir. Bunun yanı sıra, en az önem verdikleri sosyal değer boyutu ise “çalışma-iş değerleri” olmuştur.

5- Lise öğrencilerinin Dindarlık Ölçeği boyutlarına göre yapılan analizlerde, ibadet boyutu puanlarının en düşük, iman boyutu puanlarının ise en yüksek ortalama değere sahip olduğu belirlenmiştir.

6- Dindarlık Ölçeği boyutlarına göre yapılan analizlerde, iman, dini duygu ve etki boyutu puanlarının cinsiyete göre istatistiksel olarak anlamlı farklılık gösterdiği belirlenmiştir. Araştırma sonucuna göre, kadınların iman, dini duygu ve etki düzeyleri erkeklere kıyasla daha yüksek bulunmuştur.

7- Okul türlerine göre Dindarlık Ölçeğinin tüm boyutlarında İmam Hatip Lisesi öğrencilerinin diğer okul türlerindeki öğrencilere kıyasla daha yüksek puan ortalamalarına sahip olduğu tespit edilmiştir. Özellikle, İmam Hatip Lisesi öğrencilerinin ibadet boyutu ve dini duygu boyutu puanları diğer öğrencilerden anlamlı düzeyde daha yüksek bulunmuştur. Ayrıca, İmam Hatip Lisesi öğrencilerinin etki boyutu puanları Mesleki ve Teknik Anadolu Lisesi ile Fen Lisesi öğrencilerinden; Anadolu Lisesi öğrencilerinin ise Fen Lisesi öğrencilerinden anlamlı düzeyde daha yüksek puanlara sahip olduğu gözlenmiştir. Son olarak, Mesleki ve Teknik Anadolu Lisesi öğrencilerinin iman boyutu puanlarının diğer öğrencilere kıyasla daha düşük olduğu da elde edilen diğer bir sonuçtur.

8- Lise öğrencilerinin akademik başarı düzeyi, dindarlık düzeylerini etkilememektedir. Bu da demek oluyor ki, akademik başarıları farklı olsa da öğrencilerin dindarlık düzeyleri benzerdir. Ayrıca, araştırmada 9. sınıf öğrencilerinin ibadet boyutu puanlarının 11. sınıf öğrencilerinin iman boyutu puanlarından ve 12. sınıf öğrencilerinin puanlarından daha yüksek olduğu belirlenmiştir. Öte yandan, araştırmada 12. sınıf öğrencilerinin etki boyutu ve dini duygu boyutu puanlarının diğer öğrencilerin puanlarından daha düşük olduğu saptanmıştır. Araştırmada dikkate alınan ailedeki birey sayısı da dindarlık düzeyini etkilememektedir. Ailedeki birey sayısı 5 kişi ve daha fazla olan öğrencilerin ibadet, dini duygu ve etki düzeylerinin, ailedeki birey sayısı 2-4 kişi olanlardan daha yüksek olduğu belirlenmiştir.

9- Sosyal Değerler Ölçeğinin dini değerler boyutu, aile değerleri boyutu, çalışma-iş değerleri boyutu, bilimsel değerler boyutu, geleneksel değerler boyutu ve siyasi değerler boyutu puanları arttıkça, Dindarlık Ölçeğinin iman, dini duygu, etki ve ibadet boyutu puanları da artmaktadır. Bu durum, sosyal değer algıları ile dindarlık düzeyi arasında pozitif yönlü bir ilişkinin olduğunu göstermektedir. Yani, sosyal değerleri yüksek olan bireylerin aynı zamanda dindarlık düzeyleri de yüksek olmaktadır. Ancak, bu ilişkinin gücü boyutlara göre farklılık göstermektedir, bazı boyutlarda düşük düzeyde pozitif korelasyon tespit edilirken, bazı boyutlarda orta düzeyde pozitif korelasyon gözlemlenmiştir. Bu sonuçlar, sosyal değerler ve dindarlık düzeyi arasındaki karmaşık ilişkiyi anlamak için önemli bir bulgudur.

Doğan Sarıkaya (2022: 89) tarafından gerçekleştirilen araştırmada, sosyal değerlerin dindarlık ile ilişkili olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Araştırmada, ortaöğretim çağındaki (14-18 yaş arası) Türk gençlerinin özellikle sosyal değerler ve dindarlık konularında diğer toplumlardaki akranlarına göre daha geleneksel tutumlar sergilediği ifade edilmiştir.

Korkmaz (2020: 449) tarafından yapılan çalışmada, cinsiyete göre genel dindarlık, dini inanç boyutu ve dini ibadet boyutunda kadınlar ile erkekler arasında anlamlı farklılıklar tespit edilmiştir. Kadınların genel dindarlık düzeyinin, dini inançlarının ve ibadetlerine verdikleri önemin erkeklerden daha yüksek olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Coşkun (2020: 132) tarafından 2017-2018 eğitim öğretim yılında İmam Hatip Lisesinde öğrenim gören 1150 öğrenciyle yapılan araştırmada, bilim-iş değerleri ile dindarlık arasında anlamlı ve pozitif bir ilişki olduğu saptanmıştır. Bu bulgu, bilimsel çalışma ve iş değerlerinin artmasıyla dindarlık düzeyinin de arttığını göstermektedir. Karşlı (2021: 168) tarafından yapılan çalışmada, dini tutum ile sevgi, saygı, duyarlılık, manevi değerler ve genel manevi-insani değerler eğilimi arasında pozitif

yönlü ve anlamlı ilişkiler bulunmuştur. Bu sonuçlar, bireylerin dini tutum düzeylerinin artmasıyla birlikte sevgi, saygı, duyarlılık, manevi değerler ve genel manevi-insani değerler eğiliminin de anlamlı bir şekilde arttığını göstermektedir.

Mehmedoğlu (2006: 133) tarafından yapılan çalışmada dindarlık ile gelenek, iyilikseverlik, uyma, başarı, evrenselcilik ve güvenlik değerleri arasında anlamlı ve pozitif bir ilişki olduğu bulunmuştur. Ancak, hazcılık değeri ile dindarlık arasında anlamlı ve negatif bir ilişki tespit edilmiştir. Bu sonuçlar, dindarlık ile bazı değerler arasında olumlu yönde bir ilişkinin varlığını gösterirken, hazcılık değeriyle dindarlık arasında olumsuz yönde bir ilişki olduğunu vurgulamaktadır. Yeşilada, Noordijk ve Webster (2009: 31-32) tarafından yapılan çalışmada dinin sosyal değerlerin ana kaynağı olduğu ve topluluklar arasında güven ve hoşgörü oluşturabileceği ifade edilmiştir. Zavalsız'ın (2014: 1752) üniversite öğrencilerinin değer önceliklerini belirleyebilmek için gerçekleştirdiği çalışmada, katılımcıların ilk üç sırasında dini, ahlaki ve sosyal değerlerin yer aldığı görülmüştür. Netice olarak araştırmada lise öğrencilerinin sosyal değerler düzeyleri arttıkça dindarlık düzeylerinin arttığı sonucuna ulaşılmıştır. Bu bulgu, sosyal değerlerin dindarlıkla ilişkili olduğunu ve sosyal değerlere önem veren lise öğrencilerinin dindarlık düzeylerinin daha yüksek olduğunu göstermektedir. Ancak, daha sağlıklı ve güvenilir sonuçlara ulaşabilmek için bu alanda yapılan çalışmaların sayısının artırılmasına ve farklı örneklem grupları üzerinde yapılacak araştırmalara ihtiyaç duyulmaktadır. Bu şekilde elde edilecek daha kapsamlı veriler, değerlerin ve dindarlığın kompleks ilişkisini daha iyi anlamamıza yardımcı olacaktır. Ayrıca, farklı sosyo-kültürel gruplar ve yaş grupları arasında yapılan karşılaştırmalı çalışmalar da bu konudaki anlayışımızı zenginleştirecektir.

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.

Çıkar Çatışması: Yazarlar çıkar çatışması bildirmemiştir.

Finansal Destek: Yazarlar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

Peer-review: Externally peer-reviewed.

Conflict of Interest: The authors declare no potential conflicts of interest with respect to the research, authorship, and/or publication of this article.

Grant Support: The authors received no financial support for the research, authorship, and/or publication of this article.

Kaynakça/ References

Allport, G. W., Vernon, P. E. ve Lindzey, G. (1960). *Study of values*. Oxford, UK: Houghton Mifflin.

Althof, W. ve Berkowitz, M. W. (2006). Moral education and character education: Their relationship and roles in citizenship education. *Journal of moral education*, 35(4), 495-518. doi: 10.1080/03057240601012204

Asan, T., Ekşi, F., Doğan, A. ve Ekşi, H. (2008). Bireysel değerler envanteri'nin dilsel eşdeğerlik geçerlik ve güvenilirlik çalışması. *Marmara Üniversitesi Atatürk Eğitim Fakültesi Eğitim Bilimleri Dergisi*, 27(27), 15-38.

Aydın, M. (2011). Değerler, işlevler ve ahlak. *Eğitime Bakış*, 19, 39-45.

Bacanlı, H. (2016). Değer eğitime bir çözüm olarak değer bilinçlendirme. A. G. Saygın ve M. Saygın (Yay. Haz.). *Eğitimde gelecek arayışları: Dünden bugüne Türkiye'de beceri, ahlak ve değerler eğitimi uluslararası sempozyumu (16-18 Nisan 2015) bildiri kitabı* (ss. 21-28). Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları.

Bergin, A. E. (1991). Values and religious issues in psychotherapy and mental health. *American Psychologist*, 46(4), 394-403. doi: 10.1037/0003-066X.46.4.394

Bilsky, W. ve Schwartz, S. H. (1994). Values and personality. *European journal of personality*, 8(3), 163-181. doi: 10.1002/per.2410080303

- Bolat, Y. (2013). Bir değer ölçme aracı: Çok boyutlu sosyal değerler ölçeği. *Turkish Journal of Education*, 2(4), 13-27. doi: 10.19128/turje.181067
- Bozkurt, V. ve Gülerce, H. (2019). Values and violence endorsement among college students in Turkey. *İnsan ve Toplum*, 9(4), 115-132. doi: 10.12658/M0323
- Coşkun, K. (2020). Dindarlık ve toplumsal değerler: imam hatip lisesi öğrencileri üzerine görgül bir çalışma (Ankara örneği). *Marife Dini Araştırmalar Dergisi*, 20(1), 213-240. doi: 10.33420/marife.701335
- Çalışkan, E. F., Yasul, A. F. ve Ulaş, A. H. (2017). Öğretmen adaylarının sosyal değer algıları ile yaşam doyumları arasındaki ilişkinin incelenmesi. *Education Sciences*, 12(4), 133-146. doi: 10.12739/NWSA.2017.12.4.1C0674
- Çalışkur, A. ve Aslan, A. E. (2013). Rokeach değerler envanteri güvenilirlik ve geçerlik çalışması. *Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 16(29), 81-105.
- Diñer, B., Yavuz, A. ve Eren, S. (2019). Rehberlik ve psikolojik danışmanlık bölümü öğrencilerinin sosyal değer algıları ve eleştirel düşünme standartları arasındaki ilişkinin incelenmesi. *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim (TEKE) Dergisi*, 8(4), 2300-2321.
- Doğan Sarıkaya, B. (2022). *Ortaöğretim öğrencilerinde sosyal değerler ve dindarlık ilişkisi* (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Emmons, R. A. ve Paloutzian, R. F. (2003). The psychology of religion. *Annual review of psychology*, 54(1), 377-402. doi: 10.1146/annurev.psych.54.101601.145024
- Fichter, J. H. (2016). *Sosyoloji nedir* (3. Baskı). (Çev. N. Çelebi,). Anı Yayıncılık.
- Gülerce, H. ve Maraj, H. A. (2021). Resilience and hopelessness in Turkish society: Exploring the role of spirituality in the COVID-19 pandemic. *Journal of Economy Culture and Society*, 63, 1-15. doi: 10.26650/JECS2020-0075
- Gülmez, Ç. (2014). *Kadına yönelik aile içi şiddet, ahlaki çözüme ve dindarlık* (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Samsun.
- Güngör, E. (1993). *Değerler psikolojisi: ahlak psikolojisi, ahlaki değerler ve ahlaki gelişme*. Stichting Nederlands-Turks Academisch Genootschap.
- Hökelekli, H. (2018). *Din psikolojisi* (7. Baskı). Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Ives, C. D. ve Kidwell, J. (2019). Religion and social values for sustainability. *Sustainability Science*, 14(2), 1355-1362.
- Jain, R., Singh, R. ve Rankawat, K. (2011). General values and clothing behavior of college-going students. *Studies on Home and Community Science*, 5(1), 13-20. doi: 10.1080/09737189.2011.11885324
- Jensen, J. P. ve Bergin, A. E. (1988). Mental health values of professional therapists: A national interdisciplinary survey. *Professional Psychology: Research and Practice*, 19, 290-297. doi: 10.1037/0735-7028.19.3.290
- Karlı, N. (2021). Üniversite öğrencilerinde manevi-insani değerler ve dindarlık ilişkisi. *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, (50), 143-174. doi: 10.17120/omuifd.891300
- Kaur, R. ve Panju, N. (2012). Process of making teachers and inculcation of values. *International Journal of Research in Education Methodology*, 1(2), 24-25. doi: 10.24297/ijrem.v1i2.4131
- Korkmaz, S. (2020). Cinsiyete göre dindarlık: Bir meta-analiz çalışması. *Bilimname*, 2020(43), 437-460. doi: 10.28949/bilimname.693951
- Kumar, V. (2018). Role of religion and spirituality in mental health: A review. *Phonix - International Journal for Psychology and Social Sciences (PIJPS)*, 2(4), 68-85.
- Maio G. R. (2010). Mental representations of social values. M. P. Zanna (Ed.), *Advances in experimental social psychology*, 42, 1-43. San Diego, CA: Academic Press.

- Mehmedoğlu, A. U. (2006). İlahiyat Fakültesi öğrencilerinin değer yönelimleri ve dindarlık-değer ilişkisi (MÜ İlahiyat Fakültesi örneği). *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, (30), 133-167.
- Özdenk, S. ve Karabulut, O. E. (2018). Examination of youth team athletes' social values according to some variables. *International Journal of Higher Education*, 7(2), 189-198. doi: 10.5430/ijhe.v7n2p189
- Rokeach, M. (1973). *The nature of human values*. New York: The Free Press.
- Sağlam, İ. (2006). Anne-baba dindarlığının çocuklar üzerindeki etkisi. H. Hökelekli (Ed.), *Dindarlık olgusu sempozyumu (25-26 Aralık 2004)* (ss.163-180). İstanbul: Kuran Araştırmaları Vakfı (KURAV Yayınları).
- Saracaloğlu, A. S., Gencel, İ. E ve Altın, M. (2016). Öğretmen adaylarının sahip olduğu sosyal değerleriyle kritik düşünme düzeylerinin incelenmesi. A. G. Saygın ve M. Saygın (Yay. Haz.). *Eğitimde gelecek arayışları: Düünden bugüne Türkiye'de beceri, ahlak ve değerler eğitimi uluslararası sempozyumu (16-18 Nisan 2015) bildiri kitabı* (ss. 441-465). Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları.
- Schwartz, S. H. (1992). Universals in the content and structure of values: Theoretical advances and empirical tests in 20 countries. *Advances in Experimental Social Psychology*, 25, 1-65. doi: 10.1016/S0065-2601(08)60281-6
- Schwartz, S. H. (1994). Are there universal aspects in the structure and contents of human values? *Journal of social issues*, 50(4), 19-45. doi: 10.1111/j.1540-4560.1994.tb01196.x
- Schwartz, S. H. ve Bilsky, W. (1987). Toward a psychological structure of human values. *Journal of Personality and Social Psychology*, 53, 550-562. doi: 10.1037/0022-3514.53.3.550
- Schwartz, S. H. ve Bilsky, W. (1990). Toward a theory of the universal content and structure of values: Extensions and cross-cultural replications. *Journal of Personality and Social Psychology*, 58, 878-891. doi: 10.1037/0022-3514.58.5.878
- Schwartz, S. H. ve Huismans, S. (1995). Value priorities and religiosity in four Western religions. *Social Psychology Quarterly*, 58(2), 88-107. doi: 10.2307/2787148
- Tekin, M. (2006). Dindarlık bağlamında amel-i salih kavramına sosyolojik bir yaklaşım. H. Hökelekli (Ed.), *Dindarlık olgusu sempozyumu (25-26 Aralık 2004)* (ss. 49-63). İstanbul: Kuran Araştırmaları Vakfı (KURAV Yayınları).
- Türkkahraman, M. (2014). Social values and value education. *Procedia-social and behavioral sciences*, 116, 633-638. doi: 10.1016/j.sbspro.2014.01.270
- Yeşilada, B., Noordijk, P. ve Webster, C. (2009). Religiosity and social values of the Cypriots. *Social Compass*, 56(1), 15-34. doi: 10.1177/0037768608100339
- Zavalsız, Y. S. (2014). Üniversite öğrencilerinin değer algısı (Karabük Üniversitesi örneği). *Turkish Studies*, 9(2), 1739-1762.
- Zinnbauer, B. J., Pargament, K. I. ve Scott, A. B. (1999). The emerging meanings of religiousness and spirituality: Problems and prospects. *Journal of personality*, 67(6), 889-919. doi: 10.1111/1467-6494.00077